

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Harun KAYA

DOĞU SAHASINDA YAZILAN HEKİMOĞLU SATIR ALTI KURAN TERCÜMESİ'NDE
KELİME YAPIMI

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2014

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Harun KAYA

DOĞU SAHASINDA YAZILAN HEKİMOĞLU SATIR ALTI KUR'AN
TERCÜMESİ'NDE KELİME YAPIMI

Danışman

Doç. Dr. Suat ÜNLÜ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2014

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Harun KAYA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Suat ÜNLÜ (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK (İmza)

Tez Başlığı: DOĞU SAHASINDA YAZILAN HEKİMOĞLU SATIR ALTI KUR'AN
TERCÜMESİ'NDE KELİME YAPIMI

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :22/09/2014

Mezuniyet Tarihi :25/09/2014

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ.....	vi
ÜST ŞEKİLLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
HEKİMOĞLU KUR'AN TERCÜMESİ.....	x
ÖZET.....	xi
SUMMARY.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSİMDEN İSİM YAPIM EKLERİ

1.1. +A.....	2
1.2. +AGU.....	2
1.3. + An.....	4
1.4. +Ay.....	5
1.5. +çA.....	5
1.6. +çA/Xk.....	6
1.7. +çİ.....	7
1.8. +Daş.....	8
1.9. +DXn	8
1.10+GA	9
1.11. +ğAç	10
1.12. +gAn	10
1.13. +GAK/ +AK.....	10
1.14. +kİ.....	11

1.15. +l	12
1.16. +IXG / +IXK.....	12
1.16.1. +IXG	13
1.16.2. +IXK.....	18
1.17. +n.....	26
1.18. +(I)nCI.....	26
1.19. +rAK.....	27
1.20. . +ru	31
1.21. +sXk	31
1.22. +sI	31
1.23. . +sXz	32
1.24. +ş	34
1.25. +t	34
1.26. +U.....	34
1.27. +z	34

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ

2.1. +A-	36
2.2. +AD	38
2.3. +(X/A)I-	38
2.4. +Ay	39
2.5. +DA-	40
2.6. +dı-	40
2.7. +ğar-	41
2.8. +k-	41
2.9. +ka-	42
2.10 +kı-.....	42
2.11. +lA-	43

2.12. +lAn-	46
2.13. +n-	47
2.14. +(A/X)r-	47
2.15. +sA-	48
2.16. +sIn-	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

3.1. -A+	50
3.2. -(A/X)r+	50
3.3. dU+	51
3.4. -G+	51
3.5. -GA+	55
3.6. -gAk+	56
3.7. -Gan+	57
3.8. -(U)GsA(n)+	68
3.9. -(A)GU+	68
3.10. -ğUçI+	70
3.11. -(X)GII++	70
3.12. -GXn+	71
3.13. -ğut+	71
3.14. -I+	72
3.15. -K+	73
3.16. -I+	77
3.17. -(X)m+	78
3.18. -mAK+	79
3.19. -mIş+	92
3.20. -muğ+	97
3.21. -mUr+	97

3.22. -n+	98
3.23. -ŋ+	99
3.24. -(X)nç+	99
3.25. -(X)ş+	100
3.26. -t+	101
3.27. -U+	102
3.28. -(X)z+	102

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FİLDEN FİİL YAPAN EKLER

4.1. -Ar-	104
4.2. -d/d-	105
4.3. -DUr-	105
4.4. -Gar-	109
4.5. -Gur	110
4.6. -i-	110
4.7. -K-	110
4.8. -(X)l-	111
4.9. -(X)n-	120
4.10. -sA-	125
4.11. -(X)ş-	125
4.12. -(X)t-	128
4.13. -Ur-	132
4.14. -y-	134
SONUÇ	135

KAYNAKÇA.....	136
ÖZGEÇMİŞ.....	141

ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

ا	a, ā, e
آ	a, ā
ء	'
ب	b, p
پ	p
ت	t
ث	t
س	s
ج	c, ç
چ	ç
ح	h
خ	h
د	d
ذ	đ
ر	r
ز	z
س	s
ش	ş
ک	ş
ظ	ž
ط	ţ
ظ	z
ع	'
غ	ğ
ف	f

ف	w
ق	ḳ
ك	g, k, ŋ
ل	l
م	m
ن	n
نك	ŋ
و	o, ö, u, ū, ü, v
ه	a, e, h
ي	ı, i, ī, y

ÜST ŞEKİLLER

A	a, e
D	d, đ, t
G	g, ğ
K	k, k̇
U	u, ü
I	ı, i
X	ı, i, u, ü

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	adı geçen eser
BK	Bilge Kağan Yazıtı
bkz.	Bakınız
C	Cilt
DLT	Divanü Lügāti't-Türk
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish
HKT	Hekimoğlu Kur'an Tercümesi
NF	Nehcü'l-Ferādis
KB	Kutadgu Bilig
KT	Kül Tigin Yazıtı
s.	Sayfa
T	Tonyukuk Yazıtı
Ünlü I	Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
Ünlü II	Harezm-Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü
Yay.	Yayımları
(+)	Kendinden önceki birimin isim olduğunu ifade eder.
(-)	Kendinden önceki ve sonraki birimin fiil olduğunu ifade eder
<	Gelişim, köken işareti

HEKİMOĞLU KUR'AN TERCÜMESİ

Gülden Sağol üzerinde Doktora çalışması yapılan bu nüsha tam olmakla birlikte müstensihî ve yazıldığı yer bilinmemektedir. Miladi 1363 istinsah tarihli bu tercüme 583 varaktır. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada muhafaza edilmektedir.

Janos Eckmann'ın nüsha hakkında teknik bilgiler vermiştir. Daha önceden bu nüshada Millet Kütüphanesinde, Hekimoğlu Ali Paşa numara 951 de saklanmaktaydı. Nüshada dikkat çeken bir husus Farsça olarak bazı kaidelerin verilmiş olmasıdır. Gülden Sağol üzerinde Doktora çalışması yaptığı bu nüshanın tavsifini şu şekilde anlatır:

Tercümesi yapılmayan 196ab sayfaları ile Farsça olarak vakıf ve ibtida kaidelerinin verildiği 586b-587b'nin devamının olmayışı hesaba katılmazsa tam bir nüsha olup tercüme kısmı 583b'de kitabın tamamı ise 587b'de sona ermektedir. Sayfa numaraları yanlış verildiği için yeniden numaralandırılmış kitabın varak ölçüsü 220x338 mm, yazı ölçüsü 175x255, kalınlığı ise 135 mm'dir.

Eserin her sayfasında 9 satır Arapça 9 satır Türkçe çeviri olmak üzere toplam 18 satır mevcuttur. Yazı karakteri olarak Arapçalarda muhakkak, Türkçelerde ise ta'lik kullanılmıştır...

İlk sayfada Fatıha suresi (1b), ikinci sayfada ise Bakara süresinin ilk üç ayeti ve besmelelerin çevirisi yer almaktadır (2a)..

Harezmi sahası özelliklerini yansıtan bu Kur'an tercümesi de kuşkusuz diğer Doğu Türkçesi erken dönem Kur'an tercümeleleri gibi Türk dilinin tarihî sözlüğünün hazırlanmasında son derece önemlidir.

Karahanlı Türkçesi dil yapısı bakımından Uygur yazı dili geleneğine, bu devri izleyen Harezmi Türkçesi de Karahanlı yazı dili geleneğine dayanmaktadır.

İslamiyetin ilk zamanlarında Harezmi'de konuşulan dil, Harezmi lehçesi idi. XI. Yüzyılda başlayan Harezmi'nin Türkleşmesi hadisesi , XIII. Yüzyıla kadar devam etmiş ve Harezmi ile ona bağlı bölgelerde yeni bir yazı dilinin kuruluşu, bu bölgenin Türkleşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir. Fakat Türkçe ile beraber Arap ve Fars dilleri de bu bölgede kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bölgedeki konuşulan şive, Karahanlı yazı dili ile bağlantılı ve Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer boyların şivelerinin karışımı ile oluşmuş Harezmi Türkçesidir¹.

¹ Gülden Sağol: Harezmi Türkçesi: Satır arası Kur'an tercümesi. Giriş-metin-sözlük, 1993

ÖZET

Türklerin topluluklar halinde İslam'a girişiyle dini kaynakların tercümesi meselesi oldukça önemli bir hal almıştır. İslam'a girişle birlikte başta Kur'an olmak üzere dini hayata dair olan temel kaynaklar Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu noktada metinlerin dini içerikli olmasından dolayı çevirilerde fazlasıyla özen gösterilmiştir. Bu da dil incelemesi açısından oldukça zengin ve nitelikli malzemenin elde edilmesini sağlamaktadır.

Hekimoğlu Kur'an Tercümesi de doğu sahasında yazılan en önemli kaynaklardan birisidir. Biz de çalışmamızda Türk dilinin Harezm muhitine ait önemli ve geniş eserlerinden biri olan Hekimoğlu Kur'an Tercümesindeki kelime yapımını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışma giriş ve kelime yapımı olarak iki bölüme ayrılmıştır. Kelime yapımı da kendi içinde "İsimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil türeten ekler" şeklinde dört bölümde toplandı.

Çalışmada etimolojik çalışma olarak Sir Gerard Clauson'un An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish adlı eseriyle, Marcel Erdal'ın Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon I-II eserleri kullanılmış, bununla birlikte dönemin eserlerinden kelimelerin kullanıldıkları yerlerin örnekleri verilmiştir. Bu eserler de Divanü Lugāti't-Türk, Kutadgu Bilig, Nehcü'l-Ferādis'tir. Bunula birlikte Suat Ünlü'nün Karahanlı Türkçesi Sözlüğü ve Harezm-Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kur'an Tercümesi, Hekimoğlu Kur'an Tercümesi, Kelime yapımı, Doğu Türkçesi

SUMMARY

WORD FORMATION OVER HEKIMOGLU INTERLINEAR QURAN TRANSLATION WRITTEN IN WEST FIELD

The Turks started to enter to the Islam religion collective. In this time the translations of religious texts became very crucial. Therefore a lot of text translated to Turkish, especially Quran. In this point translators worked very carefully over the texts. Therefore, these texts are crucial for linguistic researches. Because materials both very good and qualified for this.

Hekimoglu Quran Translation is one of the most important translation in this realm. We are too work to present word formation of Hekimoglu Interlinear Qur'an Translation which is written in Khwarazm period of Turkish language.

Work consist two main sequences. Introduction and word formation. Along with that word formation too split into four sequences. These sections: from noun to noun suffixes, from noun to verb suffixes, from verb to noun suffixes and from verb to verb suffixes.

We use in this work An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish which is written by Sir Gerard Clauson, Old Turkic Word Formation I-II written by Marcel Erdal for etymologic explainings. Moreover we attach different texts and dictionaries. These are Diwan Lughat at-Turk, Qutadqu Bilik, Krakhanid and Khwarazm-Altun Orda Turkish Dictionaries written by Suat Unlu.

Keywords

Qur'an translations, Hekimoglu Qur'an Translation, Word formation, East Turkic

GİRİŞ

Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesi'nden sonra İslami dönem Türk yazı dilinin doğu sahasındaki en önemli dönemidir. Bu dönem içerisinde de Türkçe'nin kelime varlığını ortaya koyma noktasında Kur'an Tercümesi çok önemli bir yer tutar. Zira Kur'an gibi yüksek anlam ve kelime derinliğe sahip bir eserin Türkçe'ye çevrilirken, çevrilen dilin Kur'an'daki kelimeleri, yapıları karşılayıp karşılayamaması, bununla birlikte inanç sistemine ait bir eser olduğu için inanca yönelik terminolojinin Türkçe'de karşılığının olup olmadığının ortaya konulması Türkçe'nin söz varlığının anlaşılması açısından çok önemlidir. Diğer taraftan müelliflerin dini hassasiyetlerinden dolayı kelimeleri en doğru biçimde aktarmış olmaları da ayrı bir husustur. Doğu sahasında yazılan Hekimoğlu Satır Altı Kur'an Tercümesi'nde Kelime Yapımı adını taşıyan bu çalışmada Harezmi muhitinde yazılan en önemli eserlerden biri olan "Hekimoğlu Satır Altı Kur'an Tercümesi'nde" kelime yapımı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma Kur'an'ın tercümesi meselesi, doğu ve batı sahasında yazılan Kur'an tercümesi hakkında bilgi verilen ve kelime yapımının ortaya konulmaya çalışıldığı iki bölümden oluşmaktadır.

Kelime yapımında başta Marcel Erdal Old Turkic Word Formation I-II eserinden hareketle, bunun yanında çeşitli eserlerden yararlanarak eklerin izahı yapılmaya çalışılmış, bu eklerle ilgili örnekler verilmiş, ardından da eserde verilen yapılara dair tespit edilen şekiller gösterilmiştir.

Çalışmada Gülden Sağol'un doktora tezinde yayınladığı metinden hareketle çalışılmıştır.

Çalışmamı hazırlarken yardımlarından dolayı kıymetli hocalarım Doç. Dr. Suat Ünlü'ye ve Yard. Doç. Dr. Abdullah Kök'e teşekkürü bir borç bilirim.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSİMDEN İSİM YAPIM EKLERİ

1.1. +A

Kaynağı ve kökeni tartışmalı olan bu ek metinde sadece “üze” kelimesinde geçmektedir. Üze zarfı hakkında temelde iki görüş bulunmaktadır. Biz burada Talat Tekin’in üze zarfı¹ hakkında neşrettiği makalesinden yola çıkarak eki anlamaya çalıştık. Tekin ilk örneğini Codex Cumanicus’tan hareketle ve tarihi şivelerden örneklerle izah etmeye çalıştığı üze zarfını *üz+e+* şeklinde açıklamıştır. Bununla birlikte kelimenin *üs-e+* şeklinde izahının olduğu da ileri sürülmüştür. Clauson üze kelimesini türemiş olarak göstermemiş, kelimenin anlamsal işlevlerini belirtmiştir².

üze 1. “üzerine, üzerinde, üstüne (‘alā)” HKT 2b/5=2/7, (min) HKT 26b/1=2/184 Clauson 280, DLT, CII 23-22, KB 2, Ünlü I 910, Ünlü II 642 *üz+e*

2. “üst (fevķ)” HKT 13b/5=2/93 bkz. 1

3. “yanına, huzuruna (‘alā)” HKT 52a/2=3/37 bkz. 1

4. “için (‘alā)” HKT 26b/9=2/185 bkz. 1

5. “-a karşı (‘alā)” HKT 46b/9=2/286 bkz. 1

6. “-a rağmen (‘alā)” HKT 25a/8=2/177 bkz. 1

7. “hakkında, hususunda (fi)” HKT 25b/5=2/178 bkz. 1

8. “içinde, arasında (fi)” 429b/5=37/108 bkz. 1

1.2. +(A)GU

Bu ek vücudun belli bölümlerini niteleyip, karakterize eden kelimeler türetir: *içegü* “bağırsak” *iç +egü* (DLT, C I, 137-6,). Aynı zamanda topluluk adları ve sıfat yapan bir biçimdir. Grönbech, ekin isimden fiil türeten *-a* eki ile fiilden isim türeten *-gu* ekinden

¹ Tekin, Talat, Üze Zarfı Hakkında, Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, I. Türk Dili, Cilt I, İstanbul, 1985, s.253-260

² Clauson, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish, Oxford: Clarendon Press, 1972, s. 280

oluşturduğunu ifade etmiştir³. Erdal bu eki alan kelimeleri üç sınıfa ayırır. Ona göre, *+(A)GU* ilk olarak sayılara, ikinci olarak çokluk belirten sıfatlara ve üçüncü olarak ise diğer şekillere eklenir⁴.

Bu ek Eski Türkçe’de birden ona kadar olan sayılara gelerek topluluk adı belirtir: *biregü, ākigü, onagü*⁵.

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde bu ekle biçimlenen yapılar bulunmaktadır. DLT’de daha çok vücudun belli bölümlerini niteleyen kelimelerin, çeşitli sıfatlar da türettiği görülür. *karıağı* <*karın+ağı* “koca karınlı adam” (DLT, CI, 491-12), *içegü* < *iç + egü* “kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şey” (DLT, CI, 137-6), *oğlağı* <*oğul + ağı* “nazik, kibar” (KB: 77).

biregü “bir kimse, herhangi bir fert (ahad)” HKT 546b/1=69/47 Clauson 364a, Erdal 93, KB 343, 4202, 4487, Ünlü I 133, Ünlü II 100 <*bir+egü*

boynağı 1. “asi, itaatsiz, inatçı (cebbār)” HKT 108a/4=5/22, (‘anīd) HKT 496a/8=50/24 (merīd) 94b/7=4/117 Ünlü I 144, Ünlü II 107 <*boy(u)n+ağı*

2. azgın, zorlu, sert, şiddetli (el-‘ātī) 544b/5=69/6 bkz. 1

edgü 1. “iyi, güzel, hoş (şālih)” HKT 198b/4=9/1 20 (kerīm) 404b/2=33/44 Clauson 51, DLT, CI, 34-11, KB 871, Ünlü I 207, NF 54/4, Ünlü II 163 <*ed+gü*

2. “bozuk olmayan, sağlam, zarar görmemiş” HKT 290b/1=18/79,

3. “iyilikte bulunan, faydalı iş işleyen, şerefli, değerli (berr)” HKT 568a/4=83/22, HKT (şālih) 18b/9=2/130

4. “iyilik (ḥayr)” HKT 315b/7=21/73

içegü bağırsak Clauson 25, DLT, CI 137-6, Ünlü I 310, Ünlü II 249 <*iç+egü*

karañgu “karanlık (muzlim)” HKT 422b/1=36/37, (ğasağ) HKT 278a/6= 17/78 Clauson 662, DLT, CIII 388-8, -karañqu- CIII 290-15, KB -karañqu- 288, Ünlü I 360, NF 402/12, -karañqu- 279/3, Ünlü II 288 <*kara+ñgu*

köpegü “bir çoğu, çoğu (kesir)” <*köp+egü* 15b/8=2/109 Ünlü II 345 <*köp+egü*

³ Grönbech, Kaare. 1936. Der türkische Sprachbau. Kopenhagen. [2000. Türkçenin Yapısı. çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK], s. 29.

⁴ Erdal, Marcel, Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II. Wiesbaden: Otto Harrassow Verlag, 1991, s. 93

⁵ Teres, Ersin, Çağataycada Söz Yapımı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009-İstanbul, s. 90

tuzġu “misafir için hazırlanan yemek, hediye vs. (nuzul)” HKT 74a/4=3/198 Clauson 573, DLT, C I,424-8, Ünlü I 842, Ünlü II 610 < *tuz+ġu*

üçegü “üçü, her üçü (şelâşet)” HKT 198a/3=9/118 Clauson 25b, Erdal 93, KB 802, Ünlü I 894, NF 39/13, Ünlü II 634 < *üç+egü*

1.3. +An

Bu ek topluluk adları türeten eski bir çoġul ekidir. Eski Türkçe ve Karahanlı sahasında de bu ekle biçimlenmiş çok az yapı görülmektedir. Bu ekin en iyi örneklerinden biri Eski Türkçeden günümüze kadar kullanılan *oġlan* < *oġul+ an* “oġul” yapısıdır. Bu kelimedede ek asıl işlevini kaybetmiştir. Yani çoġul anlamından uzaklaşmıştır. Diğer yaygın örnek de *eren* < *er+en* ‘insan, insanlar’ şeklindedir. Ek bu yapıda çoġul anlamında kullanılmıştır⁶.

Bir diğer yaygın örnek de *bodun* < *bod+un* ‘kabileler, boylar’ biçimidir. Ek bu kelimedede topluluk adı yapmıştır. Erdal bu kelimenin Hotan kaynaklarında ilk hecede /o/ ile bulunduğunu ve kökün bugüne kadar Türk dillerinde /o/ lu biçimde yaşadığını ifade eder. O, *bodun*’un ikinci ünlüsünün *bod*’un asıl biçiminin *bodX* olduğu ve sondaki /X/ in düzenli olarak düştüğü varsayımı ile açıklanabileceğini de belirtir. Ona göre bu varsayım Moġolca *boda* ‘boy’ biçimi ile desteklenmektedir⁷.

Talat Tekin ve Gabain bu eki çoġul eki olarak kabul etmiş ve yapım eki olarak kabul etmemişlerdir^{8, 9}.

eren “erkek, adam, kişi, kimse (ibn)” HKT 189b/2=9/60 (recül) 81b/2=4/34 (şâhib) 152a/1=7/48 Clauson 232, DLT, CII 17-16, KB 3234, Ünlü I 237, NF 69/6, Ünlü II 175 < *er+en*

oġlan 1. “çocuk, evlât (veled)” HKT 16b/9=2/116 Clauson 85 Erdal 91, DLT, CI 74-4, KB 460, Ünlü I 567, NF 203/14, Ünlü II 439 < *oġ(u)l+an*

2. “çocuk, evlât, nesil, soy (zürriyet)” HKT 52a/6=3/38 bkz. 1

3. “erkek çocuk, oġul (ibn)” HKT 236a/9= 12/87 bkz. 1

4. “küçük çocuk (sabiyy)” HKT 295b/5=19/29 (valîd) 87a/7=4/75 bkz. 1

5. “buluġ çağına yaklaşmış çocuk, genç (ġulâm)” HKT 501a/9=52/24 bkz. 1

⁶ Teres, a.g.e. s. 89

⁷ Erdal, a.g.e. s. 92

⁸ Gabain, Annunarie von Eski Türkçe’nin Grameri, Çeviren Mehmet Akalın, Ankara, TDK 1988, s. 62

⁹ Tekin, Talat, Orhon Türkçesi Grameri. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003-İstanbul, s.102

1.4. +Ay

Asıl şekli *+gAy* olan bu ek insanla ilgili niteleme sıfatları yapar. Metnimizde sadece *küçey* yapısında görülen bu ek bazen yön belirten kelimeler de türettiği görülmektedir. Bu ek Karahanlı Türkçesi metinlerinde sınırlı da olsa görülür. *Özgey* < *öz* + *gey* “sadık, vefalı” (KB: 2237, 2571, 2767), *küçgey* < *küç* + *gey* “şiddet, zulüm” (KB: 814, 2030, 2031).

küçey güç, zor, çetin (‘azîz) 248b/8= 14/20 (‘asîr) 506a/2=54/8 (‘asîr) 347a/5=25/26 Clauson -küçgey- 697a, KB 814, Ünlü I -küçgey- 510, NF 60/16, Ünlü II 360 <*küç+ey*

1.5. +çA

Küçültme ve kuvvetlendirme bildiren bu ek aşitlik hali ile aynıdır¹⁰. Bu ek Eski Türkçe’de daha çok eşitlik eki görevinde kullanılmıştır. Bu fonksiyonda *ança*, *azrakça* kelimeleri görülmektedir¹¹.

Necmettin Hacıeminoğlu ek için: “*İsim hâl eklerinden eşitlik hali eki olan bu ek, bazı kelimelerin üzerinde kalıplaşarak yapım eki fonksiyonu yüklenmiştir. Küçültme ve kuvvetlendirme bildirir*”¹² demiştir.

DLT’de dört kelimedede çekim eki olarak değil, yapım eki olarak kullanılmıştır. Bunlardan ikisi miktar bildiren *barça*, *kaça* yapılardan, birisi (*neçe*) küçültme bildirmektedir¹³.

ança “misil, kat (mişl)” HKT 69a/9=3/165 Clauson 172, DLT, CI 63-13, KB 128, Ünlü I 575, NF 20/17, Ünlü II 443 <*an+ça*

barça “bütün, her bir (cemî’)” HKT 443b/4=39/53 Clauson 356b, DLT, CI 417-6, KB 508, NF 304/7 <*bar+ça*

bolmişça “olduğu müddetçe (mā dāme)” HKT 295b/8=19/31 <*bolmiş+ça*

hakkınça < A+T “gereği gibi, gereğince, gerektiği gibi (hakk)” HKT 17b/3=2/1 21 Ünlü II 209 <*hakkın+ça*

neçe “nice (kem)” HKT 309b/2=20/128 Clauson 775, KB 1382, Ünlü I 557, NF 65/15, Ünlü II 428 <*ne+çe*

¹⁰ Gabain, a.g.e. s.43

¹¹ Gabain, a.g.e. s.43

¹² Hacıeminoğlu, Necmettin, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK, 1996-Ankara, s.13

¹³ Nalbant, Mehmet Vefa, Dîvânü Luğâti’t-Türk Grameri -I- İsim, Bilgeoğuz Yayınları, 2008-İstanbul, s. 63

sezāsınça < F+T “gereğince, gerektiği gibi (hakkın)” HKT 327a/4=22/74 < *sezāsın+ça*

1.6. +çA/XK

Küçültme anlamı bildiren bu ek Ramstedt’e göre *ç+ak* küçültme eklerinden oluşmuştur¹⁴. DLT’de genellikle alet isimleri yapmak için kullanılır. Erdal *+çAk* ve *+çXk* biçimlerinin *+(X)ç* ekinin genişlemiş şekilleri olarak alır. Ayrıca Erdal bu ekin Orta Farsça ve Soğdca küçültme eki olan *+īçak*’tan ödünç alınmış olabileceğini de ifade etmektedir¹⁵. Bununla birlikte Erdal bu ekin DLT’de sonu /r/ ve /n/ ile biten kelimelerden sonra geldiğine dikkat çeker ve DLT’de bazı kelimelerin hem *+Guç*’ lu hem de *+çXk*’ lu şekillerinin bulunmasından hareketle bu iki ekin aynı ekin varyantları olabileceğinden söz etmiştir¹⁶.

Zeynep Korkmaz ise *ça+ok* yapısından geliştiğini ileri sürmektedir. Korkmaz bu ekin küçültme adları türettiğini ancak ektaki küçültme işlevinin bazen zayıfladığını da belirtmektedir¹⁷.

Bu ekler de *+(X)ç* eki gibi Eski Türkçeden beri görülürler. Eski Türkçede çok yaygın olmasa da özellikle *+çAk* eki ile türemiş kelimelere rastlarız: Gabain, *bıçak*, *biçäk* < *bı+çak* ‘çaki’ ve *koliçak* < *kol+(i)çak* “kolcuk” örneklerini aktarır¹⁸.

Karahanlı Türkçesinde de bu eklerle biçimlenmiş şekillere rastlarız. *bağırçak* < *bağır+çak* “semer” (DLT, CI, 502-1), *bağaçuk* < *bağa+çuk* ‘bakanın küçültmesi. Bu, ege kemiği ile kol arasındaki et parçasıdır’ (DLT, CIII, 226-12) *urunçak* < *urun+çak* “emanet” (KB: 3781).

bıçak “bıçak (sikkīn)” HKT 229b/5=12/31 Erdal 47, KB 4599, Ünlü I 122, NF 118/2, Ünlü II 94 < *bı+çak*

bürünçük “Örtü, baş örtüsü (himār)” HKT 338b/9=24/31 Clauson 367, DLT, CII 151/7, Ünlü I 163, Ünlü II 116 < *bürün+çük*

örümçük “örümcek (‘ankebüt)” HKT 382b/6=29/41 Clauson (örümçek)” 231, DLT (örümçek) CI 152-19, Ünlü I 620, NF 21/12, Ünlü II 464 < *örüm+çük*

balçık “balçık, çamur (‘tīn)” HKT 396b/1=32/7 Clauson 333, DLT, CI 467-1, Ünlü I 93, NF 78/9, Ünlü II 76 < *bal+çık*

tayınçak “kaygan (zelak)” HKT 286b/1=18/40 Ünlü II 574 < *tayın+çak*

¹⁴ Ramstedt, Gustaf John, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, II: Formenlehre, 1952-Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, s. 217

¹⁵ Erdal, a.g.e. s. 46

¹⁶ Erdal, a.g.e. s. 357-359

¹⁷ Korkmaz, Zeynep, Türkçede ok/ök Pekiştirme Edatı Üzerine, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Birinci Cilt, 1995-Ankara, s. 12-84

¹⁸ Gabain, a.g.e. s. 43

1.7. +çI

Meslek sahibini gösterir ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türetir. Bu ek hareket adlarına, inanç ile ilgili adlara, huy ve karakter bildiren adlara eklenerek yaparı, edeni bildiren adlar türetir¹⁹.

Talat Tekin bu ekin Eski Türkçe eserlerinde “meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan” anlamında isimler yaptığını belirtmiştir.²⁰ Buna *bedizçi* (KT, G 11), *sıgıtçı* (KT K 11), *yağıcı* (T 50) örnekleri gösterilebilir²¹.

Kaşgarlı DLT’de bu ek için: “Bütün Türk boyları sanatı işleyen kimsenin sıfatı olduğu zaman isimlerin sonuna ^l ve ^ç getirmekte birleşmişlerdir. *Tarığ* kelimesinden *tarığçı*, *etük* kelimesinden *etükçi* denir ki “ekinci”, pabuçcu, kavaf” demektir. *Bardaçı* ve *turdaçı* gibi sıfatlar yukarıda söylendiği üzere fiilden yapılmış sıfatlardır. *Etçi*, *etmekçi*, *tarığçı*, *etükçi* gibi sıfatlar isimden çıkar²².

Karahanlı döneminde bu ek işlek olarak kullanılmıştır: *ağıcı* < *ağı* + *çI* ‘ipek kumaşları muhafaza eden kimse’ (DLT, CI, 136-15, KB, 2494, 2741), *asığcı* < *asığ* + *çI* “tefecî” (KB, 2609, 4419) kelimeleri bu yapıya örnek olarak verilebilir.

bitigçi yazan, kaydeden, kâtip (kâtib) 46a/2=2/283 (sâfir) 565a/1=80/15 bitig+çI Clauson 304, Ünlü I 137, NF 134/6, Ünlü II 103 <*bitig+çI*

ekinçi “çiftçi (zâri’)” HKT 492a/2=48/29 NF 175/4, Ünlü II 167 <*ekin+çI*

kamçı “kamçı (celdet)” HKT 335b/3=24/2, (sevt) HKT 573a/4=89/13 Clauson 626, DLT, CI 417-23, Ünlü I 351, NF 64/2, Ünlü II 283 <*kam+çI*

ölmeçi “ölmek üzere olan, ölümcül (haraż)” HKT 236a/7=12/85 Ünlü II 459 <*ölme+çI*

sağçı 1. “gözcü (hâris)” HKT 551a/4=72/8, (hâfiz) HKT 567a/2=82/10 Clauson 806, KB 2143, Ünlü I 649, Ünlü II 497 <*sağ+çI*

yalgançı “yalancı (kâzib)” HKT 268a/3=16/105 Ünlü I 934, NF 344/17, Ünlü II 656 <*yalgançı*

yârîçi “yardımcı (rid’)” HKT 371b/6=28/34, HKT (zâhir) 369b/8=28/17 KB (yârîçi) 427, Ünlü I 955, NF 304/14, Ünlü II 666 <*yârî+çI*

¹⁹ Teres, a.g.e. s. 123

²⁰ Tekin, a.g.e. 81

²¹ Tekin, a.g.e. s. 81

²² Atalay, Besim, Divanü Lügati’t-Türk Tercümesi, I-IV C II, TDK Yay., 1992-Ankara, s. 49

1.8. +DAŞ

Eşlik ve birlik ifade eden bu ek eklendiği isimlerin kök ve gövdelerinin belirttiği oluşa ortak olan kişilere işaret eder²³. Caferoğlu²⁴ ve Gabain²⁵ bu ekin *-da* bulunma durum ekiyle işteşlik eki *+ş*'nin birleşmesinden oluştuğunu düşünmüşlerdir. Erdal bu ekin aynı kimliği veya aynı grubu paylaşan kimseler için kullanıldığını ifade etmiştir. Bunun için de DLT'de geçen **tüdaş tonlar** “aynı renkteki elbiseler” (DLT, CIII, 207-3) örneğini vermiştir. Bununla birlikte KB'deki şekiller tamamen insanlar için kullanılmıştır²⁶.

Eski Türkçe'de bu ek için **kaşaş** < **ka+daş** “akraba”, ve **karındaş** < **karın+daş** “kardeş” örnekleri verilebilir²⁷.

Karahanlı Türkçesi'nde de kulalnılan bu ek için **tüdaş** < **tü+daş** “aynı türden” (DLT, CIII, 207-3), **kaşaş** < **kol+daş** “arkadaş” (DLT, CIII 11-3, KB 2559) örnekleri verilebilir.

adaş 1. “adaş (semiyy)” HKT 294a/3=19/7 Clauson 72, DLT, CI 61-11, KB 317, Ünlü I 10, Ünlü II 26 < **ad+aş**

kaşaş “akraba (rahm)” HKT 399b/1=33/6 Clauson (kaşaş) 607, Erdal (kaşaş) 119, DLT (kaşaş)CIII 62-5, KB (kaşaş) 317, Ünlü I 341, NF (kaşaş) 48/15, Ünlü II 278 < **ka+daş**

kayaş “akraba, yakın (kurbā)” HKT 12a/3=2/83 (mevlā) 293b/6=19/5 bkz. kaşaş < **ka+yaş**

kaşaş 1. “arkadaş (rafik)” HKT 86b/5=4/69 (sāhib) 286a/4=18/37 (‘aşir) 320b/6=22/13 (karin) 82b/3=4/38 (muqterin) 470b/5=43/53 (veliy) 263a/6= 16/63 Clauson 619, Erdal 119, DLT, CIII 11-3, KB 2559, Ünlü I 442, NF 31/11, Ünlü II 333 < **kol+daş**

2. “ortak, şerik (şerik)” HKT 374b/6=28/62

1.9. +DXn

Bu ek hakkında genel anlamda tatmin edici bir izah konulabilmiş değildir. Metinde **astın** ve **üstün** olarak iki kelimedede görülen bu şekil için Clauson EDPT'de *-tın/-tun/-dın/-dun* ek kategorisinde göstermiş ve ek hakkında isimden isim türetim eki olduğunu ve ayrılma ekinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bunun için de **taştın** < **taş+tın** örneğini vermiştir²⁸. Yine Clauson metnimizde geçen **astın** ve **üstün** kelimelerini verirken bu kelimelerin aslında **ast+tın**

²³ Teres, a.g.e. s. 129

²⁴ Caferoğlu, Ahmet, Türkçede ‘daş’ Lâhikası. İktisat Matbaası, 1929- İstanbul

²⁵ Gabain, a.g.e. s. 46

²⁶ Erdal, a.g.e. s.119

²⁷ Gabain, a.g.e. s. 46

²⁸ Clauson, a.g.e. s. xlii

ve *üst+tün* şekillerinde olduğunu belirtmiş, *as+tn* veya *üs+tün* ayrılma hallerinin olmayacağını bildirmiştir²⁹.

astn 1. alt taraf, alt (taht) HKT 42a/9=2/266, (sâfil) HKT 222a/2= 11/82 Clauson 242, Erdal 182, DLT, CI 108-27, Ünlü I 66, NF 222/2, Ünlü II 57 < *as(t)+tn*

üstün 1. “üst (el-‘âli)” HKT 255b/9=15/74 (fevk) 151 a/2=7/41 Clauson 242, Erdal 181, DLT, CI 108-24, KB 18, Ünlü I 907, NF 9/7, Ünlü II 641 < *üs+tün*

2. “fazla, daha fazla, çok (fevk)” HKT 76b/4=4/1 1

3. “büyük, üstün (fevk)” HKT 4b/9=2/26 +**dUz**

Tarihi Türk şivelerinde künden kelimesiyle görülen bu ek mütemadiyen kullanılmıştır. Ancak ek hakkında net izah henüz bulunmamaktadır. Clauson kelimeyi *kün+düz* şekliyle izah etmiştir.

künden 1. “günden (nehâr)” HKT 200b/9=10/6 Clauson (küntüz) 729, DLT, CIII 87-25, KB 760, Ünlü I 518, NF 191/8, Ünlü II 364 < *kün+düz*

2. “gündüzün (bi'n-nehâr)” HKT 130b/6=6/60

1.10. +GA

Küçültme görevi üstlenmekle birlikte esasen bitki ve hayvan adları türeten bir ektir. Clauson bu ekte *k >g > w* şeklinde geniş bir fonetik değişiklik bildirmiş, bununla birlikte Eski Türkçe bazı hayvan ve böcek adlarının +*gA* ile bittiğini belirtmiştir³⁰.

Marcel Erdal +*gA* eki ile sona eren birçok böcek, kuş ve küçük hayvan adı sayar: *torıga* “tarla kuşu”, *kargga* “karga”, *sarıçga* “çekirge”, *çekürke* “çekirge” ve *kumursga* “karınca”, *yorıncga* “yonca”³¹. Bizim metnimizde yalnızca *kurtga* (*kurt+ga*) şeklinde geçen yapı hayvana değil; “ihtiyar, yaşlı” anlamında *kurt* kelimesine gelerek insan niteleyen yapı oluşturmuştur.

çekürge çekirge (cerād) HKT 506a/l=54/7 Clauson 416; DLT, CI 490-4; Ünlü I 179; NF 334/10; Ünlü II 133 < *çekür+ge*

²⁹ Clauson, a.g.e. s. 242

³⁰ Clauson, a.g.e. s.416

³¹ Erdal, a.g.e. 81-85

kırtğa ihtiyar kadın ('acüz) HKT 358a/8=26/171 Clauson 648, DLT, CIII 259-18, KB 399, Ünlü I 498, Ünlü II 355 <**kırt+ğa**

yumurtğa yumurta (beyz) HKT 427b/2=37/49 DLT, CII 313-22; Ünlü I 1025; Ünlü II 698 <**yumurt+ğa**

1.11. +ğAç

Bazı hayvan ve bitki adlarında küçültme fonksiyonunda terimler göstermek için kullanılan bu ek Eski Türkçeden beri görülmektedir. Räsänen bu ekin *ka/ke+ç* ya da *k+aç, eç* biçimlerinin birinden geliştiğini ileri sürmektedir³².

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi'nde sık olmasa da bu yapı görülmektedir: **erkeç** <**erk + eç** "genç teke" (KB: 4353), **kuşğaç** < **kuş +ğaç** "serçe" (DLT, CI, 455-13)

yığaç 1. "ağaç (şecer) HKT 512b/1=56/52, (şeceret) HKT 276b/3=17/60 Clauson 899, Erdal - *ığaç*- 84, DLT, CI, 14-1, KB 1428, Ünlü I 1000, NF 96/6, Ünlü II 682 <**yı+ğaç**

2. "odun, kütük (haşebet)" HKT 532a/2=63/4

' \$(\$+GAn

Küçültme fonksiyonunda olan bu ek çeşitli hayvan ve bitki adları türetir. Erdal'a göre bu ek Moğolca'daki **+gana** şekliyle ilgilidir. Buna izah olarak da Türkçe'de **karagan** olarak adlandırılan bitkinin Moğolca'da **karagana** şeklinde olduğu örneğini gösterir³³.

Karahanlı dönemi metinlerde bu ekle çekimlenmiş kelimelere rastlamak mümkündür: **arpağan** < **arpa + gan** "arpaya benzer bir bitki" (DLT, CI, 140-3), **azgan** < **az+gan** "kuşburnu" (KB: 2573).

çimgen "çayır (ravzat)" HKT 463b/1=42/22 Clauson 423, NF 131/14, Ünlü II 137 <**çimg+en**

1.1). +GAK /+AK

Benzerlik ve küçültme fonksiyonunda olan bir ektir. Eski Türkçe döneminden itibaren sınırlı sayıda kelimedede görülür. Küçültme ve kuvvetlendirme bildiren bu ekle türetilmiş

³² Räsänen, Martti. Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Studia Orientalia Editit Societas Fennica XXI, 1957-Helsinki, s. 101

³³ Erdal, a.g.e. s. 85-89

kelime çok değildir. Gabain bu şekil için *tozgak*, *eregek*, *eşgek* örneklerini vermiştir³⁴. Bununla birlikte bazen de organ ve yön adları yapar³⁵.

DLT’de bu eklerle türetilen isimler bulunmaktadır: *ernek* <*ern+ek* “parmak”³⁶ DLT, CI, 104-20, *kidizgek* <*kidiz+gek* “keçe gibi olmuş” (DLT, CII, 290-11).

enek “çene (zekān)” HKT 420b/3=36/8 Clauson 183, DLT, C I, 135-11, Ünlü I 236, NF 382/3, Ünlü II 173 <*en+ek*

inek “inek (bağar)” HKT 10b/2=2/70, (bağarat) HKT 10a/9=2/69 Clauson -*ingek*-184, DLT, -*işek*- C I, 111-13, KB -*işek*- 5372, Ünlü I 326, NF 53/3, Ünlü II 261 <*in+ek*

kulak “kulak (uzun)” HKT 18 9b/4=9/61, (sem‘) HKT 274a/6=17/36 Clauson -*kulgak*- 621, DLT, CI, 383-16, KB 2025, KB -*kulgak*- 5272: Ünlü I 493, NF 60/10, Ünlü II 352 <*kul+ak*

ortak “şerik, ortak (halıt)” HKT 433b/8=38/24, HKT (şerik) 145b/2=6/1 63 Clauson -*ortuk*- 205, DLT, CI 99-4, KB 2997, Ünlü I 588, NF 37/9, Ünlü II 448 <*ort(a)+ak*

örek “direk, destek (‘imād)” HKT 580b/5=104/9 Ünlü I 615, Ünlü II 461 <*ör+ek*

yanak “yanak (hadd)” HKT 393b/4=31/18 DLT CIII 376-12, Ünlü I 939, Ünlü II 659 <*yan+ak*

erkek “erkek (zeker)” HKT 142a/3=6/143 Clauson -*érkek*- 223, DLT, CI 111-11, KB 979, Ünlü I 240, NF 234/9, Ünlü II 176 <*erk+ek*

1.1*. +kI

Aitlik bildiren bu ek kullanımına göre yapım eki fonksiyonu almıştır. Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi’nde sıkça görülür. Gabain bu ek için “+ki, nadiren +kı: Aitlik içinde bulunma bildirir. Nadiren isim ekseriya sıfat yapar” ifadesini kullanmıştır³⁷.

Eski Türkçe’de bu ek için *içräki* <*içrä+ki* “içerideki, saraya mensup” (BK, K 14), *yıryakı* <*yırya+kı* “kuzeydeki” (T 17) örnekleri veilebilir³⁸.

Karahanlı Türkçesi’nde de *yaykı* <*yay+kı* “ilkbahar” (KB 142), *yazkı* <*yaz+kı* “ilkbahar” (KB 65)örnekleri verilebilir.

³⁴ Gabain, a.g.e. s. 45

³⁵ Nalbant, a.g.e. s. 68

³⁶ Kaşgarlı bu kelimenin erş+ek şeklinin de olduğunu ifade etmiştir. DLT, CI, 104-20

³⁷ Gabain, a.g.e. s. 44

³⁸ Tekin, a.g.e. s.82

aşnuķı “önceki (evvel)” HKT 426a/7=37/17, (ķabl) HKT 479b/3=46/4 Clauson 264, KB 5070, Ünlü I 69, Ünlü II 59 < *aşnu+ķı*

burunķı “önceki (evvel)” HKT 329b/2=23/24, (ūlā) HKT 302a/2=20/21 Ünlü I 158, NF 393/9, Ünlü II 113 < *burun+ķı*

evvelķı < A+T “evvelki, önceki (evvel)” HKT 567b/8=83/13 Ünlü I 263, Ünlü II 183 < *evvel+ķı*

irki “eski (ķadīm)” HKT 480b/1=46/11 < *ir+ķı*

sonraķı 1. “sonraki (āķir)” HKT 430a/3=37/1 19 NF 398/16, Ünlü II 528 < *sonra+ķı*

2. “diğer, öbür (uķrā)” HKT 503b/4=53/20

3. “diğeri, öbürü (āķar)” HKT 430b/3=37/1 36

üstünki “en üstte, en yüksekte olan (a‘lā)” HKT 503a/4=53/7 Clauson 244, NF 106/5, Ünlü II 641 < *üstün+ķı*

1.1+. +(X)l

Eski Türkçe’den itibaren renk yapımı için kullanılan bu ek işlek biçimde kullanılmıştır. Metnimizde de iki kelimedede renk ismi türetmiştir.

ķızıl “kırmızı, kızıl (aķmer)” HKT 417b/6=35/27, (vardet) HKT 509b/1=55/37 Clauson (açk. kız- fiilinden veriyor) 682, DLT, CI, 394-17, KB 992, Ünlü I 427, NF 155/3, Ünlü II 324 < *ķız+ıl*

yaşıl “yeşil (ķuzır)” HKT 510b/4=55/76, (aķzar) HKT 425a/4=36/80 Clauson 978, DLT, CIII 19-3, KB 210, Ünlü I 968, NF 37/16, Ünlü II 669 < *yaş+ıl*

1.1. . +IXG ve +IXK

Bu iki ek anlam ve fonksiyon olarak birbirinden farklı olsa da benzerlikten ötürü aynı başlık altında ayrı ayrı incelenecektir.

1.1, .1. +IXG

Bu ek Eski Türkçeden beri görülen en yaygın eklerden biridir. +IXK ekiyle karıştırılsa da asıl olarak bulunma, aitlik ve münasebet ifade eden sıfatlar yapar³⁹.

Gabain *+lġ, +lg* ekinin bir şeyle teçhiz edilmiş olmayı bildirmiş, genellikle sıfatlar yaptığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Moğolca'daki +lik şeklinin de “bir şeyle teçhiz edilmiş olan şey” anlamına geldiğini belirtmiştir⁴⁰. Tekin de ekinin +lġg Orhun Türkçesi'nde sahip olan anlamında sıfatlar türettiğini belirtmiştir. Örnek olarak da *atlġ < at+lġg* “atlı süvari” (BK, G 1), *bařlġ < baş+lġg* “mağrur” (BK, D 3), *sünüglüg < sünüglüg* “mızraklı (düşman)” (KT, D 6) örneklerini vermiştir⁴¹.

Kaşgarlı *+IXG +IXK* eklerini birlikte değerlendirmiş ancak bunların anlam ve işlevsel olarak farklılıklarının olduğunu belirtmiş, buradaki temel ayırıcı özelliğin de ek sonundaki ünsüzün *kaf* veya *kef* olması olduğunu ifade etmiştir⁴².

Fazlasıyla geniş kullanıma sahip olan bu ek tarihi Türk şivelerinin bütün safhalarında işlek biçimde kullanılmıştır. Karahanlı dönemi için *ařlġ < aş+lġg* “yemekle ilgili” (DLT, CII, 204-14.), *atlġ < at+lġg* “atlı süvari” (DLT, CI, 97-29) kelimeleri örnek olarak verilebilir.

açmaqlġg “açlık (mesğabet)” HKT 574a/6=90/14 Ünlü I 6, Ünlü II 24 < *açmak+lġg*

amānlġg < A+T “emniyetli, tehlikesiz (āmin)” HKT 374a/4=028/57 Ünlü II 43 < *amān+lġg*

atlġg “atlı, süvari (hayl)” HKT 277a/2=17/64 Clauson 55, DLT, CI, 97-29, Ünlü I 74, NF - ařlġg- 184,5, Ünlü II 61 < *at+lġg*

azıglġg “yırtıcı canavar (sebu’)” HKT 104a/5=5/3 Clauson 284, Ünlü I 85, Ünlü II 70 < *azıg+lġg*

bařtlġg < F+T “kısmetli, nasipli, bahtlı (zü'l-hazz)” HKT 376b/6=28/79 Ünlü II 75 < *başt+lġg*

belgölüg 1. “belli, bilinen, malûm krş. bilgölüg (ma‘lûm)” HKT 357b/6=26/155 Clauson 241, DLT, CI 528-15, KB 1901, Ünlü I 111, Ünlü II 87 < *belgü+lüg*

2. “açık, apaçık, aşikar (mübîn)” HKT 107a/2=5/15

berekātġg < A+T “berekatli (mübârek)” HKT 371a/7=28/30 Ünlü II 90 < *berekāt+lġg*

³⁹ Teres, a.g.e. 158

⁴⁰ Gabain, a.g.e. s.44

⁴¹ Tekin a.g.e. s. 83

⁴² Atalay, CI 510-512

bereketlig < A+ T “bereketli (mübarek)” HKT 60a/3=3/96 Ünlü I 117, Ünlü II 90 <*bereket+lig*

boğağlığ “boyalı” HKT 579b/4=101/5 Ünlü II 105 <*boğağ+lığ*

boyağlığ boyalı, renkli bkz. boğağlığ

burçluđ < A+ T “burçların sahibi (zātu'l-burūc)” HKT 569b/5=85/1 Ünlü I 156, Ünlü II 112 <*burç+luđ*

butaklığ “dalı olan, dallı (zü'l-şu‘ab)” HKT 560b/5=77/30 Ünlü I 159, Ünlü II 114 <*butak+lığ*

emānetlıđ < A+ T 1. “güvenilir, itimat edilen (emīn)” HKT 356b/3=26/125 Ünlü I 230, Ünlü II 170 <*emānet+lığ*

2. “emniyetli, tehlikesiz (āmin)” HKT 385a/6=29/67 (emin) 576b/2=95/3

erklig 1. “sahip, malik, hākīm (rabb)” HKT 356b/5=26/127, (mālik) HKT 50b/1=3/26 Clauson 224, Erdal 152, KB 971, Ünlü I 241, NF 67/7, Ünlü II 176 <*erk+lig*

2. “veli, vasi, hami (veliyy)” HKT 45a/7=2/282 bkz. 1

3. “her şeyin sahibi, her şeye hükmeden, esma-i hüsna (el-melik)” HKT 525a/8=59/23 bzk. 1

fağlığ < A+ T “lutuf ve kerem sahibi (zü'l-fağl)” HKT 15b/1=2/105 Ünlü II 189 <*fağl+lığ*

hācetlıđ < A+ T “ihtiyaç duyan, ihtiyaçlı (ulu'l-irbet)” HKT 339a/4=24/31 Ünlü II 207 <*hācet+lığ*

halālıđ < A+ T “sağlam olmayan, kusurlu, korumasız (‘avret)” HKT 400a/9=33/13 Ünlü II 226 <*halāl+lığ*

hikmetlig < A+ T 1. “hikmetli (hākīm)” HKT 55a/3=3/58 Ünlü I 291, Ünlü II 231 <*hikmet+lig*

2. “hikmet sahibi, esma-i hüsna (el-hākīm)” HKT 526b/5=60/5 bkz. 1

hilmig < A+ T “yumuşak huylu, alçak gönüllü ‘ (hālīm)” HKT 429a/8=37/101 Ünlü II 232 <*hilm+lig*

hürmetlig < A+ T “itibarlı (vacīh)” HKT 407b/9=33/69 NF 38/2, Ünlü II 237 <*hürmet+lig*

iglig “ızdırap veren, acılı, sıkıntılı (elīm)” HKT 110a/5=5/36 Clauson -iglik- 106, DLT, CI 79-12, KB 2567, Ünlü I 317, Ünlü II 251 <*ig+lig*

‘ilmig her şeyi bilen, ālim, esma-i hüsna (el-‘alīm) 361a/2=27/6 Ünlü II 256 <*ilm+lig*

inlig < A+ T “geniş, bol (‘ariz)” HKT 460a/8=41/51 Ünlü II 262 < *in+lig*

‘izzetlig < A+ T “şerefli, yüce (‘azîz)” HKT 488a/4=48/3 NF 238/17, Ünlü II 273 < *‘izzet+lig*

karârlıg < A+ T “yerleşme ve oturma yerine sahip olan (zâtu karâr)” HKT 331a/5=23/50 Ünlü II 289 < *karâr+lıg*

keremlüg < A+ T “cömert, kerem sahibi, esma-i hüsnâ (el-kerîm)” HKT 363b/7=27/40 Ünlü II 310 < *kerem+lüg*

2. “şerefli, değerli, hoş (kerîm)” HKT 81a/4=4/31 bkz. 1

kınlıg “eziyet eden, ızdırap veren (zû ‘azâb)” HKT 332b/7=23/77 Ünlü I 418, Ünlü II 317 < *kın+lıg*

kişliqlik “zengin, varlıklı (müsi‘)” HKT 36a/7=2/236 Ünlü II 328 < *kişliqlik+lig*

körklüg “güzel (cemîl)” HKT 236a/3=12/83, HKT (hüsn) 351a/1=25/76 Clauson 743, Erdal 225, DLT, CI 319-18, KB 5776, Ünlü I 480, Ünlü II 346 < *körk+lüg*

közlüg “gören, kör olmayan (beşîr)” HKT 242a/1=13/16 Erdal 148, KB 1133, Ünlü I 489, Ünlü II 350 < *köz+lüg*

küçlüg 1. “güçlü, kuvvetli (rukn)” HKT 221b/7=11/80, (‘ifrit) HKT 363b/2=27/39 Clauson 697, Erdal 150, KB 1927, (her şeye gücü yeten) 33/64a3, Ünlü I 510, Ünlü II 360 < *küç+lüg*

2. “şiddetli, çetin (metîn)” HKT 168a/8=7/183 bkz. 1

3. “güçlü, kuvvet ve kudret sahibi, esma-i hüsnâ (el-ķaviyy)” HKT 220b/4=11/66 bkz. 1

menfa‘atlig < A+T “faydalı (kerîm)” HKT 512a/5=56/44 NF 424/3, Ünlü II 385 < *menfa‘at+lig*

menjizlig “gibi, -e benzer (ke)” HKT 3b/2=2/17, HKT (mişl) 34a/1=2/228 Clauson 771, DLT, CIII 363-22, Ünlü I 535, NF 13/12, Ünlü II 385 < *menjiz+lig*

meyvelıg < F+T “meyveli (zâtu uķul)” HKT 410b/5=34/16 Ünlü II 391 < *meyve+lıg*

nazarlıg < A+T “basiret sahibi (muştebşîr)” HKT 382a/8=29/38 Ünlü II 426 < *nazar+lıg*

nişanlıg < A+T “işaretlenmiş (müsevvam)” HKT 222a/3=1 1/83 Ünlü I 563, Ünlü II 435 < *nişân+lıg*

oğullarlıg “nesil, soy sahibi (zu’l-benün)” HKT 542a/9=68/14 440 < *oğullar+lıg*

orunluğ “yer ve mevki sahibi (mekân)” HKT 232b/4=12/54 Clauson -orunluğ- 237, Ünlü I 591, Ünlü II 449 <*oğullar+lığ*

öfkeliğ “öfkeli (ğazbān)” HKT 163b/2=7/150, (muğāzib) HKT 317a/2=21/87 bkz. öwkeliğ

örelig “direkli (zātu'l-‘imād)” HKT 573a/1=89/7 Ünlü I 615, Ünlü II 461 <*öre+lig*

örtüglüğ 1.“örtülü, perdeli, kapatılmış (mu’şad)” HKT 580b/5=104/8, (ağlef) HKT 13a/2=2/88 Clauson 211, Ünlü I 618, Ünlü II 462 <*örtüg+lüg*

2. “gizli (bāṭın)” HKT 393b/9=31/20 bkz. 1

3. “gizlice (ḥafiyyen)” HKT 293b/3=19/3 bkz. 1

4. “görünmeyen, esma-i hüсна (el-bāṭın)” 514b/1=57/3 bkz. 1

öwkeliğ “öfkeli (kezīm)” HKT 262b/5=16/58 KB 342, Ünlü I 625, NF 415/12, Ünlü II 465 <*öwke+lig*

raḥmetliğ <A+T 1. “merhametli (zu’r-raḥmet)” HKT 288b/4=18/58 <*raḥmet+lig*

2. “esirgeyen, rahmet sahibi, esma-i hüсна (er-raḥīm)” HKT 351b/8=26/9 Ünlü I 637, NF 131/16, Ünlü II 477

rızālığ <A+T “rıza gösterilen, beğenilen (rāziyet)” HKT 545b/3=69/21 Ünlü II 484 <*rızā+lığ*

sanlığ “sayılı (‘aded)” HKT 282b/6=18/11, (ma’dūd) HKT 11b/6=2/80 Clauson 839, Erdal 140, KB B 5, Ünlü II 502 <*san+lığ*

selāmetliğ <A+T “salim ve halis (selim)” HKT 355a/7=26/89 KB -selametliğ- 5059, Ünlü I 668, Ünlü II 511 <*selāmet+lığ*

sinjiltliğ “afiyet verici (henī’)” HKT 561a/4=77/43 Ünlü II 524 <*sinjit+lig*

suvluğ “suyu, pınarı olan (zātu'l-ma’īn)” HKT 331a/6=23/50 Clauson -suvluğ- 788, NF 385/6, Ünlü II 537 <*suv+luğ*

şāh-siperğamlığ <F+T “hoş fesleğenli, güzel kokulu bitkilere sahip (yer) (zu'r-rayḥān)” HKT 508b/3=55/12 Ünlü II 544 <*şāh-siperğam+lığ*

şekliğ <A+T “şüpheye düşen, şüpheci (murtāb)” HKT 450a/1=40/34, (murīb) HKT 496a/8=50/25 Ünlü I 718, Ünlü II 549 <*şek+lig*

şerefliğ <A+T “şeref sahibi, şanlı, şerefli (zu'z-zıkr)” HKT 432a/2=38/1 Ünlü II 549
<*şeref+liğ*

tahtalığ <F+T “tahtadan yapılmış (zu'l-levh)” HKT 506a/6=54/13 Ünlü II 558 <*tahta+liğ*

tamuğluğ “cehenneme ait olan (şadid)” HKT 248b/1=14/16 Clauson -tamuluğ- 506, Ünlü I 731, NF 203/16, Ünlü II 563 <*tamuğ+luğ*

tatlığ “acı olmayan, tatlı (furāt)” HKT 416a/9=35/12 Clauson -tatıglıg- 454, DLT, CIII 178-16, -tatıklıg- CI 495-28, KB 3587, Ünlü I 762, NF62/7, Ünlü II 572 <*tat+liğ*

türlüğü 1. “muhtelif, çeşitli, türlü (muhtelif)” HKT 258b/1=16/13 Erdal 194, DLT, C I, 476-24, KB 969, Ünlü I 850, NF 429/15, Ünlü II 613 <*tür+liğ*

2. “sınıf, kısım, tür, cins (zevc)” HKT 511a/4=56/7 bkz. 1

uçmağlığ “cennette yaşayan (şālih)” HKT 269b/7=16/122 Ünlü II 618 <*uçmağ+liğ*

uluğ 1. “büyük (imr)” 289b/5=18/71, (‘aẓīm) HKT 70b/1=3/172 Clauson 136, Erdal 139, DLT, C I, 64-10, KB 4531, Ünlü I 870, NF 8/14, Ünlü II 622 <*ul+uğ*

2. “üstün, büyük, yüce (seyyid)” HKT 52a/9=3/39 bkz. 1

3. “ağır, güç, zor (kebīrat)” HKT 20b/8=2/143 bkz. 1

4. “yaşlı, ihtiyar (kebīr)” HKT 235a/9=12/78 bkz. 1

5. “reis, büyük, şef (imām)” HKT 182b/2=9/12 bkz. 1

yalınlığ “alevli (zātu'l-leheb)” HKT 582b/5=111/3 Clauson 932, Ünlü II 657 <*yalın+liğ*

yapurgaklığ “yapraklı (zu'l-aşf)” HKT 508b/3=55/12 Clauson 880, Ünlü I 948 <*yapurgak+liğ*

yaraglığ 1. “gücü yeten, muktedir (kādīr)” HKT 203b/2=10/24, (kādīr) 15b/3=2/106 Clauson 964, Erdal 216, DLT, C III, 49-27, Ünlü I 949, Ünlü II 663 <*yarag+liğ*

2. “her şeye gücü yeten, muktedir, esma-i hüsnā (el-kādīr)” HKT 483a/8=46/33 bkz. 1

yaşlığ “yaşlı, ihtiyar (şeyh)” HKT 370b/2=28/23, Clauson 978, Erdal 143, DLT, CIII 42-15, KB 348, Ünlü I 969, NF 65/12, Ünlü II 670 <*yaş+liğ*

yazukluğ “günahkār (mucrim)” HKT 427a/2=37/34 (hāṭi) 546a/4=69/37 Clauson 986, DLT, CIII 50-1, Ünlü I 982, NF 38/15, Ünlü II 675 <*yazuk+luğ*

yollarlıg “çeşitli yollara sahip olan (zātu'l-ḥubuk)” HKT 497b/6=51/7 < *yollar+lıg*

yulduzluğ “yıldızlı” HKT 551a/6=72/9 Ünlü II 697 < *yulduz+luğ*

yüklüg “hamile, gebe (zātu ḥaml)” HKT 319a/4=22/2 Ünlü I 1031, Ünlü II 701 < *yük+lüg*

ziyānlıg <A+T “zarar eden, zarara uğrayan (ḥāsir)” HKT 58b/8=3/85 < *ziyān+lıg*

1.1, .2. +LXX

Tarihi şivelerden modern lehçelere kadar yapım eki olarak çok işlek biçimde kullanılan bu ek, kullanıldığı bu uzun periyoda rağmen fonksiyon olarak önemli bir değişiklik yaşamamıştır.

Bang bu ekin *il-* ve fiilden isim yapan *-g* ekinden geliştiğini düşünmektedir⁴³. Gabain *+P̣k* ve *+Pk* eklerinin soyut ve müşahhas isimler ve sıfatlar yaptığını ve Moğolca’da da durumun aynı olduğunu belirtir⁴⁴. Tekin *+LXX* ekiyle ilgili verdiği örneklerden olmaya layık, olacak olan anlamında bir ek olduğunu görmekteyiz. Tekin örnek olarak *beglik* < *beg+lik* “bey olmaya layık, bey olacak olan” (KT, D 7), *eşilik* < *eşi+lik* “eş olmaya layık, eş olacak olan” (KT, D 7) gibi örnekler vermiştir⁴⁵.

Kaşgarlı bu ek hakkında kapsamlı ve farklı yerlerde bilgiler vermiştir. Bunları da beş başlıkta toplamıştır.

“Birincisi: Bir nesnenin yetiştiği yerin adı olmaktır. *Sögütlük* gibi ki “sögüt biten yer” demektir. Yahut bir şeyin karar bulduğu, konulduğu yerin adıdır: *kepeklik* gibi “kepek konan yer” demektir.

İkincisi: Söylenen nesne yapılmak için ayrılan şeyin adı olmaktır: *töşeklik barçın* gibi “döşek yapılmak için ayrılan ipek kumaş” demektir. *bu yıgaç ol қапуғқа tireklik* sözü de böyledir, “bu ağaç o kapıya direklik için hazırlanmış” demektir.

Üçüncüsü yaratılışları anlatan mastar manasındadır: *kövezlik*, *yigitlik* gibi “*şımarıklık*”, “*gençlik*” demektir.

İsim bu saydığım üç anlama gelirse bütün Türk dillerinde sert ve sağlam kaf iledir, başka türlü değildir.

⁴³ Räsänen, a.g.e. s. 105

⁴⁴ Gabain, a.g.e. s. 44

⁴⁵ Tekin, a.g.e. s. 84

Dördüncüsü, kelime, adı verilen nesneni sahibi anlamına olmaktadır: *bileklik er, bitiglig er* sözleri gibi ki “*kuvvetli bileği olan adam*”, “kağıt sahibi bulunan kimse” demektir.

Beşincisi kelime, mef’ul anlamına olmaktadır. *Bilig kişi ara ülüklüg ol* sözüyle *töşeklig* *töşek* sözü gibi ki “akıl, insanlar arasında üleştirilmiştir”, “döşenmiş döşek, döşeli döşek” demektir.

Şu söylediğim isimlerin kökleri, üç harfli isimlerde, bu yoldaki manaları anlatabilmek için son söylediğim örneklerde sert, yahut yumuşak kaf eklenir, daha evvelki söylediğim örneklerde  eklenir. Kendisinde sesli harf bulunan, bulunmayan dörtlü, beşli, mücerret isimlerden başkasında asıl kelimeye  lı ve tok kelimelerde  ve  eklenir; kafli ve yeğni kelimelerde bu beş anlam için kelimeye  eklenir. Bu kural değişmez. Bütün Türk dillerinde bunun bozulduğu görülmemiştir”⁴⁶.

açlık “açlık (cū’)” HKT 22b/3=2/155, (mağmaşat) HKT 104b/1=5/3 Clauson 26, DLT, CI 114-3, KB 2003, Ünlü I 5, NF 28/8, Ünlü II 25 < *aç+lık*

ağırlık “ağırlık (vaqr)” HKT 126a/7=6/25 Clauson -ağırlığ- 93, DLT -ağırlığ- CI 146-15, KB 264, -ağırlığ- 10, Ünlü I 22, Ünlü II 29 < *ağır+lık*

âhestelik <F+T “yavaşlık (muqş)” HKT 281 a/3=17/106 Ünlü I 26, Ünlü II 32 < *âheste+lık*

aklık “beyazlık, aklık (şeyb)” 293b/5=19/4 NF 389/13, Ünlü II 36 < *ak+lık*

anukluk hazırlanan, gerekli olan şey, levazım (cihāz) HKT 233a/2= 12/59, (‘uddet) HKT 187b/8=9/46 Clauson 183, DLT, CI 150-22, Ünlü I 44, Ünlü II 47 < *anuk+luk*

arıklık “temizlik, saflık (zekāt)” HKT 294b/2= 19/13 Clauson 218, DLT -arıklık- CI 149-25, Ünlü I 50, Ünlü II 49, NF -arıklık- 122/5 < *arık+lık*

2. “bütün noksan sıfatlardan uzak olma, münezzeh olma (hāşe)” 229b/6=12/31 (subhān) 5b/7=2/32

arıksızlık “pislik (rics)” HKT 199a/6=9/125 Clauson -arıksızlık- 219, Ünlü I 51, NF 88/4, Ünlü II 50 < *arıksız+lık*

artukluk “lutuf, kerem, inayet (fāzl)” HKT 37a/6=2/243 Clauson 211, KB 3760, Ünlü I 59 Ünlü II 52 < *artuk+luk*

⁴⁶ Atalay, a.g.e. CI, 510-512

arukluk “darlık, kıtlık (zurr)” HKT 236b/4=12/88 DLT, CI 150-10, Ünlü I 62, Ünlü II 53
<*aruk+luk*

āsānlık <F+T “kolaylık (hasenet)” HKT 158a/1=7/95, (serra’) 158a/2=7/95 Ünlü I 64, Ünlü II 55 <*āsān+lık*

2. “esenlik, selāmet (selām)” HKT 423b/7=36/58 bkz. 1

‘**azizlik** <A+T “üstünlük, yücelik (‘izz)” HKT 299b/3=19/81 (‘izzet) 207b/8=10/65 <‘*aziz+lık*

azgunluk “sapıklık, şaşkınlık, azgınlık (sekret)” HKT 255b/8=15/72 Ünlü I 85, NF 304/5, Ünlü II 69 <*azgun+luk*

baḥīllik <A+T “cimrilik (buḥl)” HKT 82a/8=4/37 Ünlü I 91, NF 254/12, Ünlü II 74 <*baḥīl+lık*

baylık “zenginlik (se‘at)” HKT 536b/1=65/7 KB 1744, Ünlü I 104, Ünlü II 83 <*bay+lık*

bāzergānlık <F+T “alış veriş, ticaret (ticāret)” HKT 3b/1=2/16 Ünlü II 83 <*bāzergān+lık*

ber-ḥürdārlik <F+T “faydalanma, menfaat, istifade (metā‘)” HKT 119a/8=5/96 Ünlü II 90
<*berḥürdār+lık*

bī-çārelık <F+T “çaresizlik (veylet)” HKT 287a/8=18/49, Ünlü II 95 <*bī-çāre+lık*

biligsizlik “bilgisizlik, cahillik (cehālet)” HKT 269b/3=16/19 Clauson 342, DLT, CI 440-20, Ünlü I 128, Ünlü II 98 <*biligsiz+lık*

bizārlık <F+T “uzaklaşma, ihtar, uyarı (berā‘at)” HKT 180b/4=9/1 Ünlü I 138, Ünlü II 104 <*bizār+lık*

boynaḡuluk “haddi aşma, azgınlık (tuḡyān)” HKT 137b/1=6/110, (‘utuvv) HKT 541a/3=67/21 Ünlü I 145, Ünlü II 107 <*boynaḡu+lık*

cādūluk <F+T “büyücülük, büyü (siḥr)” HKT 159b/6=7/116 Ünlü I 166, Ünlü II 118
<*cādū+lık*

cāviḡānelık <F+T “sonsuzluk, ebediyet (ḡuld)” HKT 206b/3=10/52 Ünlü I 168, Ünlü II 120
<*cāviḡāne+lık*

dervişlik <F+T “fakirlik, yoksulluk (be’sā‘)” HKT 157b/9=7/94, (metrebet) 574a/7=90/16 Ünlü I 199, NF 76/4, Ünlü II 146 <*derviş+lık*

dostluk <F+T “muhabbet, dostluk (ḥullet)” HKT 39b/3=2/254, (vudd) 300a/6=19/96 Ünlü I 202, NF 76/12, Ünlü II 151 < *dost+luk*

düşmanlık <F+T “düşmanlık (‘adāvet)” HKT 117a/4=5/82, (maḳt) 419a/3=35/39 Ünlü I 205, NF 75/10, Ünlü II 155 < *düşman+luk*

edgülık 1. “iyilik (birr)” HKT 7a/5=2/44, (ḥüsn) HKT 463b/4=42/23 Clauson 53, DLT, CI 129-5, KB 1131, Ünlü I 212, NF 269/16, Ünlü II 163 < *edgü+lük*

2. “nimet, lütuf (faḳl)” HKT 86b/9=4/73 bkz. 1

egrilik “bozukluk (‘ivāc)” HKT 156b/6=7/86 Clauson 115, KB 4202, Ünlü I 216, Ünlü II 165 < *egri+luk*

erklilik “hākimiyet, saltanat (sultān)” HKT 132b/2=6/73 Clauson 228, Ünlü I 242, Ünlü II 176 < *erklig+luk*

esenlik “selāmet, esenlik (selām)” HKT 129b/9=6/54 Clauson 249, Erdal 126, KB 964, Ünlü I 246, Ünlü II 178 < *esen+luk*

esrükılık <A+T “sarhoşluk (sekrat)” HKT 496a/3=50/19 Ünlü I 250, Ünlü II 179 < *esrük+lük*

ğammazlık <A+T “fitnecilik, dedikoduculuk (nemīm)” HKT 542a/8=68/11 Ünlü I 273, NF 17/16, Ünlü II 197 < *ğammaz+luk*

ğāfillik <A+T “habersiz olma, gaflet (ğaflet)” HKT 369b/2=28/15 KB C65, NF 248/2, Ünlü I 272, Ünlü II 196 < *ğāfil+luk*

ğāyiblık <A+T “görünmezlik (ğayb)” HKT 417a/4=35/18 Ünlü II 199 < *ğāyib+luk*

ğāyiblık <A+T “görünmezlik (ğayb)” HKT 118b/9=5/94 Ünlü II 199 < *ğāyib+luk*

ḥorlık <F+T 1. “zillet, alçaklık (ḥizy)” HKT 12b/3=2/85 Ünlü I 294, NF 11/15, Ünlü II 234 < *ḥor+luk*

2. “alçak gönüllülük (zull)” HKT 273a/4=17/24 bkz. 1

ḥoşlık <F+T “hoşluk (na‘met)” HKT 474a/6=44/27 Ünlü I 295, NF 128/14, Ünlü II 235 < *ḥoş+luk*

ḥoşnüdılık <F+T “memnuniyet, hoşnutluk, rıza (riḳvān)” HKT 183b/7=9/21 Ünlü I 295, NF 406/13, Ünlü II 235 < *ḥoşnüd+luk*

îminlik <A+T “emniyet, güven (emn)” HKT 133b/1=6/81 KB -iminlik- 5056, Ünlü I 323, Ünlü II 259 <*îmin+lik*

iriglik “sertlik, haşinlik (gîlzet)” HKT 199a/2=9/123 Ünlü I 327, Ünlü II 263 <*irig+lik*

iwmeklik “acelecilik (‘acel)” HKT 313a/8=21/37 Ünlü II 271 <*iwmek+lik*

kâfirlik <A+T “küfür, inkar (küfr)” HKT 69b/6=3/1 67 Ünlü I 346, Ünlü II 280 <*kâfir+lık*

karalık “siyahlık (katerat)” HKT 565b/3=80/41 Ünlü II 288 <*kar+alık*

karanğuluk “karanlık (zulmet)” HKT 340b/8=24/40 bkz. **karanğuluk**

karanğuluk “karanlık (zulmet)” HKT 40a/9=2/257 Ünlü I 360, Ünlü II 288 <*karanğuluk*

karanğuluk “karanlık (zulmet)” HKT 537a/1=65/11 bkz. **karanğuluk**

kâsidlik <A+T “kesat, durgunluk (kesād)” HKT 184a/5=9/24 Ünlü I 366 <*kâsid+lık*

katıglik “felâket, musibet, şiddet (be’s)” HKT 25b/3=2/177 Ünlü II 296 <*katıg+lık*

kayaşlık “akrabalık, yakınlık (rahm)” bkz. **kaşaşlık**

keleşlik “istişare, danışma (şūrā)” HKT 465a/1=42/38 DLT -keleşlig- CIII 358-15, Ünlü I 399, Ünlü II 308 <*keleş+lik*

kişlik 1. “genişlik (bestat)” HKT 154b/2=7/69 Ünlü II 328 <*kiş+lık*

2. “bolluk, ferahlık (merhab)” HKT 436a/5=38/60

köndürgenlik “doğru yolu gösterme, hidayete erdirme (hudā)” HKT 360b/3=27/2 Ünlü II 342 <*köndürgen+lık*

könilik “doğruluk, hidayet (ruşd)” HKT 550b/3=72/2 Clauson 732, KB 360, Ünlü I 472, NF 316-10, Ünlü II 343 <*köni+lik*

körklüglük “güzellik, iyilik (ḥusn)” HKT 243b/7=13/29 Clauson 744, KB 2085, Ünlü I 482, Ünlü II 346 <*körklüg+lük*

körksüzlük “çirkinlik, kötülük (sū’)” HKT 99a/1=4/148, (seyyi’et) 261b/5=16/45 Clauson 744, KB 816, Ünlü I 482, Ünlü II 347 <*körksüz+lük*

kulluk “itaat, ibadet, kulluk (‘ibādet)” HKT 293a/3=18/110, (nusuk) HKT 145b/1=6/162 Clauson 620, Erdal 123, Ünlü I 494, NF 327/14, Ünlü II 352 <*kul+lık*

kuşluk “kuşluk, kuşluk vakti (zuḥā)” HKT 304a/2=20/59 Clauson 672, DLT, CI 474-24, NF 443/16 < **kuşluk**

meşgüllük <A+T “meşguliyet (şuğul)” HKT 423b/5=36/55 Ünlü I 538, Ünlü II 389 < **meşgül+lük**

muhkemlik <A+T “sağlamlık (mirrat)” HKT 503a/4=53/6 Ünlü II 403 < **muhkem+lük**

münāfiklik <A+T “nifak, münafıklık (nifāk)” HKT 195b/5=9/101 NF 241/4, Ünlü II 416 < **münāfik+lük**

müslmānlik <A+T “müslümanlık (dīn)” HKT 19a/3=2/132, (islām) 139b/1=6/125 KB - müslmanlık- 5488, Ünlü I 553, NF 363/9, Ünlü II 419 < **müslmān+lük**

ortaklık “ortaklık (şirk)” HKT 479b/3=46/4 Clauson -ortuqluğ- 211, DLT, CII 90-10, Ünlü I 589, NF 401/3, Ünlü II 448 < **ortak+lük**

osañlık “habersizlik, gaflet (ġaflet)” HKT 310b/2=21/1 Clauson -osallık- 208, Ünlü I -osallık- 591, Ünlü II 450 < **osañ+lük**

otluk “yangın yeri (se‘ir)” HKT 84b/7=4/55 Clauson -otluğ- 55, DLT -otluğ- CI 98-1, Ünlü I 594, Ünlü II 449 < **ot+lük**

ötelik “geçit (nefağ)” HKT 127b/3=6/35 Ünlü II 464 < **öte+lük**

rāstlık <F+T 1. “doğruluk, hak (ḥaqq)” HKT 25a/4=2/176 Ünlü I 638, NF 226/3, Ünlü II 480 < **rāst+lük**

2. “doğruluk, dürüstlük (şıdk)” HKT 399b/7=33/8 bkz. 1

sağırılık “sağırılık (vaqr)” HKT 288b/3=18/57 Ünlü II 494 < **sağır+lük**

saknuqluğ “sakınan, çekinen (el-mutteḳī)” HKT 260a/3=16/30 Ünlü II 499 < **saknuğ+lug**

saknuqluk “sakınma, çekinme (taḳvā)” HKT 105b/9=5/8 Ünlü I 653, Ünlü II 499 < **saknuğ+lük**

selāmetlik <A+T “selāmet, esenlik (selām)” HKT 513b/7=56/91 Ünlü II 511 < **selāmet+lük**

sewüglük “sevme, sevgi” HKT 13b/7=2/93 Clauson -seviglig- 788, Erdal -sewüglig- 347, KB 3479, -sewüglig- 1871, Ünlü I 674, NF -sewüglük- 143/1, Ünlü II 515 < **sewüg+lük**

sowukluk “soğukluk (şirr)” HKT 62b/8=3/117 Clauson -soğıklık- 808, Ünlü I 695, Ünlü II 529 < **sowuk+lük**

sökellik “hastalık, illet (zurr)” 316b/7=21/83 (maraz) 113a/1=5/52 Ünlü II 697, NF 167/2, Ünlü II 530 <*sökel+lik*

2. “sıkıntı (zurr)” HKT 125a/8=6/17 bkz. 1

sukluk “açgözlülük (şuḥḥ)” HKT 534b/8=64/16 Clauson 809, KB 2847, Ünlü I 703, Ünlü II 534 <*suk+luk*

sustluk 1. “gevşeklik, boşluk, ara (fetrat)” HKT 107b/5=5/19 Ünlü I 705, NF 387/16, Ünlü II 536 <*sust+luk*

2. “güçsüzlük, kuvvetsizlik (za‘f)” HKT 179a/4=8/66 (vahn) 393a/3=31/14 bkz. 1

tāgīlik <A+T “taşkınlık, azgınlık (tuḡyān)” HKT 201b/1=10/11 Ünlü II 557 <*tāgī+lik*

tanukluk “şahitlik, tanıklık (şehādet)” HKT 121a/3=5/108 Clauson 519, DLT, CI 503-10, KB 3381, Ünlü I 748, NF 284/10, Ünlü II 566 <*tanuk+luk*

tarlık 1. “sıkıntı, darlık (ḥaraç)” HKT 86a/6=4/65, (zarrā’) HKT 64b/8=3/134 Erdal 127, KB 3469, Ünlü I 756, Ünlü II 669 <*tar+lik*

2. “zihin darlığı, akılsızlık, cehalet (gamrat)” HKT 331a/9=23/54 bkz. 1

tāzelik <A+T “güzellik, tazelik (naẓrat)” HKT 558b/3=76/11 <*tāze+lik*

tiriglik 1. “yaşayış, hayat (ḥayāt)” HKT 385a/2=29/64, (maḥyā’) 145b/1=6/162 Clauson 546, Erdal 221, KB 323, Ünlü I 807, NF 124/5, Ünlü II 595 <*tirig+lik*

2. “dirilik, canlılık (rūḥ)” HKT 447b/6=40/15 bkz. 1

3. “geçinilecek şey, geçimlik (mā‘išet)” HKT 374a/6=28/58 bkz. 1

tüzlük “doğruluk, adalet (ḥaqq)” HKT 445b/9=39/75, (‘adl) HKT 85a/5=4/58 Ünlü I 857, NF 192/15, Ünlü II 615 <*tüz+lük*

uluḡluk “büyüklük, yücelik (ḳadr)” HKT 444b/6=39/67, (kibriyā’) HKT 479a/2=45/37 Clauson 139, Erdal 127, DLT, CI 150-17, KB 2556, Ünlü I 875, NF 11/5, Ünlü II 623 <*uluḡ+luk*

2. “yaşlılık, ihtiyarlık (kiber)” HKT 273a/2=17/23 bkz. 1

3. “büyüklük taslama, kibir (kibr)” HKT 452a/4=40/56 bkz. 1

uzunluk “uzunluk (beṣṭat)” HKT 154b/2=7/69 KB 4296, Ünlü I 892, NF 209/12, Ünlü II 633
<*uzun+luk*

üküşlük “çokluk (keṣrat)” HKT 119b/7=5/100 KB 6333, Ünlü I 900, NF 71/2, Ünlü II 636
<*üküş+lük*

velilik <A+T “velāyet (velāyet)” HKT 180a/2=8/72 Ünlü II 647 <*veli+lük*

yaşılık 1. “hayır (ḥayr)” HKT 173b/1=8/23 <*yaşıs+lük*

2. “doğruluk (şidk)” HKT 508a/2=54/55

yarukluk “nur, ışık (zuhā)” HKT 574b/2=91/1, (ziyā’) HKT 375b/3=28/71 Clauson 964, Erdal 127, DLT, CIII 51-18, KB 386, Ünlü I 965, Ünlü II 667 <*yaruk+luk*

yassılık “genişlik, en (‘arz)” HKT 517a/4=57/21 Ünlü II 668 <*yassı+lük*

yawukluk “yakınlık (zulfā)” HKT 435a/5=38/40, (vasīlet) HKT 276a/4=17/57 Ünlü I 974, NF 116/8, Ünlü II 672 <*yawuk+luk*

2. “akrabalık (raḥm)” HKT 75a/3=4/1 bkz. 1

yawuzluk 1. “kötülük (sev’)” HKT 262b/8=16/60 Ünlü I 977, NF 397/8, Ünlü II 673
<*yawuz+luk*

2. “iyilik (ḳurbet)” HKT 195a/7=9/99 bkz. 1

yıraklık 1. “uzaklık, mesafe (bu‘d)” HKT 469b/3=43/38 DLT, CIII 51-19, Ünlü I 1001, Ünlü II 685 <*yırak+lük*

2. “uzaklık, lanet (suḥḳ)” HKT 540a/7=67/11 bkz. 1

yiplük “iplik (ḥayt)” HKT 27a/8=2/187 Ünlü I 1006, Ünlü II 688 <*yip+lük*

zāhidlik <A+T “ruhbanlık (rahbāniyyet)” HKT 518a/3=57/27 NF -zāhidlik- 387/8, Ünlü II 706 <*zāhid+lük*

za‘ifluk <A+T “zayıflık, kuvvetsizlik (za‘f)” HKT 391a/2=30/54 NF 161/3, Ünlü II 707
<*za‘if+luk*

zāyi‘lik <A+T “boşa gitme (zālāl)” HKT 448b/7=40/25 Ünlü II 709 <*zāyi‘+lük*

1.1-. +(X)n

İsmlere ve sıfatlara gelir ve geldiği isim ve sıfatlarla anlam ilişkisi olan yeni isim ve sıfatlar türetir⁴⁷. Bununla birlikte metinde genellikle organ ve alet isimleri yapmak için kullanılmıştır.

alın “alın (cebīn)” HKT 429b/2=37/103, (cebhet) HKT 186a/2=9/35 Clauson 147, DLT, CI 78-9, KB 4976, Ünlü I 34, NF 197/4, Ünlü II 40 < **al+ın**

boyun 1. “boyun (cīd)” HKT 582b/6=1 11/5, (‘unuq) HKT 172b/1=8/12 Clauson -boyın- 386, DLT, CII 218-26, Ünlü I 145, NF 305/16, Ünlü II 108 < **boy+un**

2. “kul, köle (raḳābet)” 118a/4=5/89 bkz. 1

otun “odun (ḥaṭab)” HKT 582b/6=111/4 Clauson -otuñ- 60, DLT -otuñ- CII 30-2, Ünlü I 594, NF 17/12, Ünlü II 452 < **otu+n**

öñin 1. “başka, gayri, hariç, dışında (illā)” HKT 312a/3=21/22, (ğayr) HKT 128b/9=6/46 Clauson 70, DLT, CI 94-21, Ünlü I 613, NF 8/16, Ünlü II 461 < **öñ+in**

2. başka, diğer (āḥar) HKT 110b/5=5/41 (uḥrā) 26b/1=2/184

özen “gövde, ağaç gövdesi (ciz‘)” HKT 305a/1=20/71 Ünlü II 466 < **öze+n**

1.1.. +(I)nCI

Sayılarda sıralama yapmak için kullanılan ektir. Tarihi şivelerde **+nç** şekliyle de görülür.

bişinçi “beşinci (ḥāmiset)” HKT 336a/5=24/7 Clauson -béşinç- 383, DLT -beşinç- CIII 449-4, KB 135, Ünlü I 134, NF -beşinç- 27/5, Ünlü II 102 < **biş+inçi**

seksinçi “sekizinci (şāmin)” HKT 284a/8=18/22 Clauson -sekizinç- 823, Ünlü I 667, NF -seksinç- 60/14, Ünlü II 510 < **seks+inçi**

törtinçi “dördüncü (rābi‘)” HKT 284a/7= 18/22 Clauson -törtünç- 535, DLT, C I, -törtünç- 132-5, KB B66, -törtünç- 2062, Ünlü I -törtünç- 824 NF 137/7, Ünlü II 604 < **tört+inçi**

üçünçi “üçüncü (şālīş)” HKT 421a/2=36/14 Clauson -üçünç- 29, DLT -üçünç- CI 134-24, KB -üçünç- 133, Ünlü I -üçünç- 894, NF 189/4, -üçünç- 2/14, Ünlü II 634 < **üç+ünçi**

⁴⁷ Nalbant, a.g.e. s. 81

1.1/. +rAK

Genellikle sıfat ya da sıfat görevinde kullanılan kelimelerden üstünlük ya da karşılaştırma görevinde yapılar türetmek için kullanılır. Eski ve Orta Türkçeden beri kullanılagelen bir ektir⁴⁸. Ramstedt bu ekin *ra+* ile fiilden isim yapan *-k* eki şeklinde geliştiğini ifade etmiştir⁴⁹. Bang ekin *ırak* şeklinden geliştiğini ifade etmiş, fakat modern lehçelerde nadiren görülen *+ırak* ekindeki *ı* ünlüsünün *ırak* kelimesinin başındaki ünlünün kalıntısı mı, yoksa araya sokulan bir ses mi olduğunun kesinlikle anlaşılamayacağını belirtmiştir⁵⁰.

Gabain ek hakkında: “Kuvvetlendirme bildirir, tam bir kelime teşkil unsuru” demiştir. Bu noktada tam bir kelime teşkil unsuru demesi dikkat çekicidir. Ardından eklerle ilgili bazı örnekler sıralamıştır. *Artuḡkraḡ* < *artuḡ* + *raḡ* “mükemmel, fevkalade”, *üküşrāk* < *üküş* + *rāk* “çeşitli, pek çok”⁵¹.

Karahanlı Türkçesi’nde de sıkça kullanılan bu ek için birçok örnek vermek mümkündür. *Azraḡ* < *az*+*raḡ* “çok az, daha az” (DLT, CIII, 361-4, KB 2149), *edgürek* < *edgü*+*rek* “daha iyi, çok iyi” (KB 2431).

açıḡraḡ “daha acı, daha üzücü (emerr)” HKT 507b/6=54/46 Ünlü II 24 < *açıḡ*+*raḡ*

arıḡraḡ “daha temiz, daha hoş (aḡher)” HKT 35a/3=2/232 (ezkā) 338b/2=24/28 Ünlü I 49, Ünlü II 49 < *arıḡ*+*raḡ*

artuḡkraḡ 1. “daha çok, daha fazla (erbā)” HKT 266b/6=16/92 Clauson 211, Ünlü I 59, NF 99/7, Ünlü II 52 < *artuḡ*+*raḡ*

2. “daha iyi, daha hayırlı (ezkā)” HKT 35a/3=2/232 bkz. 1

āsānraḡ < *A*+*T* “daha kolay, en kolay (yüsrā)” HKT 571b/2=87/8 Ünlü I 63, NF 370/3, Ünlü II 55 < *āsān*+*raḡ*

astınraḡ 1. “daha aşağı, daha alt (esfel)” HKT 176a/3=8/42 Ünlü I 66, Ünlü II 57 < *astın*+*raḡ*

2. “daha aşağı, daha az (ednā)” HKT 519b/7=58/7

azraḡ “daha az (eḡall)” HKT 286a/8=18/39, (ednā) HKT 553b/9=73/20 Clauson 289, DLT, CIII, 361-4, KB 2149, Ünlü I 82, NF 75/10, Ünlü II 68 < *az*+*raḡ*

⁴⁸ Teres, a.g.e. s. 61

⁴⁹ Ramstedt, G. J. Zur Verbstämmbildnslehre der Mongolish-Türkischen Sprachen, Journal de la Société Finno-Ougrienne, c. 18, s. 35. 1912

⁵⁰ Bang, W. Aus Türkischen Dialekten. Keleti Szemle. c. 18: s. 22. 1918

⁵¹ Gabain, a.g.e. s. 105

azğanrak “daha sapık, daha şaşkın (azall)” HKT 479b/5=46/5 Ünlü I 83, Ünlü II 68
 <*azğan+rak*

azğunrak “daha sapık, daha azgın (azall)” HKT 1 68a/3=7/179 bkz. azğanrak

‘**azizrek** <A+T “daha şerefli, daha değerli (e‘azz)” HKT 223a/5=11/92 KB -‘azizrek- 2853, -
 ‘azizrak- A12, Ünlü I 86, NF 52/14, Ünlü II 70 <‘*aziz+rek*

bahtsızrak <F+T “çok talihsiz, çok bedbaht (eşkā)” HKT 575b/2=92/15 Ünlü II 75 <
bahtsız+rak

bilgenrek “daha iyi bilen, en iyi bilen (a‘lem)” HKT 379a/4=29/10 Ünlü I 125, Ünlü II 97 <
bilgen+rek

birkek “en sağlam, çok kuvvetli (vüşkā)” HKT 394a/5=31/22 Ünlü I -berkek- 118, Ünlü II
 101 <*bir+rek*

burunrak “daha önde olan, birinci (ülā)” HKT 271a/4=17/5 Ünlü I 157, NF 66/6, Ünlü II 113
 <*burun+rak*

edgürek “daha iyi, daha hayırlı (ḥayr)” HKT 345b/6=25/10 KB 2431, Ünlü I 210, NF 158/15,
 Ünlü II 163 <*edgü+rek*

fasihrak <A+T “daha fasih, daha güzel konuşan (efsah)” HKT 371b/6=28/34 Ünlü I 266, Ünlü
 II 187 <*fasih+rak*

ḥasısarak <A+T “en düşük, en hakir (erzel)” HKT 264a/2= 16/70 Ünlü II 219 <*ḥasīs+rak*

ḥayrsızrak <A+T “daha hayırsız, daha kötü (şerr)” HKT 326b/8=22/72 Ünlü II 223
 <*ḥayrsız+rak*

ḥelālrak <A+T “en helāl ‘ (ezkā)” HKT 283b/8=18/19 Ünlü II 226 <*ḥelāl+rak*

iwgenrek “en süratli, en hızlı (esrā‘)” HKT 131a/2=6/62 Ünlü II 271 <*iwgen+rek*

kaḍrsızrak <A+T 1. “daha değersiz (ednā)” HKT 9a/6=2/61 Ünlü II 280 <*kaḍrsız+rak*

2. “en aşağıda olan, ayak takımı (erzel)” HKT 216a/4=11/27 bkz. 1

kaḷғанrak “daha kalıcı, daha baki (ebkā)” HKT 309b/2=20/127 Ünlü II 282 <*kaḷған+rak*

kaṭıgrak “daha şiddetli, en şiddetli (edhā)” HKT 507b/6=54/46, (eşedd) HKT 28a/3=2/191
 Erdal 64, KB 6205, Ünlü I 371, NF 57/7, Ünlü II 296 <*kaṭıg+rak*

kerîmrek <A+T “en şerefli, en yüce (ekrem)” HKT 494a/4=49/13 Ünlü II 310 <*kerîm+rek*

kiçigrek <A+T “daha küçük (aşgar)” HKT 207b/3=10/61 Ünlü I 429, NF 43/1, Ünlü II 325
<*kiçig+rek*

kopğanrak “daha çok duran, daha sağlam (aḳvām)” HKT 45b/4=2/282 Ünlü II 335
<*kopğan+rak*

köndürgenrek “daha doğru olan yolu gösteren (ehdā)” HKT 468b/1=43/24 Ünlü II 342
<*köndürgen+rek*

könirek “daha doğru, adalete daha uygun (aḳsaṭ)” 45b/4=2/282 Ünlü II 343 <*köni+rek*

könülgenrek “daha doğru bir yolda olan (ehdā)” HKT 278b/7=17/84 Ünlü II 344 <
könülgen+rek

köprek “daha çok (kesir)” HKT 302a/8=20/33, (ekşer) HKT 376b/3=28/78 Ünlü I 477, NF 33/12, Ünlü II 345 <*köp+rek*

körklürek “en güzel (aḳsen)” HKT 440b/2=39/23 bkz. körklügrek

körklügrek “daha güzel, en güzel (ḥüsn)” HKT 435a/5=38/40 Ünlü I 482, NF 324/8, Ünlü II 346 <*körklüg+rek*

körksüzrek “en çirkin (enker)” HKT 393b/7=31/19 Ünlü I 482, NF 324/8, Ünlü II 347 <
körksüz+rek

küçeyrek “en zor, en güç (‘usrā)” HKT 575a/7=92/10 NF 214/16, Ünlü II 360 <*küçey+rek*

2. “sıkıntı, zorluk, meşakkat (seyyi’et)” HKT 158a/1=7/95 bkz. 1

ortarak “ortaya en yakın olan (evsaṭ)” HKT 118a/3=5/89 Ünlü I 587, Ünlü II 448 <*orta+rak*

örtüglügrek “daha gizli, en gizli (aḳfā)” HKT 301a/6=20/7 Ünlü I 619, Ünlü II 463 <
örtüglüg+rek

rāstrak <F+T 1. “daha doğru, en doğru (aşdeḳ)” HKT 83b/7=4/46, (aḳşat) HKT 399a/5=33/5
NF 112/8, Ünlü II 479 <*rāst+rak*

2. “daha doğru, daha etkili (aḳvam)” HKT 553a/4=73/6 bkz. 1

saknuḳrak “en çok sakınan, en çok çekinen (etḳā)” HKT 494a/4=49/13 Ünlü I 653, Ünlü II 499 <*saknuḳ+rak*

sewüglügrek “daha sevimli (aḥabb)” HKT 227a/4=12/8 Ünlü I 674, NF 68/16, Ünlü II 516
<*sewüglüg+rek*

sukrak “en düşkün, en haris (aḥrās)” HKT 14a/3=2/96 Ünlü I 703, Ünlü II 533 <*suk+rak*

tüzrek “daha doğru, en doğru (aḥṣat)” HKT 399a/5=33/5 Ünlü I 856, Ünlü II 615 <*tüz+rek*

uluğrak 1. “daha büyük, en büyük (a‘zam)” HKT 183b/6=9/20, (kebir) HKT 235b/4=12/80
KB 1885, Ünlü I 874, NF 205/17, Ünlü II 622 <*uluğ+rak*

2. “en yüce, en üstün (a‘lā)” HKT 563b/6=79/24 bkz. 1

3. “reis (ekber)” HKT 139a/4=6/123 bkz. 1

üküşrek 1. “daha çok (ekser)” HKT 412b/7=34/35 Erdal 63, Ünlü I 899, NF 23/7, Ünlü II 636
<*üküş+rek*

2. “daha çoğu, çoğu (keşir)” HKT 457a/6=41/22 bkz. 1

yaḥşırak 1. “daha hoş, daha güzel (aḥsen)” HKT 89a/6=4/86 KB -yaḥşırak-A15, Ünlü I 925,
NF 16/8, Ünlü II 653 <*yaḥşır+rak*

2. “en güzel, en hoş (ṭayyib)” HKT 42b/4=2/267

3. “daha iyi, daha hayırlı (ḥayr)” HKT 187a/6=9/41

4. “en üstün, en faziletli, en adil (evsat)” HKT 543a/1=68/28

yakınrak 1. “daha yakın (ednā)” HKT 397b/6=32/21, (aḥrab) HKT 69by7=3/167 Ünlü I 928,
NF 148/1, Ünlü II 654 <*yakın+rak*

2. “en yakın (kimse), akraba (aḥrab)” HKT 31b/4=2/215 bkz. 1

yawukrak 1. “daha yakın, en yakın (aḥreb)” HKT 320b/5=22/13 Ünlü I 974, Ünlü II 672
<*yawuk+rak*

2. “daha yakın, daha uygun (ednā)” HKT 121a/2=5/108 bkz. 1

3. “yakın akraba (aḥreb)” HKT 26a/2=2/180 bkz. 1

yawuzrak “daha kötü, en kötü (esva’)” HKT 457b/6=41/27, (sū‘ā) HKT 386b/2=30/10 Erdal
62, KB 1717, Ünlü I 977, Ünlü II 673 <*yawuz+rak*

yırakrak “en uzak (ḫusvā)” HKT 176a/2=8/42 Ünlü I 1001, NF 432/7, Ünlü II 684 <*yırak+rak*

yinğenrek “daha üstün (a‘lā)” HKT 304b/4=20/68 Ünlü II 687 < *yinğen+rek*

yüksekrek “en yüce, en üstün (a‘lā)” HKT 262b/8=16/60 Ünlü I 1032, Ünlü II 701
< *yüksek+rek*

za‘ifraq <A+T “daha zayıf, daha güçsüz (až‘af)” HKT 552a/8=72/24 Ünlü I 1041, NF 303/9,
Ünlü II 707 < *za‘if+raq*

zālimraq <A+T “daha zalim (ažlem)” HKT 16b/4=2/114 Ünlü II 707 < *zālim+raq*

1. (& +ru

Eklendiği kelimeye kuvvetlendirme ve çoğaltma anlamı katan bu ek DLT ya da KB’de görülmemekle birlikte metnimizde üç kelimedede tespit edilmiştir.

ağru “ileri, öte (varā)” HKT 547b/7=70/31 Ünlü II 46 < *ağ+ru*

arçuru “karşı, çapraz” HKT Clauson 219, Ünlü II 51 < *arçu+ru*

kiğrü “bol bol (rağaden)” HKT 6a/6=2/35 Ünlü II 328 < *kiğ+rü*

1.2' . +sXk

Gabain bu ekin +*su* ve -*k* eklerinden oluşabileceğini düşünmektedir⁵². Erdal ise, ekin isim köklerinden ayrılabilirdiğini söylemekte ve bu eki *tañsuk* etrafındaki grup, ikinci vücut terimleri yapan +*sUK*, *bağırsuk*, *şığarsuk*, üçüncüsü ise belirli fiil şekillerine gelen +*sUK*; *öleysük*, *ilersük* olmak üzere üç grupta değerlendirmektedir⁵³.

bağarsuk “bağırsak (mi‘ā)” HKT 485b/4=47/15 DLT-bağırsak- CI 502-4, KB -bağırsak- 1943,
Ünlü I 89, NF 295/3, Ünlü II 73 <

tañsuk l. “eşsiz ve mükemmel (bedi‘)” HKT 136b/l=6/101 Clauson 525, Erdal 157, DLT, CIII
382-19, KB 794, Ünlü I 747, Ünlü II 566 < *tañ+suk*

1.2(. +sI

Kullanımı sık olmayan bu ek metinde tek örnekte geçmektedir. Kuvvetlendirme fonksiyonunda kullanılmıştır.

⁵² Gabain, a.g.e. s. 45

⁵³ Erdal a.g.e. s. 157

artuksı “fazla, ziyade, fazladan, nafile (fazl)” HKT 523b/2=59/8 Ünlü I 61, NF 413/9, Ünlü II 53 < **artuk+sı**

1.2). +sXz

Gabain bu ek için yokluk bildirir ve ekseriye sıfat yapar demiş, **körksüz** < **körk+süz** “çirkinlik”, **ögsüz** < **ög+süz** “öksüz” örneklerini vermiştir⁵⁴.

Marcel Erdal **+sIz** / **+sUz** ekinin **+sıra/+sire** ekiyle ilişkili olabileceğini ifade etmiştir⁵⁵. Gabain de **+sır**, **+sir** ekinin **+s^oz** ekiyle karşılaştırılması gerektiğini belirtmiştir⁵⁶.

Muharrem Ergin **+sIz**, **+sUz** ekinin **+II**, **+IU** ekinin menfisi olduğunu, isimlerden hem sıfat hem de isim olarak kullanılan vasıf isimleri yaptığını, isimlerden de olumsuzluk ifade eden tek ekin bu olduğunu ifade etmektedir⁵⁷.

alasız “lekesiz, kusursuz (-)” HKT 302a/3=20/22 Ünlü I 32, Ünlü II 38 < **ala+sız**

asıgsız “kötü (habis)” HKT 42b/5=2/267 (sū’) 360b/6=27/5 Clauson 245, KB 1175, Ünlü I 65, Ünlü II 55 < **asıg+sız**

bahtsız <F+T “bahtsız, bedbaht (şakiyy)” HKT 297a/3=19/48 Ünlü II 75 < **baht+sız**

belgüsüz “bilinmeyen, meçhul, yabancı (a‘cemiyy)” HKT 267b/8=16/103 Clauson 342, DLT, CI 354-26, KB 1396, Ünlü I 114, Ünlü II 87 < **belgü+süz**

biligsiz “bilgisizce, bilmeden, bilmeyerek (bi gayri ‘ilm)” HKT 136a/9=6/100 Clauson 342, Erdal 131, DLT, CI 119-24, KB 158, Ünlü I 128, Ünlü II 98 < **bilig+siz**

fâyidesiz <A+T “boş, faydasız (lağv)” HKT 511b/6=56/25 Ünlü II 188 < **fâyides+iz**

hayrsız <A+T “faydasız, hayırsız (nekīd)” HKT 153b/1=7/58 Ünlü II 223 < **hayr+sız**

kadrısız <A+T “değersiz, hakir (mehīn)” HKT 396b/1=32/8 Ünlü II 280 < **kadr+sız**

karārsız <A+T “kararsız (merīc)” HKT 495a/6=50/5 NF 345/16, Ünlü II 289 < **karār+sız**

katıgsız “başkalarına ait olmayan, hususi (hālīş)” HKT 149b/3=7/32 Clauson 600, Erdal 234, KB -katıksız- 3899, Ünlü I 374, Ünlü II 296 < **katıg+sız**

⁵⁴ Gabain, a.g.e. s. 45

⁵⁵ Erdal, a.g.e. s. 137

⁵⁶ Gabain, a.g.e. s. 48

⁵⁷ Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, 1993-İstanbul, s. 152

korķunçsız “korkudan emin olan, korkusuz (āmin)” HKT 410b/9=34/18 Clauson 657, Ünlü I 450, Ünlü II 337 < **korķunç+sız**

korķunçsuz “korkudan emin olan, korkusuz (āmin)” HKT 268b/6=16/112 *bkz. korķınçsız*

könjülsüz “gönülsüz, istemeyerek, kerhen (kerhen)” HKT 188b/4=9/53 Clauson 733, KB 2470, Ünlü I 476, Ünlü II 344 < **könjül+süz**

körksüz “çirkin, kötü (nukr)” HKT 289b/9= 18/74 Clauson 743, Erdal 225, KB 1082, Ünlü I 482, NF 399/6, Ünlü II 347 < **körk+süz**

közsiz “kör (a‘mā)” HKT 129a/8=6/50 *bkz. közsüz*

közsüz 1. “kör (a‘mā)” HKT 215b/7=11/24 Clauson 762, KB 271, Ünlü I 489, NF 237/13, Ünlü II 350 < **köz+süz**

2. “basiretsiz (el-‘amī)” HKT 154a/2=7/64 *bkz. 1*

küçsüz “güçsüz, zayıf (za‘if)” HKT 223a/4=11/91 Clauson 699, Ünlü I 511, Ünlü II 361 < **küç+süz**

öksüz “yetim (yetim)” HKT 175b/7=8/41 Clauson -ögsüz- 116, DLT, C I, 96-19, KB -ögsüz- 3238, Ünlü I 607, NF -ögsüz- 107/11, Ünlü II 458 < **ök+süz**

rağbetsiz <A+T “rağbet etmeyen, uzak duran (zāhid)” HKT 228a/8=12/20 Ünlü II 476 < **rağbet+siz**

sakışsız “hesapsız, çok (bi-ğayri’l-ħisāb)” HKT 340b/3=24/38 Clauson 817, KB B4, Ünlü I 652, NF 399/1, Ünlü II 498 < **sakış+sız**

sansız “sayısız, çok (bi-ğayri’l-ħisāb)” HKT 31a/3=2/212 Clauson 842, Erdal 131, KB 378, Ünlü I 657, Ünlü II 502 < **san+sız**

tığsız <F+T “yasaklanmamış (lā memnū’)” HKT 512a/1=56/33 Ünlü II 591 < **tığ+sız**

tikensiz “dikensiz (maħżūd)” HKT 511b/8=56/28 Ünlü I 801, Ünlü II 592 < **tiken+siz**

ülüşsiz “nasipsiz, mahrum (maħrūm)” HKT 542b/9=68/27 Ünlü I 901, Ünlü II 637 < **ülüş+siz**

1.2*. +(X)ş

Bu biçim renk adları türetir ve eklendiği kelimelere “-lı” anlamı katar. Ekin diğer bir işlevi de eklendiği yapılara küçültme anlamı katmasıdır⁵⁸. Gabain bu ek için seyrekter demekle yetinmiş ve Bang’ın “Uigurische Studien s. 914 ile karşılaştırılması gerektiğini söylemiştir. Ek için de *bügüş* < *bügü+ş* “dirayetli, büyücü” , *bağış* < *bağ+ış* “halat” örneklerini vermiştir.⁵⁹.

Karanlı Türkçesi’nde bu ekle ilgili *ülüş* < *ül+üş* “hisse, pay” (DLT, CI 62-18) örneği verilebilir.

ülüş “hisse, pay, nasip (hazz)” HKT 103a/3=4/176, (halāk) HKT 57a/9=3/77 Clauson 153, DLT, CI 62-18, Ünlü I 901, NF 265/17, Ünlü II 636 < *ül+üş*

1.2+. +t

Bu ek genellikle eklendiği kelimelere topluluk ve sosyal tabaka anlamı katar. Erdal *+(X)t* ekinin sosyal tabaka ve sınıf bildirdiğini bununla birlikte çokluk ifade ettiğini belirtir⁶⁰.

bulıt “bulut (seḫāb)” HKT 23b/4=2/164, (semā’) HKT 124a/6=6/6 Clauson 333, DLT, C I, 354-7, KB 6521, Ünlü I 155, NF 38/8, Ünlü II 112 < *bulı+t*

1.2. . +U

Metinde yalnız *ḳayu* kelimesinde geçmektedir. Clauson EDPT’de kelimeyi türemiş kategorisinde göstermemiş; ancak *ḳaç*, *ḳaçan*, *ḳalı* gibi kelimelerle aynı kökten olabileceğini ifade etmiştir. Buradan hareket edecek olursak eski dönemlerden bir *ḳa+* kökünün olabileceği düşünülebilir; ancak bunun ne kadar doğru olacağı da şüphelidir.

ḳayu “hangi (eyyu)” HKT 168b/3=7/185, (eyye-mā) HKT 371a/2=28/28 Clauson 675, DLT, CIII 237-10, KB 251, Ünlü I 381, NF 154/14, Ünlü II 301 < *ḳa+yu*

1.2-. +z

Gabain bu ek için ikilik bildirdiğini ve artık canlı olmadığını ifade etmiştir. Örnek olarak da *kögüz* < *kögü+z* “göğüs” , *müyüz* < *müyü+z* “boynuz” örneklerini vermiştir.

⁵⁸ Teres, a.g.e. 97

⁵⁹ Gabain a.g.e. s. 45

⁶⁰ Erdal, a.g.e. s. 78

Bununla birlikte Clauson *müyüz* kelimesini *büüz* başlığında incelemiş, *büü* kökünden +z ekiyle türediğini ifade etmiştir⁶¹.

kögüz “gögüs, gönül (şadr)” HKT 139b/2=6/125 Clauson 714, DLT, CI 366-4, KB 2243, Ünlü I 459, NF -köküs- 90/9, Ünlü II 340 <*kög+üz*

---

⁶¹ Clauson, a.g.e. s. 352

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ

2.1. +A-

Eski Türkçeden beri geniş bir kullanıma sahip olan bu ek adlardan olma ve yapma anlamı taşıyan geçişli ve geçişsiz eylemler yapar⁶². Erdal, bu ekin sadece tek ya da iki heceli ve ünsüzle biten isimlere geldiğini, bunun tek istisnasının da *mayak+a-n-* şekli olduğunu ifade etmiştir. Erdal'a göre, bu şeklin istisna olmasının sebebi de +A- ekinin genellikle iki hecesinde de dar ünlü bulunan isimlere gelmesi ve ünsüz düşmesine sebep olmasıdır. İstisnai durumda ise bütün ünlüler geniş ünlüdür⁶³.

Eski Türkçeden beri işlek bir şekilde görülür: *küçe-* < *küç+e-* “çabalamak, zorlamak”, *ata-* < *at+a-* “çağırarak, seslenmek”, *müne-* < *mün+e-* “azarlamak, suçlamak” örnekleri verilebilir⁶⁴.

Karahanlı Türkçesinde için: *ata-* < *at+a-* “ad vermek, adlandırmak” (DLT, C III, 250-19, KB: 748), *meñze* < *meñ(i)z+e-* “benzemek” (DLT, C III, 403-4, KB 1708) örnekleri verilebilir.

ada- “isim vermek, adlandırmak (tesmiyet)” HKT 154b/6=7/71 bkz. *ata-*

ata- “isim vermek, adlandırmak (tesmiyet)” HKT 327b/3=22/78 Clauson 42, Erdal 418, DLT, C III, 250-19, KB 5442, Ünlü I 72, NF 368/2, Ünlü II 60 <*at+a-*

2. “nispet etmek (da‘vet)” HKT 300a/2=19/ bkz. 1

beze- “süslemek, güzel ve hoş gözükmelerini sağlamak (tezyin)” HKT 137a/4=6/108 Clauson 344, Erdal 418, DLT, C III, 263-24, KB 5108, Ünlü I 120, NF 61/3, Ünlü II 94 <*bez+e-*

boşa- “boşamak (tatlılık)” HKT 34b/2=2/231 KB 2302, Ünlü I 143, NF 7/17, Ünlü II 106, <*boş+a-*

kına- “cezalandırmak, azap, eziyet ve işkence etmek (ta‘zib)” HKT 190a/7=9/66 (mu‘ākābet) 270a/5=16/126 Clauson 634, Erdal 420, DLT, CIII, 273-21, KB 3520, Ünlü I 417, Ünlü II 317 <*kın+a-*

⁶² Teres, a.g.e. s. 333

⁶³ Erdal, a.g.e. s. 428

⁶⁴ Gabain, a.g.e. s. 85

küçe- “zorlamak (ğasb)” HKT 290b/1=18/79 (ikrāh) 305a/4=20/73 Clauson 695, Erdal 422, DLT, CIII, 273-21, KB 3520, Ünlü I 509, Ünlü II 360 < *küç+e-*

meñze- “benzemek (muzāhe’et)” 185a/7=9/30 Clauson 771, Erdal 418, DLT, CIII, 403-4, KB 6317, Ünlü I 536, NF 53/3, Ünlü II 386 < *meñ(i)z+e-*

oyna- “oynamak, eğlenmek (‘abeş)” HKT 356b/5=26/128, (le‘ib) HKT 158a/8=7/98 Clauson 275, Erdal 422, DLT, CII, 226-12, KB 4184, Ünlü I 595, NF 183/11, Ünlü II 453 < *oy(u)n+a-*

sana- 1. “saymak (iḥsā’)” HKT 420b/8=36/12, (‘add) HKT 258b/8=16/18 Clauson 835, DLT, CIII, 274-9, Ünlü I 655, NF 317/14, Ünlü II 501 < *san+a-*

2. “addetmek, kabul etmek (‘add)” HKT 436a/8=38/62 bkz. 1

sıkça- 1. “dokunmak, temas etmek (mess)” HKT 53a/8=3/47, (temāss) HKT 519a/7=58/4 Clauson 806, DLT, C III, 269-6, KB 6618, Ünlü I 682, NF 108/11, Ünlü II 520 < *sık+a-*

2. “el ile dokunarak incelemek, yoklamak” (lems) HKT 551a/3=72/8 bkz. 1

3. “sıvazlamak (mesh)” HKT 434b/7=38/33 bkz. 1

4. “isabet etmek, erişmek (mess)” HKT 201b/2=10/12 bkz. 1

sına- “denemek (belā’)” HKT 22b/2=2/155, (ibtılā’) HKT 75b/5=4/6 Clauson 835, DLT, CIII, 273-15, KB 1752, Ünlü I 683, NF 80/11, Ünlü II 520 < *sın+a-*

tartına- “elde etmeye çalışmak, ayartmak istemek (murāvedet)” HKT 232a/6=12/51 Ünlü I - tartna- 758, Ünlü II 570 < *tartın+a-*

töşe- “yaymak (ferş)” HKT 499b/5=51/48 Clauson 561, DLT, C III, 266-22, KB 4645, Ünlü I 825, Ünlü II 604 < *töş+e-*

tüne- “gecelemek, geceyi geçirmek (beyāt)” HKT 350a/3=25/64 Clauson 516, Erdal 426, DLT, CIII, 273-12, KB 489, Ünlü I 847, NF 198/14, Ünlü II 612 < *tün+e-*

uğra- 1. “niyetlenmek, karar vermek (icmā’)” HKT 208b/3=10/71 (‘azm) 68b/5=3/159 (hemm) 106a/4=5/11 Clauson 91, Erdal 426, Ünlü I 864, Ünlü II 619 < *uğ(u)r+a-*

2. “kasten, taammüden yapmak (ta'ammud)” HKT 399a/8=33/5 bkz. 1

3. “yönelmek (ḥacc) 22b/7=2/158 (istivā’ ilā)” HKT 5a/9=2/29 bkz. 1

yana- 1. “himayesine vermek (tekfıl)” HKT 52a/2=3/37 Ünlü I 939, Ünlü II 658 < *yan+a-*

2. “yaklaştırmak, kavuşturmak (zamm)” HKT 302a/2=20/22 bkz. 1

3. “himayesine almak (kefl)” HKT 302b/5=20/40 bkz. 1

yumşa- “yumuşak davranmak (idhān)” HKT 542a/7=68/9 Clauson 939, DLT, CIII, 306-21, KB 2665, Ünlü I 1030, Ünlü II 698 <*yum(u)ş+a-*

2.2. +(A)D-

Bu ek Eski Türkçe’de işlek biçimde kullanılsa da metnimizde tek örnekte karşımıza çıkmaktadır. Gabain ek içi: “Bir şey olmak veya yapmak” ifadesini kullanmıştır. Bununla birlikte bu ekin –t- yaptırma eki ile +a- isimden fiil yapma ekinden meydana gelen *+at-* eki ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir⁶⁵. Tekin bu ekin geçişsiz fiiller yaptığını ifade etmiş ve *başad-* < *baş+ad-* “başında olmak, kumanda etmek” (BK G 8,11), *buḡad-* *buḡ+ad-* “bunalmak, sıkılmak” (T 26) gibi örnekler vermiştir⁶⁶. Erdal ekin tek ses halinde (*d*) veya hece şeklinde gelebileceğini ifade etmiş, tek sesli şekiller için de *yağı+d-* ve *yuvğa+d-* örneklerini vermiştir. Ekin ayrıca *+U-* ekiyle aynı anlam fonksiyonunda olduğunu , ancak *+(A)d* yapısının insanı işaret eden kelimelere geldiğini belirtmiştir⁶⁷.

yoḡat-⁶⁸ 1. “yok etmek, mahvolma, helak (tetbīr)” HKT 271b/2=17/7, (tedmīr) HKT 364b/6=27/51 Clauson -yoḡad- 900, Erdal -yoḡad- 490, DLT, CIII, -yoḡad- 384-18, KB -yoḡad- 6560, Ünlü I -yoḡad- 1011, Ünlü II 691 <*yoḡ+at-*

2. “harcamak, tüketmek (ihlāk)” HKT 574a/3=90/6 bkz. 1

2.3. +(X/A)l-

Bu ek *+Ay* eki ile aynı işlevde kullanılan bir ektir. Bu ek eklendiği ad ve sıfatlardan geçişsiz eylemler türetir⁶⁹.

Bu ek için Eski Türkçeden *tusul-* < *tusu+l-* “faydalanmak, fayda vermek”, *yoklun-yoḡ+(u)l-un-* “yok etmek, tahrip etmek” örnekleri verilebilir⁷⁰.

Karahanlı Türkçesinde de bu ek için: *onul-* < *oḡ+ul-* “iyileştirmek” (DLT, C I, 216-27), *özel-* < *öz+el-* “acı çekmek” (DLT, C III, 131-22) örnekleri verilebilir.

⁶⁵ Gabain, a.g.e. s. 48

⁶⁶ Tekin, a.g.e. s. 86

⁶⁷ Erdal, a.g.e. 485

⁶⁸ Kelime metinde *yoḡat-* şeklinde geçmektedir. Ancak burdaki *yoḡ+at-* yapısı Gabain’in karıştırılmaması gerektiğini söylediği *+ta-* şekli değil açıklamasını yapmaya çalıştığımız *+ad-* ekidir. Çünkü kaynaklarda bu yapıyı ifade eden şekiller daima *yoḡad-* şeklindedir.

⁶⁹ Teres, a.g.e. s. 409

⁷⁰ Gabain, a.g.e. 49

teñel- “eşit olmak, müsavi olmak (istivā’)” HKT 416a/8=35/12 Ünlü II 583 < *teñ+el-*

yoğnal- “kalınlaşmak, irileşmek (istiğlāz)” HKT 492a/1=48/29 Ünlü II 690 < *yoğ(u)n+al-*

yokal- 1. “yok olmak, mahvolmak, helāk olmak (bu‘d)” HKT 223b/4=1 1/95 (bevr) 416a/4=35/10 KB 692, Ünlü I 1015, Ünlü II 691 < *yok+al-*

2. “vefat etmek, ölmek (helāk)” HKT 102b/9=4/176

2.4. +Ay-

Eski Türkçede *+ad/+ed-*, Orta Türkçede *+ad-/+ed-* biçiminde görülmektedir. Bu ek adın ifade ettiği anlamda “olma” bildiren geçişsiz eylemler türetir⁷¹. Zeynep Korkmaz, bu ekin isim soylu kelimelere eklenerek “olma”, “başkalaşma” ve “esas kelimenin gösterdiği anlama dönüşme” fonksiyonunda geçişsiz fiiller yaptığını ifade eder. Korkmaz bu ek hakkında semantik olarak birliktelik olduğunu düşündüğü isimden fiil yapan *+ad-/+ed-* (< *a-đ-* / *e-đ-*) ekiyle *açmak* fiilinden, Eski Türkçede türemiş olan kelimeler (*ağın*, *ağırıl-*, gibi) kelimelerden dolayı, *+ad-/-ed-* eklerinin de Eski Türkçe’den daha önceki bir dönemde *ağ-* fiillerinin eklendiği isim ve sıfatlarla birleşerek ekleşmesinden meydana geldiği fikrini kabul etmiştir⁷². Erdal, bu ekin tek ve iki heceli yapılara eklendiğini belirtmiş ve iki heceli köklerin genellikle ünsüzle bittiğini, bunun tek istisnasının *yagıt+t-*, *yuvga+t-* fiilleri olduğunu ifade etmiştir⁷³. Talat Tekin de bu ekin geçişsiz eylemler türettiğini belirtmiştir⁷⁴.

Eski Türkçeden itibaren görülen bu ek, işlek olarak kullanılmıştır: *kutad-* < *kut+ad-* “mutlu olmak, mesut olmak”, *muñad-* < *muñ+ad-* “bunalmak”, *kök+ed-* “göğe yükselmek”⁷⁵.

Karahanlı Türkçesinde de bu ekle yapılan: *köped-* < *köp+ed-* “çoğalmak” (KB: 2057), *küçed-* *küç+ed-* “güçlenmek, kuvvetlenmek; ağırlaşmak, şiddetlenmek” (KB: 6590) kelimelerinin örnek olarak verebiliriz.

ulğay- “büyüme (kiber)” HKT 75b/8=4/6 Clauson 138, Erdal 489, DLT, CII, -ulğay- 268-20, Ünlü I 869, NF 22/9, Ünlü II 621 < *ul(u)ğ+ay-*

⁷¹ Teres, a.g.e. s. 395

⁷² Korkmaz, Zeynep, Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine, TDAY-Belleten 1990: 141-149.

⁷³ Erdal, a.g.e. 499

⁷⁴ Tekin, Talat, a.g.e. s.86

⁷⁵ Gabain, a.g.e. 49

2.5. +DA-

Adlardan ve yansıma kelimelerden geçişli ve geçişsiz eylemler türeten bir ektir. Daha çok geçişli eylemler türettiği görülmektedir⁷⁶. Gabain, bu ekin “taban ismini vasıta haline getirir” demiş ve Moğolca’da da bu ekin aynı olduğunu ifade etmiştir⁷⁷. Erdal ise bu ekin her zaman tek heceli köklere geldiğini ifade etmiş, sadece *üze+te* > *üste-* fiilini bunun dışında tutmuştur. Bununla birlikte Erdal, bu yapının Moğolca +*da* ekiyle benzerlik gösterdiğine dikkat çekmiş ve +*da-* ekinin Eski Türkçe’de /l/, /n/, /z/ ile biten kelime köklerine geldiğini de belirtmiştir⁷⁸. Bu ek halen varlığını devam ettirmektedir. Bugün çoğunlukla yansıma kelimelere gelerek onlardan olma anlamı taşıyan eylemler türetmektedir. *şarıl+da-*, *mırıl+da-*, *tıkır+da-*, *vızıl+da-*, *hırıl+da-* gibi örnekleri verebiliriz⁷⁹.

Eski Türkçeden beri görülen bu ek için Eski Türkçeden şu örnekleri verebiliriz: *ün+te* < *ün-te* “çağırarak, seslenmek”, *iste-* < *is+te-* “aralamak, istemek”⁸⁰.

Karahanlı Türkçesinde de bu ekte biçimlenmiş pek çok örnek bulabiliriz: *ünde-* < *ün+de-* “çağırarak, seslenmek” (DLT, CI, 273-2, KB 75,)

alda- 1. “kandırmak, aldatmak (ħad‘)” HKT 178b/4=8/62, (mürāvedet) HKT 233a/5=12/61 DLT, CI, 273-9, Ünlü I 32, NF 402/7, Ünlü II 38 < *al+da-*

2. “ayartmak istemek (mürāvedet)” HKT 507a/7=54/3 bkz. 1

inde- “çağırarak, davet etmek (da‘vet)” HKT 230a/2=12/33 bkz. ünde-

ünde- 1. “çağırarak, davet etmek (da‘vet)” HKT 387b/7=30/25, (münādāt) HKT 113b/8=5/58 Clauson 180, Erdal 457, DLT, CI, 273-2, KB 955, Ünlü I 902, Ünlü II 639 < *ün+de-*

2. “dua ve ibadet etmek (du‘ā’)” HKT 365b/3=27/62 bkz. 1

3. “istemek (du‘ā’)” HKT 475a/8=44/55 bkz. 1

2.6. +dı-

Bu ek için Erdal herhangi bir izah vermemiştir. Metinde de bu yapıyla tek kelimeye karşımıza çıkmaktadır. Clauson ekleri belirttiği kısımda “*dl*” şeklinden bir eke yer vermemiş ancak *udı-* fiilini ‘*u*’ isminden getirmiştir⁸¹.

⁷⁶ Teres, a.g.e. s. 391

⁷⁷ Gabain, a.g.e. 50

⁷⁸ Erdal, a.g.e. 458

⁷⁹ Teres, a.g.e. s. 377

⁸⁰ Gabain, a.g.e. 50

uğı- “uyumak (hec‘)”HKT 498a/6=51/17 Clauson 42, DLT, C III, 259-25, KB 5202, Ünlü I 862, NF 167/14, Ünlü II 619 <**u+đı-**

2.7. +ğar-

Sık kullanılmayan bir ek olan bu ek Eski Türkçeden itibaren görülmektedir. Çoğunlukla geçişli eylemler türetir, **+(A)r** ekiyle karıştırılmamalıdır⁸².

Erdal ekin morfolojisi için en eski metinlerde ekin ünsüzünün “**G**” şeklinde olduğunu sadece Karahanlı dönemiyle kısıtlı olmak şartıyla **+Kar-** biçimine rastlandığını aktarmıştır. Buna örnek olarak da **muğkar-**, **köğülker-** örneklerini vermiştir⁸³.

Bu ek için Eski Türkçeden: **köğülker-** < **köğül+ker-** “düşünmek”, **tüpker-** < **tüp+ker-** “tahkik etmek, aslını araştırmak”, **tüzker-** < **tüz+ker-** “yol göstermek” örnekleri verilebilir⁸⁴.

Karahanlı Türkçesi için de: **muğkar-** < **muğ+kar-** “bunaltmak, can sıkırmak” (DLT III: 398-2, KB: 2391), **suv+ğar-** < **suv+ğar-** “sulamak” (DLT, C II, 188-20) örnekleri verilebilir.

suvğar- “sulamak” HKT 153a/7=7/57 Clauson 786, Ünlü II 537 bkz. **suwğar-**

suwğar- “sulamak (seky)” HKT 10b/4=2/71 DLT, CII, 188-20 Ünlü I707, NF 113/7, Ünlü II 537 <**suw+ğar-**

2.8. +ık-

Adlardan geçişsiz eylemler türeten bir ektir. Bu ek de fazla işlek bir ek değildir⁸⁵. Marcel Erdal bu eki hem ünlüyle hem de ünsüzle biten isimlere eklenen bir ek olarak izah etmektedir. Ayrıca Erdal ekin sadece bir ya da iki heceli kelime köklerine eklendiğini de ifade etmiştir⁸⁶.

Bu ek için Eski Türkçeden: **iç+ık-** “içeri girmek, emri altına almak”, **tag+ık-** “çıkmaq, dağa çıkmak”, **yol+ık-** “karşılaşmak” örnekleri verilebilir⁸⁷.

Karahanlı Türkçesi için de: **atık-** < **at+ık-** “ad sahibi olmak,” (KB: 2338), **birik-** < **bir+ık-** “birikmek” (KB: 343) örnekleri gösterilebilir.

⁸¹ Clauson, a.g.e. s. 42

⁸² Teres, a.g.e. s. 416

⁸³ Erdal, a.g.e. 746-747

⁸⁴ Gabain, a.g.e. 49

⁸⁵ Teres, a.g.e. s. 398

⁸⁶ Erdal, a.g.e. 497

⁸⁷ Gabain, a.g.e. 49

andık- “yemin etmek (i’tilā’)” HKT 337b/5=24/22; 126a/4=6/23 Clauson 180, DLT, CI, 243-6, Ünlü I 42, Ünlü II 46 < *and(ı)+k-*

2.9. +ka-

İşlek olarak görülmeyen bu ek genellikle duygu, fikir görüş bildiren eylemler türetir⁸⁸. Eckmann da bu ekin duygu, fikir, görüş bildiren fiiller türettiğini belirtmiştir⁸⁹. Erdal, eki *+(X)(r)ka-* kategorisinde işlemiş, bu ekle yapılan fiillerin anlam olarak duygularla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte bu ekle yapılan eylemlerin *-(X)n* eki ile genişletildiği zaman bile geçişli olduğunu belirterek, bunun ekin duygularla ilgili fiiller yapmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Yine Erdal, bu ekin bazı yapılarda (*tuy-urka-*, *kısırkan-* vb.) fiilden fiil yapan ek fonksiyonunda da kullanıldığını belirtmiştir⁹⁰.

Karahanlı döneminde. *yarlı(ğ)ka-* < *yarlı(ğ)+ka-* “buyurmak” (KB 896) örneğini görebilmekteyiz.

yarlıka- “mağfiret etmek, bağışlamak (ğufrān)” HKT 107b/3=5/18 Clauson 968, Erdal 462, KB 896, Ünlü I 961, NF 3/15, Ünlü II 666 < *yarlı(ğ)+ka-*

2.10. +kı-

Erdal bu ekin *klr-* yapısının yansıma şekli olup aynı fonksiyonda olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte *klr-* ve *kl-* yapısını incelediği grup için Proto-Türkçe ya da (eğer varsa) Proto-Altayca ile ilgili olduğunu ifade etmiştir⁹¹. Bundan dolayı bu ekin eski ve arkaik bir şekil olduğu düşünülebilir. Yine Erdal’da⁹² da EDPT’de⁹³ de aktarılan *birkığ* kelimesinden hareketle *kl-* ekinin varlığının açık olduğu ifade etmişlerdir. Ekleşmede de metinde yalnızca *okı-* fiiliyle karşımıza çıkmaktadır.

okı-⁹⁴ “okumak (tilāvet)” HKT 14b/5=2/102, (dirāset) HKT 413b/7=34/44 Clauson 79, Erdal 468, DLT, C III, 254-8, KB 2631, Ünlü I 571, NF 118/10, Ünlü II 441 < *o+kı-*

oku- “okumak (tilāvat)” HKT 59b/7=3/93, (dirāset) HKT 166b/9=7/169 bkz. *okı-*

⁸⁸ Teres, a.g.e. s. 382

⁸⁹ Eckmann, Janos, Chagatay Manual. Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966, a. 70

⁹⁰ Erdal, a.g.e. 463

⁹¹ Erdal, a.g.e. 465

⁹² Erdal, a.g.e. 467

⁹³ Clauson a.g.e. s. 361

⁹⁴ Clauson da EDPT’de *okı-* fiilini aktarırken fiilin yapısının *o+kı-* şeklinde olduğunu ancak bunun belirsiz olduğunu aktarmıştır

2.11. +IA-

Adın ifade ettiği ile ilgili bir hareketi belirtmek için her türlü ada getirilebilir. Bu ek Eski Türkçeden itibaren çok işlek bir biçimde kullanılan eklerden biridir. Adlardan hem geçişli hem de geçişsiz eylemler türeten bu ek çoğunlukla “olma” ve “yapma” ifade etmektedir⁹⁵. Gabain bu ek için “sınırsız kullanma imkanı vardır” der⁹⁶.

Eski Türkçeden: *yilvile-* < *yilvi+le-* “büyülemek”, *buzagula-* < *buzagu+la-* “buzagılamak”, *akla-* < *ak+la-* “iğrenmek” örneklerini verebiliriz⁹⁷.

Karahanlı Türkçesinde de: *ağırla-* < *ağır+la-* (DLT, CI, 300-6, KB 5001), *başla-* < *baş+la-* “başlamak” (KB: 2341, 1542, DLT, CIII, 291-23) örnekleri verilebilir.

ağırla- “iyi muamele etmek, ihsan ve lütufta bulunmak (ikrām)” HKT 573a/6=89/15 Clauson 94, Erdal 430, DLT, CI, 300-6, KB 5001, Ünlü I 20, NF 8/11, Ünlü II 29 < *ağır+la-*

arığla- “Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etmek (tesbīh)” HKT 257a/3=15/98 (taḳdīs) 5b/4=2/30 Clauson 219, Ünlü I 50, Ünlü II 49 < *arığ+la-*

ārzüla- F+T “arzu etmek, istemek (iddi‘ā’)” HKT 458a/5=41/31 (iṣṭihā) 318a/7=21 /102 KB 460, Ünlü I 63, NF 351/4, Ünlü II 54 < *ārzū+la-*

awla- “avlamak, avlanmak (iṣṭiyād)” 103b/7=5/2 Clauson 10, Erdal 111, DLT, CI, 287-5, KB 3181, Ünlü I 75, NF -*avla-* 155/12, Ünlü II 62 < *aw+la-*

awuçla- “avuçlamak (iğtirāf)” HKT 38b/1=2/249 Ünlü II 63 < *awuç+la-*

ayırtla- “açıklamak (tafsil)” HKT 130a/3=6/55 Clauson -*ağırtla-* 70, Erdal -*ağırtla-* 429, KB -*ağırtla-* 1839, Ünlü I -*ağırtla-* 15, Ünlü II 66 < *ayırt+la-*

bağışla- “vermek, bağışlamak (vahb)” HKT 381a/2=29/27 Clauson 321, DLT, CIII, 335-6 KB 2053, Ünlü I 90, NF 246/17, Ünlü II 73 < *bağış+la-*

bağla- 1. “bağlamak, sağlamaştırmak (rabṭ)” HKT 172a/7=8/11, (şedd) HKT 302a/7=20/31 Clauson 314, DLT, CIII, 292-7, Ünlü I 90, NF 217/9, Ünlü II 73 < *bağ+la-*

2. “kilitlemek (teğlik)” HKT 228b/6= 12/23 bkz. 1

başla- “başlamak (bed’)” HKT 380a/6=29/20 583a/1=1 12 Clauson 381, Erdal 432, DLT, CIII, 291-23, KB 438, Ünlü I 101, NF 84/3, Ünlü II 81 < *baş+la-*

⁹⁵ Teres, a.g.e. s. 349

⁹⁶ Gabain, a.g.e. 49

⁹⁷ Gabain, a.g.e. 49

bekle- 1. “hıfz etmek, bellemek (va’y)” HKT 545a/4=69/12 Clauson 326, Erdal 433, DLT, CIII, 292-21, KB 3741, Ünlü I 108, Ünlü II 86 <*bek+le-*

horla- F+T “hakir ve zelil hale getirmek, alçaltmak (ihhānet)” HKT 573a/7=89/16 Ünlü I 283, NF 412/13, Ünlü II 234 <*hor+la-*

ısparla- “teslim etmek, emanet etmek (islām)” HKT 35b/2=2/233 Ünlü I 306, NF 341/7, Ünlü II 244 <*ıspar+la-*

irtele- “sabaha ulaşmak, sabahlamak (işbāḥ)” HKT 155b/7=7/78 Ünlü I 244, NF -ertele- 147/4, Ünlü II 177 <*irte+le-*

işle- “yapmak, etmek, işlemek, çalışmak (‘amel)” HKT 455a/6=41/5 Clauson 262, Erdal 438, DLT CI 286-20, KB 2713, Ünlü I 334, NF 435/5, Ünlü II 269 <*iş+le-*

kamçıla- “kamçıyla vurmak, kamçulamak (celd)” HKT 335b/2=24/2 DLT CIII 352-18, Ünlü I 351, Ünlü II 283 <*kamçı+la-*

kısarla- “zorlamak, mecbur etmek (icā’et)” HKT 295a/4=19/23 (iztīrār) 18a/8=2/126 Ünlü II 319 <*kısar+la-*

kizle- 1. “gizlemek, saklamak (isrār)” HKT 213a/9=11/5 Clauson 760, Erdal 439, DLT CIII 300-10, KB 3232, Ünlü I 437, NF 281/8, Ünlü II 331 <*kiz+le-*

2. “muhafaza etmek, saklamak (iddihār)” HKT 53b/7=3/49 bkz. 1

konakla- “misafir etmek, ağırlamak (taẓyīf)” HKT 290a/4=18/77 Clauson 638, DLT CIII 347-17, Ünlü I 444, NF -konuqla- 22/2, Ünlü II 334 <*konak+la-*

küçemle- “zorlamak (ikrāḥ)” HKT 339b/7=24/33 Ünlü II 361 <*küçüm+le-*

oğurla- “hırsızlık yapmak, çalmak (seraḳ)” HKT 235b/8=12/81 Clauson 94, Erdal 441, DLT CI 300-10, Ünlü I 570, NF 301-12, Ünlü II 440 <*oğur+la-*

öfkele- “öfkelenmek (ğazab)” HKT 464b/9=42/37 Clauson -öwkele- 9, Erdal -öwkele- 444, KB -öwkele- 6310, Ünlü I 624, NF -öwkele- 292/4, Ünlü II 456 <*öfke+le-*

ögütle- “öğütlemek (tezkir)” HKT 500a/1=51/55, (nuşḥ) HKT 217a/1=1 1/34 Clauson 104, DLT CI 299-7, Ünlü I 606, NF 325/14, Ünlü II 457 <*ögüt+le-*

rāstla- F+T “doğrulamak, tasdik etmek (taşdıḳ)” HKT 557b/1=75/31 Ünlü I 638, Ünlü II 479 <*rāst+la-*

sağula- “ölçmek (keyl) 567b/2=83/3 (ikhtiyāl)” HKT 567b/1=83/2, Clauson 811, DLT CIII 325-18, Ünlü I 648, Ünlü II 495 < *sağula-*

sakla- 1. “korumak (cenb)” HKT 250b/4=14/35, HKT (iḥsān) 317b/1=21/91 Clauson 810, Erdal 514, KB 2220, Ünlü I 652, NF 18/16, Ünlü II 498 < *sak+la-*

2. “korumak, gözetmek, riayet etmek (muḥāfazat ‘alā)” HKT 36b/4=2/238 bkz. 1

sözle- 1. “söylemek, demek (muḥāṭabet)” HKT 217a/7=1 1/37, (tekellüm) HKT 388b/9=30/35 Clauson 839, Erdal 445, DLT CIII 296-28, KB 4335, Ünlü I 700, NF 361/4, Ünlü II 532 < *söz+le-*

2. “konuşmak, hitab etmek (teklīm)” HKT 101a/6=4/164 bkz. 1

3. “anlatmak (taḥdīs)” HKT 578b/4=99/4 bkz. 1

şenbele- F+T “cumartesi gününün yasaklarına uymak (sebt)” HKT 166a/2=7/163 Ünlü II 549 < *şenbe+le-*

taşla- “taşlamak (racm)” HKT 296b/9=19/46 Clauson 564, DLT, CIII, 294-2, Ünlü I 760, NF 213/16, Ünlü II 571 < *taş+la-*

uluğla- 1. “büyük tanımak, ululamak, tazim etmek (ta‘zīm)” HKT 322b/5=22/32, (ḳadr) HKT 444b/6=39/67 Clauson 140, Erdal 449, DLT CI 304-11, KB 4151, Ünlü I 875, NF 9/12, Ünlü II 623 < *uluğ+la-*

2. “abartmak, gözünde büyütme, çok heybetli zannetmek (ikbār)” HKT 229b/6=12/31 bkz. 1

üşele- “eşelemek (baḥş)” HKT 109a/5=5/31 Ünlü II 641 < *üşe+le-*

yığla- “ağlamak krş. ığla- (bukā’)” HKT 505a/9=53/60 Clauson 85, Erdal 451, DLT CIII 309-5, KB 1235, Ünlü I 997, NF 280/13, Ünlü II 683 < *yığ+la-*

yobıla- “alay etmek, alaya almak (seḥr)” HKT 426a/4=37/12, (istihzā’) HKT 467a/5=43/7 Ünlü II 690 < *yobı+la-*

yoyla- “yok etmek (işḥāt)” HKT 304a/4=20/61 Ünlü II 694 < *yoy+la-*

yumrukla- “yumruklamak (vakz)” HKT 369b/4=28/15 Ünlü II 698 < *yumruk+la-*

yükle- 1. “yüklemek (ḥaml)” HKT 46b/6=2/286, (taḥmīl) HKT 46b/8=2/286 Clauson 912, Erdal 453, DLT CIII 309-20, Ünlü I 1031, NF 18/5, Ünlü II 701 < *yük+le-*

2. bindirmek (haml) HKT 194a/6=9/92 bkz. 1

yüñülle- 1. “yerinden oynatmak, harekete geçirmek (istifzāz)” HKT 277a/1=17/64 Ünlü II 702
<yüñül+le-

2. “küçük görmek, küçümsemek (istiḥfāf)” HKT 470b/5=43/54 bkz. 1

3. “cehalete sürüklemek (sefeh)” HKT 18b/8=2/130 bkz. 1

2.12. +lAn-

Erdal bu ekin açık biçimde **+lA-** ile **+(X)n-** bileşiminden oluştuğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte **+la-** ile **+lAn-** eki arasında fark bulunduğunu ve her iki ekin kendine has fonksiyonunun olduğunu belirtmiştir. **+lA-** eki ismen var olan kelimeler türettiği halde **+lAn-** eki fiilin şahsın kendisi tarafından bağımsız biçimde yapıldığını gösterdiğini bildirmiştir⁹⁸.

‘arlan- “çekinmek, utanmek (istinkāf)” HKT 102b/2=4/173 Ünlü I 55, NF 372/14, Ünlü II 51
<‘arla-n-

erklen- “sahip olmak (mulk)” HKT 75a/9=4/3, (tevallī) HKT 336b/3=24/11 Clauson 227, Ünlü I 241, NF 418/12, Ünlü II 176 <erk+l-en-

katıgılan- “katlanmak, tahammül etmek, sabretmek (isti‘fāf)” HKT 343b/2=24/60 Clauson 600, Erdal 512, DLT, CII, 268-16, KB 1570, Ünlü I 372, NF 71/16, Ünlü II 296 <katıg+l-an-

kısarlan- “çaresiz bırakılmak, çaresiz kalmak (iḥşār m.)” HKT 28b/5=2/196 (iztirār) 138b/2=6/119 Ünlü II 319 <kısar+l-an-

saklan- 1. “kaçınmak, sakınmak (ictināb)” HKT 493b/8=49/12, (isti‘şām) HKT 229b/9=12/32 Clauson 810, Erdal 514, DLT, CII, 247-22, KB 443, Ünlü I 652, NF 230/5, Ünlü II 498
<sak+l-an-

2. “korunmak (viḳāyet m.)” HKT 523b/6=59/9 bkz. 1

3. “uzaklaştırılmak, uzak tutulmak (tecnīb m.)” HKT 575b/3=92/17 bkz. 1

sözlen- “konuşturulmak (teklīm)” HKT 244a/3=13/31 Clauson 864, DLT, CII, 247-4, Ünlü I 700, Ünlü II 532 <söz+l-en-

⁹⁸ Erdal, a.g.e. 509

2.13. +n-

Gabain bu ek için: “+n-; sık değildir, bu fiil tabanlarının bazıları+o-n-‘den yani, +a-ekin dönüşlülük şeklinden meydana gelmiş olabilirler” demiş ve *kirtün-* < *kirtü+n-* “doğru olma”, *uzan-* < *uz(a)+n-* “mahir olmak”, *sağın-* < *sağ(ı)+n-* “dikkatli, uyanık” örneklerini vermiştir⁹⁹.

karşun- “yönelmek (tevaccuh)” HKT 370a/8=28/22 Ünlü II 292 < *karşu+n-*

2.14. +(A/X)r-

Renk adlarına gelerek bunlardan olma anlamı gösteren geçişsiz fiiller yapar. Bazen de diğer adlardan da “olma” ve “yapma” anlamı taşıyan fiiller türetir¹⁰⁰.

Bu ek için Eski Türkçeden: *belgür-* < *belgü+r-* “belirmek” (*belgü+r-*) “belirmek”, *yağurtı* < *yağı+r-tı* “yeniden” örnekleri verilebilir¹⁰¹.

Karahanlı Türkçesi için de: *ķabar-* < *ķaba+r-* “kabarmak” (DLT, CII, 71-19.), *eskir-* < *eski+r-* “sona ermek, son bulmak” (DLT, CI, 228-3) örnekleri verilebilir.

aķar- “ağarmak (ibyizāz)” HKT 61a/9=3/106 Ünlü I 29, NF 66/9, Ünlü II 35 < *aķ+r-*

ķabar- “kabarmak (rebv)” HKT 458b/9=41/39 Clauson 585, DLT, CII, 71-19, Ünlü I 339, Ünlü II 276 < *ķaba+r-*

belgür- “belirmek, belli olmak (bedā)” HKT 63a/3=3/118, (tebeyyün) HKT 94b/3=4/115 Clauson 341, Erdal 500, DLT CII 172-1, KB 3080, Ünlü I 112, NF 16/16, Ünlü II 87 < *belgü+r-*

eskir- “sona ermek, son bulmak (bilā)” HKT 308b/9=20/120 Clauson 246, DLT, CI, 228-3, Ünlü I 249, NF 376/11, Ünlü II 179 < *eski+r-*

ķađgur- “üzülmek, kaygılanmak (esā)” HKT 108b/4=5/26, (ibti’ās) HKT 217a/5=11/36 Clauson 599, Erdal 500, DLT CII 192-23, KB 3326, Ünlü I 343, NF 5/17, Ünlü II 279 < *ķađgu+r-*

ķađsur- “kaygılanmak, üzülmek (ħazen)” HKT 471b/5=43/68 Ünlü II 280 < *ķađsu+r-*

ķarar- “kararmak (isvidād)” HKT 61b/1=3/106 Clauson 663, Erdal 501, DLT CII 77-1, KB 5029, Ünlü I 361, Ünlü II 289 < *ķara+r-*

⁹⁹ Gabain, a.g.e. s. 49

¹⁰⁰ Teres, a.g.e. s. 401

¹⁰¹ Gabain, a.g.e. 49

kıkır- 1. “bağırmaq (te’zīn)” HKT 151b/3=7/44, (münādāt) HKT 492b/5=49/4 Clauson 612, DLT, CII, 83-14, Ünlü I 414, Ünlü II 315 <**kıkır-**

2. “nida etmek, seslenmek (münādāt)” HKT 563b/5=79/23 bkz. 1

3. “çağırmaq, davet etmek (te’zin)” HKT 322a/4=22/27 bkz. 1

4. “feryat etmek (münādāt)” HKT 432a/4=38/3 bkz. 1

oñar- 1. “düzeltmek (işlāḥ)” HKT 59a/5=3/89 KB 205, Ünlü I 585, Ünlü II 446 <**oñar-**

2. “yapmak, donatmak (techīz)” HKT 234b/2= 12/70 bkz. 1

2.15. +sA-

Eklendiği isimlere isteme anlamı katan ve nadir görülen bir ektir.¹⁰² Bu ek için Eski Türkçe’den: **keksek** <**kek+se-k** ‘kindar, kinli’ örneğini verebiliriz¹⁰³.

Karahanlı Türkçesinde de bu **suwsa-** ‘susamak’ (**suw+sa**) (DLT, C III, 284-20), örnek olarak verilebilir.

suwsa- “susamak (zame’)” HKT 308b/8=20/1 19 Clauson 793, Erdal 528, DLT -suwsa- CIII 284-26, KB -suwsa- 2924, Ünlü I -suwsa- 707, NF -suwsa- 99/10, Ünlü II 537 <**suv+sa-**

2.16. +sIn-

Hacıeminoğlu ek hakkında: “İsimden fiil yapan **-sı-** / **-sı-** üzerine -n- dönüşlülük ekinin gelmesiyle kurulan bu ek de, **-sa-** / **-se-** gibi iki çeşit isim tabanından fiil türetmektedir.

a) Fiil isimlerinden türeyen fiiller: Bunlar, kök fiilin ifade ettiği hareket ve oluşu vuku bulmadrğı halde, vuku buluyormuş gibi gösterir mahiyettedir. Bu ekin dayandığı fiilden türemiş isimler yalın olarak kullanılmaz; onlar **-sın-** / **-sın-** için temel olmak üzere yapılmışlardır. Bundan dolayı taban ile eki ayırmak bahis konusu değildir (**barımsın-**, **kelımsın-**). b) Bunlar, ismin ifade ettiği nesne veya mefhumu sahiplenme yahut özenme bildiren eklerdir (**ersın-**, **evsın-**)” demiş ve örnekler sıralamıştır¹⁰⁴. Metinde tek yerde geçen bu kelime Clauson’un sözlüğünde incelenmiştir. Clauson, kelimeyi **uluğ+sın-** şeklinde ayırmış ve **+sIn-** şeklindeki yapıya işaret etmiştir. Bunula birlikte **alımsın-**¹⁰⁵ **atakımsın-**¹⁰⁶

¹⁰² Erdal, e.g.e. 528

¹⁰³ Gabain, a.g.e. 50

¹⁰⁴ Hacıeminoğlu, a.g.e. s. 160-161

¹⁰⁵ Clauson, a.g.e. 147

¹⁰⁶ Clauson, a.g.e. 49

*barımsın*¹⁰⁷ *kelımsın*¹⁰⁸ örnekleri gibi birçok kelime incelenmiştir. Bu da ekin standart biçimde kullanıldığına işaret etmektedir.

ulluğsın- “büyüklük taslamak, kibirlenmek (istikbār)” HKT 437a/2=38/75 bkz. uluğsın-

uluğsın- “büyüklük taslamak, kibirlenmek (‘utuvv)” HKT 499b/1=51/44, (‘uluvv) HKT 474a/1=44/19 Clauson 140, Ünlü I 877, NF 376/11, Ünlü II 623 < *uluğ+sın-*

---

¹⁰⁷ Clauson, a.g.e. 366

¹⁰⁸ Clauson, a.g.e. 719

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİLDEN İSİM YAPIM EKLERİ

3.1. -A+

Eski bir isimden fiil yapım eki olan bu yapı Eski Türkçe’de çeşitli isimler ve zarflar türetmiştir¹⁰⁹.

Eski Türkçe’de bu yapı için *öge* < *ög-e* “şöhret”, *kutada* < *kutad-a* “kadın ismi” örnekleri verilebilir¹¹⁰. Orhun Türkçesi’nde *ara* < *ar-a* “arasında” *yämä* < *yäm-ä* “tekrar” gibi kelimeler türetmiştir¹¹¹.

Karahanlı döneminde de bu ek kullanılmıştır. Kaşgarlı bu eki fiilden isim yapan harf kategorisindeki ‘ elif harfi başlığında değerlendirmiş ve *-mA* / *-gA* ekleriyle birlikte incelemiştir. Karahanlı Türkçesi’nde bu ek için *oz-a* (DLT, CI, 88-21, KB 2716), *uw-a* (DLT, CI, 90-1) örneklerini gösterebiliriz.

tap “-a doğru (ilā)” HKT 31a/8=2/213 Clauson 435, KB 5014, Ünlü I 750, NF 61/9, Ünlü II 566 <*tap-a*

tegre “çevre, etraf (ḥavl)” HKT 134b/9=6/92 Clauson 485, Erdal 537, DLT, CI 421-4, KB 6541, Ünlü I 773, NF 210/5, Ünlü II 578 <*teg(i)r-e*

3.2. -(A/X)r+

Eylem sıfatı türetir. Gabain bu ek için daha çok sıfat yaptığını, aynı zamanda geniş zamanın yüklem ismi yani geniş zaman olarak da kullanıldığını ifade etmiştir. Örnek olarak da *tilär* < *tilä-r* “dileyen (bir nevi böcek)”, *ögdir* < *ög-üt-r* “methiye övgü” kelimelerini vermiştir¹¹². Metinde sadece *tawar* kelimesinde kalıcı ad türetmiştir. Clauson bu kelimeyi türemiş kelime olarak vermemiştir¹¹³.

Karahanlı Türkçesi için de *üjür* < *üj-ür* “mağara” (DLT, C I, 94-11, KB 2684) örneği verilebilir.

¹⁰⁹ Nalbant, a.g.e. s.83

¹¹⁰ Gabain, a.g.e. s. 51

¹¹¹ Tekin, a.g.e. s. 89

¹¹² Gabain, a.g.e. s. 55

¹¹³ Clauson a.g.e. s. 442

kısır “kısır (‘ākīr)” HKT 52b/2=3/40, (‘aķīm) HKT 466a/7=42/50 Clauson 668, DLT, CI, 364-23, Ünlü II 319 < *kıs-ır*

tawar “hayvan (ne‘am)” HKT 303b/5=20/54 Clauson -tavar- 442, DLT, CI 362-19, KB 761, Ünlü I 763, NF 64/2, Ünlü II 573 < *taw-ar*

üñür “mağara (gār)” HKT 187a/1=9/40, (kehf) HKT 282b/5=18/11 Clauson 188, DLT, C I, 94-11, KB 2684, NF 393/13, Ünlü II 640 < *üñ-ür*

3.3. -dU+

Erdal ek hakkında soyut ve somut isimler yaptığını bununla birlikte bu ekin temel olarak geçişli fiillerin nesnesine, geçişsiz fiillerin de öznesini gösteren isimler yaptığını ifade etmiştir¹¹⁴. Bu ekin kullanımını yaygın değildir. DLT’de ve KB’de örnekleri tespit edilmiştir. *Tamdu* < *tam-du* “alevli ateş” (DLT, CI, 418-10), *umdu* < *um-du* “istek, dilek” (DLT, CI, 125-24, KB 2616)

eksündü “alevli odun parçası (cezvat)” HKT 371a/6=28/29 Ünlü II 168 < *eksün-dü*

üğründü “seçilmiş, seçkin (havāriyy)” HKT 121b/7=5/1 11, (muşafā) HKT 503b/3= 38/47 Clauson 70, Erdal 339, Ünlü I 895, NF -üğründi- 90/12, Ünlü II 635 < *üğrün-dü*

üyründü “seçilmiş, seçkin (vasat)” HKT 20b/5=2/143 bkz. üğründü

3.4. -G+

Gabain bu ek hakkında: “Çeşitli anlamlar verir: Yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şey, aktif isim ve diğerleri” demiş ve ekin Moğolca’da da aynı olduğunu belirtmiştir¹¹⁵. Erdal ise bu ekin geçişli fiillerin nesnesine geçişsiz fiillerin de öznesini gösteren isimler yaptığını belirtmiştir¹¹⁶.

Bu ek Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde yaygın biçimde kullanılmıştır. Orhon Türkçesi’nde *bilig* < *bil-ig* “bilgi” (KT G: 7), *bitig* < *biti-g* “yazı” (KÇ G: 3), *er-ig* < *er-ig* “kolayca erişilen” (KT G: 13), *süçi-g* < *süçi-g* “tatlı” (KT G: 6) örnek olarak verilebilir¹¹⁷.

¹¹⁴ Erdal, a.g.e. s. 332

¹¹⁵ Gabain, a.g.e. s. 51

¹¹⁶ Erdal, a.g.e. s. 172

¹¹⁷ Tekin, a.g.e. s. 89

Karahanlı Türkçesinde de bu ek oldukça işlektir. Fiilin neticesini gösteren isimler, yer ve alet adları yapar. Örnek olarak: **agrıg** **agrı-g** “ağrı” (DLT, CI, 98-6, KB, 1883), **batıg** < **bat-ıg** “batak, ırmak” (DLT, CI, 371-13, KB 1087) kelimeleri gösterilebilir.

açıg “tatlı olmayan, acı (ucāc)” HKT 513a/4=56/70 Clauson 21; Erdal 179; DLT, CI 63-10; KB 1170; Ünlü I 4; Ünlü II 24 < **aç-ıg**

agrıg “ağrı (eza)” HKT 28b/7=2/196 Clauson 90; DLT, CI 98-6; KB 1883; Ünlü I 24; NF 167/12; Ünlü II 30 < **agrı-g**

alçağ “itaatkār (ḥāṣi’)” HKT 543b/6=68/43, (hāzi’) HKT 351b/3=26/4 DLT, CI -alçağ- 100-25; KB -alçağ- 1705; Ünlü I 32; NF -alçağ- 423/7; Ünlü II 38 < **alça-g**

arıg 1. “kirlili olmayan, temiz (ṭayyib)” HKT 105a/9=5/6, Clauson 213; Erdal 179; DLT, CI 63-27; KB 831; Ünlü I 47; NF 55/5; Ünlü II 49 < **ar-ıg**

2. “güzel, hoş, değerli (ṭayyib)” HKT 191b/2=9/72, bkz. 1

3. “günahsız, saf, temiz (zekāt)” HKT 290b/3=18/81 bkz. 1

bitig 1. “mektup (kitāb)” HKT 362b/7=27/28 Clauson 303; Erdal 184; KB 2780; Ünlü I 135; NF 146/7; Ünlü II 103 < **bit-ig**

2. “amel defteri (kitāb)” HKT 272a/4=17/13 bkz. 1

3. “kitap (kitāb)” HKT 279b/4=17/93 bkz. 1

4. “masal, efsane (uṣṭūr)” HKT 333a/5=23/83 bkz. 1

boşlağ “başiboş, avare (sudā)” HKT 557b/4=75/36 Clauson 381; KB 708; Ünlü I 143; Ünlü II 107 < **boşla-g**

irig 1. “sert, kaba, haşin (ğalīz)” HKT 538a/5=66/6, (faz̄z) HKT 68b/3=3/159 154 Clauson 222, KB 1415, Ünlü I 327, NF 105/1, Ünlü II 263 < **iri-g**

2. “şiddetli, çetin (ğalīz)” HKT 219b/5=1 1/58 bkz. 1

isig 1. “sıcak, kaynar (ḥami’et)” HKT 291a/3=18/86 Clauson 246; Erdal 189; DLT, CIII 400-13; KB 522; Ünlü I 330; NF 316/2; Ünlü II 265 < **isi-g**

2. “sıcaklık, hararet (ḥarr)” HKT 192b/9=9/81 bkz. 1

itig “süs, ziynet (hilyet)” HKT 468a/1=43/18 KB 258; Ünlü I 335; Ünlü II 270 < *it-ig*

ķakıġ “korkutma, tehdit (va‘id)” HKT 497b/2=50/45 Clauson 610; DLT, CI 376-16; Ünlü I 347; Ünlü II 282 < *ķakıġ*

ķapuġ “kapı (bāb)” HKT 8b/3=2/58, (sebeb) HKT 450a/5=40/36 Clauson 583; Erdal 190; DLT, CI 520-15; KB 264; Ünlü I 357; NF 37/15; Ünlü II 286 < *ķap-uġ*

ķatıġ 1. “çetin, şiddetli, sert (be‘is)” HKT 166a/8=7/165, (er-rābī) HKT 545a/3=69/10 Clauson 597; Erdal 191; DLT, CI 110-11; KB 478; Ünlü I 369; NF 16/14; Ünlü II 295 < *ķat-ıġ*

2. “saġlam, kuvvetli (cehd)” HKT 113a/5=5/53 bkz. 1

3. “katı, sert, haşin (şedid)” HKT 538a/5=66/6 bkz. 1

ķesig “vergi (cizyet)” HKT 185a/4=9/29 Ünlü II 312 < *ķes-ig*

ķezig 1. “dönüş (kerrat)” HKT 563a/7=79/12 Ünlü II 314 < *ķez-ig*

2. “defa, kere (merrat)” HKT 137b/1=6/110 bkz. 1

ķırıġ “kenar, uç (ħarf)” HKT 320b/1=22/11 (şefā) 61a/3=3/103 Ünlü I 419; NF 49/2; Ünlü II 318 < *ķır-ıġ*

ķorkuġ “korku (ru‘b)” HKT 283b/4=18/18 Clauson 654; Ünlü I 451; NF 311/7; Ünlü II 326 < *ķork-uġ*

ķuđuġ “kuyu (cubb)” HKT 227b/7=12/15 Clauson 598; Erdal 194; DLT, CI 375-5; KB 5423; Ünlü I 492; NF 44/3; Ünlü II 351 < *ķuđ-uġ*

ķuruġ “kuru (yebes)” HKT 305b/2=20/77 (yābis) 130b/4=6/59 Clauson 652; Erdal 194; DLT, CIII 82-14; KB 4627; Ünlü I 500; NF 133/14; Ünlü II 356 < *ķuru-ġ*

ķuyuġ “kuyu (bi‘r)” HKT 324a/6=22/45 bkz. ķuđuġ

otlaġ “otlak, mera (ebb)” 565a/8=80/31 (mer‘ā) 564a/1=79/31 Clauson -otluġ- 55; Ünlü I 593; NF 295/17; Ünlü II 451 < *otla-ġ*

ölüġ “ölü (meyt)” HKT 348b/9=25/49, (meyyit) HKT 415b/9=35/9 Clauson 142; Erdal 198; DLT, CII 27-9; KB 4717; Ünlü I 610; NF 284/9; Ünlü II 459 < *öl-üġ*

örtüg “örtü (zullet)” HKT 439b/5=39/16, (kinān) HKT 126a/6=6/25 Clauson 205; KB 1897; Ünlü I 617; Ünlü II 462 < *ört-üg*

sarığ “sarı (aşfer)” HKT 560b/7=77/33, (şafra’) HKT 10a/9=2/69 Clauson 848; Erdal 483; DLT, CI 374-18; KB 477; Ünlü I 658; NF 233/5; Ünlü II 503 < *sar-ıg*

satıg “alış veriş (bey’)” HKT 44a/2=2/275 Clauson 799; Erdal 201; DLT, CI 374-7; KB 2801; Ünlü I 661; Ünlü II 504 < *sat-ıg*

sewüg “sevgi (hubb)” HKT 229b/3=12/30 (maḥabbet) 302b/4=20/39 Clauson 787; KB 2746; Ünlü I 674; Ünlü II 515 < *sew-üg*

sınağ “imtihan (belā’)” HKT 162a/4=7/141, (fitnet) HKT 174a/4=8/28 Erdal 203; KB 3395; Ünlü I 683; Ünlü II 520 < *sina-ğ*

sizig “zan (zann)” HKT 428b/8=37/87 Clauson -sezig- 862; Erdal 242; DLT -sezik- CII 152-4; KB -sizik- 3823; Ünlü I -sezik- 677; NF 175/16; Ünlü II 518 < *siz-ig*

süçüg “acı olmayan, tatlı (‘azb)” HKT 349a/5=25/53 Clauson -süçig- 796; DLT -süçik- CI 154-17; KB 706; Ünlü I 709; NF 135/4; Ünlü II 538 < *süç-üg*

tamuğ “cehennem (ceḥīm)” HKT 106a/3=5/10 (ceḥennem) 570a/4=85/10 Clauson 504; KB 4855; Ünlü I 731; NF 17/10; Ünlü II 563 < *tam-uğ*

tatıg “lezzet, tat (ta‘m)” HKT 485b/1=47/15 Clauson 452; Erdal 207; DLT, CI 31-22; KB 375; Ünlü I 761; Ünlü II 572 < *tat-ıg*

tayıg “kaygan (mumerrad)” HKT 364a/4=27/44 Clauson 568; Erdal 787; DLT, CIII 165-23; KB 670; Ünlü I 766; Ünlü II 573 < *tay-ıg*

tirig 1. “canlı, diri (ḥayy)” HKT 135b/4=6/95 Clauson 543; Erdal 208; DLT, CIII 333-11; KB 37; Ünlü I 806; NF154/12; Ünlü II 595 < *tir-ig*

2. hayat sahibi, esma-i hüsnâ (el-ḥayy)” HKT 47a/2=3/2 bkz. 1

toluğ “boş olmayan, dolu (dihāk)” HKT 562b/2=78/34, (meşḥūn) HKT 430b/6=37/140 Ünlü I 817; NF 3/10; Ünlü II 600 < *tol-uğ*

turuğ “kılınmış süzölmüş, saf, süzme (muşaffā)” HKT 485b/2=47/15 < *tur-uğ*

tutuğ 1. “rehin (rahn)” HKT 46a/2=2/283, (rehīn) HKT 501a/7=52/21 Clauson 452; Erdal 210; DLT, CIII 63-23; KB 4180; Ünlü I 839; NF 163/7; Ünlü II 608 < *tut-uğ*

2. örtü, siper (ḥicāb) 406a/4=33/53 (sitr) 29 la/9= 18/90

uruğ “nesil, soy (nesl)” HKT 30a/7=2/205 Clauson 214; DLT, CI 63-28; KB 4734; Ünlü I882; NF 202/11; Ünlü II 626 < *ur-uğ*

yağağ 1. “yaya (ricāl)” HKT 322a/5=22/27 Clauson 887; DLT, CIII 28-12; KB -yağağ- 1734; Ünlü I 920; NF -yağağ- 31/15; Ünlü II 650 < *yağ-ağ*

yaşağ I “yarar, fayda (ḥayr)” HKT 339b/4=24/33 Clauson 962; Erdal 215; DLT, CIII 28-13; KB 529; Ünlü I 949; Ünlü II 663 < *yar-ağ*

yaşağ II “güç, kuvvet (vus‘)” HKT 151a/4=7/42 Clauson 962, Erdal 215, Ünlü I 949, NF 49/12, Ünlü II 662 < *yar-ağ*

yaratığ 1. “yaratılış, yaratılma (ḥalk)” HKT 409b/l=34/7 Clauson 961; Ünlü I 955; Ünlü II 664 < *yarat-ığ*

2. “yaratma, yaratış (ḥalk)” HKT 242a/3=13/16 bkz. 1

yıdığ “koku (rīḥ)” HKT 237a/6=12/94 Clauson 887; Erdal 218; DLT, CIII 12-19; KB 999; Ünlü I 995; NF 64/3; Ünlü II 681 < *yıd-ığ*

yitiğ 1. “keskin (ḥadīd)” HKT 401a/4=33/19 Clauson 889; DLT -yitik- CIII 18-8; KB 329; Ünlü I 1007; NF 215/13; Ünlü II 689 < *yit-ig*

2. “kavurucu (semūm)” HKT 253b/7=15/27

yuluğ “fidye (‘adl)” HKT 7b/3=2/48, (fidyet) HKT 26b/2=2/184 KB 2411; Ünlü I 1023; NF 115/1; Ünlü II 697 < *yul-uğ*

3.5. -GA+

Gabain bu ekin seyrek eklerden biri olduğunu belirtir¹¹⁸. Erdal, –GA ekinin hem geçişli hem de geçişsiz eylemlerden fail adları ve geçişli eylemlerden de nesne adları yaptığını belirtir. Bunula birlikte bu ekle türemiş olan *bilge*, *tamga* ve *kısga* kelimelerinin bu ekin varlığının eski dönemlere uzandığının açık delili olduğunu ifade eder¹¹⁹.

¹¹⁸ Gabain, a.g.e. s. 51

¹¹⁹ Erdal, a.g.e. 376

Bu yapı için Eski Türkçe'den *bilge* < *bil-ge* 'bilge' , *tamgaçı* < *tam-ga+çı* "mühürdar" örnekleri verilebilir¹²⁰. Karahanlı döneminde ise *kölike* "gölge" (*köli-ge*) (DLT, CIII 174-9; KB 3536), *yorıga* "at" (*yori-ğa*) (DLT, CIII 174-14; KB 1478) örnekleri verilebilir.

kasurğa kasırğa (i'şār) 42b/2=2/266 Ünlü I 366; Ünlü II 294 < *kasur-ğa*

kölike "gölge, gölgelik (zıll)" 417a/7=35/21 Clauson 718; Erdal 378; DLT, CIII 174-9; KB -kölike- 3536; Ünlü I 463; NF 408/15; Ünlü II 341 < *köli-ge*

*oñurқа*¹²¹ "bel kemiği, omurga (şulb)" HKT 570b/7=86/7 Clauson -oğurğa- 92, NF 275/9, Ünlü I 586, Ünlü II 447 < *oñ-urқа*

yinçge "ince, zayıf, semiz olmayan (zāmir)" HKT 322a/5=22/27 Clauson 945; Erdal 381; DLT, CIII 180-16; KB 6082; Ünlü I 1004; NF -yinçke- 239/14; Ünlü II 687 < *yinç-ge*

yorğa "tırıs giden (at) (cevād)" HKT 434b/5=38/31 Clauson -yorığa- 964; Erdal 377; DLT, CIII -yorığa- 174-14; KB -yorığa- 1478; Ünlü I -yorığa- 1018; Ünlü II 694 < *yor-ğa*

3.6. -gAk+

Fail adları, alet adları ve hayvan adları türeten bu ek Gabain'e göre Eski Türkçede 'daima yapan' anlamında yapılar türetmiştir. Gabain, ekin "daima yapan" anlamında olduğunu bununla birlikte bu ekin sık kullanıma sahip olmadığını belirterek Moğolca *-ğa-g'* ekine atıfta bulunmuştur¹²². Erdal'a göre bu ekin alet ver hayvan isimleri yapma fonksiyonu sınırlı olsa da fail isimler yapma işlevi için böyle bir durum söz konusu olamaz. Bundan dolayı fail isimler türetiyor olmasına asıl fonksiyonu denilebilir¹²³. Hacıeminoğlu bu ek için: "Bugünkü yazı dilimizde mevcut olan *-an/ -en* sıfat fiil eki ile *-cı/-ci* isimden isim yapım ekinin anlamında fiilden isim türetir" demiştir¹²⁴.

Bu ek için Eski Türkçe'den *içkāk* < *iç-kāk* "vampir"¹²⁵, Karahanlı Türkçesi'nden de *bezgek* < *bez-gek* "titreme" (DLT, CII, 305-25) örnekleri verilebilir.

eşgek "eşek (hımār)" 556a/6=74/50 Clauson 260; DLT, CI 111-1; Ünlü I 251; NF -eşek- 53/2; Ünlü II 180 < *eş-gek*

¹²⁰ Tekin, a.g.e. s. 89

¹²¹ Clauson *oñurқа* kelimesini *oğurğa* başlığında incelemiş, kelime hakkında bazı bilgiler aktarmıştır. Bu kelimenin etimolojisi hakkında tam olarak şey söylemek mümkün değildir. Clauson kelimedede sadece 'o' ve 'r' seslerinin sabit diğerlerinin tarihi süreç içerisinde birçok varyantının olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte kelimenin morfolojisi için son ek olan *-ğa* ekinin telaffuzunun *-ka* değil muhtemelen *-ğa* olabileceğini bunun da kelimenin morfolojisini *oğur-ğa* şekline götüreceğini ifade etmiştir. Bunu desteklemek için de *oğur-* kökünden *oğrug, bilig, bilge* örneklerini vermiştir. Clauson, a.g.e. s. 292

¹²² Gabain, a.g.e. s. 52

¹²³ Erdal, a.g.e. 391

¹²⁴ Hacıeminoğlu, a.g.e. s. 19

¹²⁵ Gabain, a.g.e. s. 52

3.7. -GAn+

Erdal, ekin birkaç istisna haricinde geçişli ve geçişsiz fiillerden fail isimleri yaptığını ve sıfat-fiil fonksiyonuna yakın bir işlevde kullanıldığını aktarmıştır¹²⁶.

Karahanlı Türkçesi'nde bu ek için *kötürgen* < *kötür-gen* “götüren” DLT, CI 521-14; *kılğan* < *kıl-ğan* “yapan” (KB 848) örneklerini verebiliriz.

açılğan “ortaya çıkan, görünen (bariz)” 447b/8=40/16 Ünlü II 25 < *açıl-ğan*

ağırlağan “ağırlayan, itibar eden, yücelten (mükrim)” HKT 321a/8=22/18 Ünlü II 29 < *ağırla-ğan*

aķğan “akan (el-cāri)” HKT 572a/6=88/12 Ünlü I 29; Ünlü II 34 < *aķ-ğan*

alğan 1. “alan (āḥiz)” HKT 42b/6=2/267 Ünlü I 32; Ünlü II 37 < *al-ğan*

aņğan “düşünen, öğüt alan (zākır)” HKT 225a/8=1 1/114 Ünlü II 45 < *aņ-ğan*

arınğan “temizlenen (mütetāahir)” HKT 33a/6=2/222 Ünlü II 50 < *arın-ğan*

artğan “artan, yükselen, çoğalan (er-rābī)” HKT 242a/6=13/17 Ünlü II 52 < *art-ğan*

ayğan “söyleyen (kā'il)” HKT 334a/4=23/100 Ünlü II 64 < *ay-ğan*

aynağan “bozulan, bozulmuş (āsin)” HKT 485a/9=47/15 Ünlü II 66 < *ayna-ğan*

aynatğan “değiştiren (mübeddil)” HKT 127b/1=6/34 Ünlü II 66 < *aynat-ğan*

ayrılğan “bırakan, terkeden (münfekk)” HKT 578a/2=98/1 Ünlü II 67 < *ayrıl-ğan*

aytğan “sözcü (kā'il)” HKT 227a/8=12/10 < *ayt-ğan*

azğan “azan, yoldan çıkan (zāl)” HKT 576a/2=93/7 Ünlü I 83; Ünlü II 68 < *az-ğan*

azdurğan “azdıran, yoldan çıkararak (muzill)” HKT 369b/5=28/15 Ünlü II 69 < *azdur-ğan*

barğan “giden (zāhib)” HKT 429a/6=37/99 Ünlü II 78 < *bar-ğan*

batğan “ufkun altına inen, batan (āfil)” HKT 13 2b/8=6/76 Ünlü II 81 < *bat-ğan*

batrulğan “batırılan, daldırılan (es-sāhī)” HKT 498a/1=51/11 Ünlü II 82 < *batrul-ğan*

beklegen “hıfz eden, belleyen (el-vā'1)” HKT 545a/4=69/12 Ünlü II 86 < *bekle-gen*

¹²⁶ Erdal, a.g.e. 382

bilgen 1. “bilen, bilgili (‘ālim)” HKT 316b/4=21/81, (‘alīm) HKT 159b/1=7/112 Ünlü I 125; Ünlü II 97 *bil-gen*

2. “her şeyi bilen, esma-i hüsna (el-ḥabīr)” HKT 136b/5=6/103 bkz. 1

bilmegen 1. “bilgisiz, cahil (cāhil)” HKT 43b/4=2/273, (cehül) HKT 408a/6=33/72 Ünlü II 97 < *bilme-gen*

2. “tanımayan (münkir)” HKT 233a/1=12/58 bkz. 1

birgen 1. “veren (el-mu’tī)” HKT 100b/8=4/162 Ünlü I -bergen- 115; Ünlü II 100 < *bir-gen*

2. “lütfeden, bağışlayan, veren, esma-i hüsna (el-vahhāb)” HKT 435a/1=38/35 bkz. 1

bitgen “inanana, iman eden (mü’min)” HKT 32b/7=2/221 Ünlü I 134; Ünlü II 102 < *bit-gen*

bitigen “yazan, kaydeden, kâtip (kâtib)” HKT 567a/2=82/11 Ünlü II 103 < *biti-gen*

bozğan “bozan, bozguncu (mufsid)” HKT 32b/5=2/220 Ünlü II 108 < *boz-ğan*

burtarğan “buruşuk, ekşimiş, asık (bāsir)” HKT 557a/7=75/24, Ünlü II 113 < *burtar-ğan*

bütgen “inanana, iman eden (mü’min)” HKT 251a/6=14/41 Ünlü II 116 < *büt-gen*

çatğan “uyduran (el-müfterī)” HKT 163b/9=7/152 Ünlü II 132 < *çat-ğan*

çıkğan “çıkan, kurtulan (ḥāriç)” HKT 110a/5=5/37 Ünlü I 183; Ünlü II 135 < *çık-ğan*

çokğan “(yere) yığılan, yapışıp kalan, serilen (cāşim)” HKT 155b/7=7/78 Ünlü II 138 < *çok-ğan*

çökgen “diz üstü oturan, çöken (cāşiyet)” HKT 478a/6=45/28 Ünlü II 138 < *çök-gen*

eggen “eğen, çeviren (eş-şāni)” HKT 320a/7=22/9 Ünlü II 165 < *eg-gen*

ekisgen “eksiltten, eksik tartan (muḥsir)” HKT 358b/6=26/181 Ünlü II 167 < *ekis-gen*

emdürgen “emziren (murzi‘at)” HKT 319a/3=22/2 Ünlü II 171 < *emdür-gen*

emgengen “bedbaht (şeḫiyy)” HKT 293b/5=19/4 < *emgen-gen*

eşitgen 1. “dinleyen (semmā‘)” HKT 188a/2=9/47, Ünlü I 252; Ünlü II 180 < *eşit-gen*

2. “her şeyi duyan, her şeyden haberdar olan, esma-i hüsna (es-semī‘)” HKT 176a/6=8/42

ewrülgen “dönen (munḫalib)” HKT 353b/7=26/50 Ünlü II 182 < *ewrül-gen*

ewürgen “dönen, yönelen (el-müvalli)” HKT 21b/5=2/148 Ünlü II 182 < *ewür-gen*

horlağan “hor gören, horlayan (mudhîn)” HKT 513b/1=56/81 Ünlü II 234 < *horla-ğan*

hoşlanğan “zevk alan, hoşlanan (fâkih)” HKT 474a/7=44/27 Ünlü II 235 < *hoşlan-ğan*

ıdğan “gönderen, gönderici (mürsil)” HKT 473a/5=44/5 Ünlü I 301; Ünlü II 242 < *ıd-ğan*

içgen “içen (şārib)” HKT 512b/2=56/54 Ünlü I 310; Ünlü II 248 < *iç-gen*

ingen “inecek olan, tahakkuk edici (vāki’)” HKT 500b/4=52/7 Ünlü II 260 < *in-gen*

indürgen 1. “indiren (münzil)” HKT 421b/8=36/28 Ünlü II 261 < *indür-gen*

2. “konduran, yerleştiren (münzil)” HKT 330a/1=23/29

irtelegen “sabaha ulaşan, sabahlayan (muşbîh)” HKT 255b/4=15/66 Ünlü II 264 < *irtele-gen*

istegen 1. “isteyen, talep eden (tālib)” HKT 327a/3=22/73 Ünlü II 267 < *iste-gen*

2. “arayan, araştıran, takipçi (tebi’)” HKT 277b/2= 17/69 bkz. 1

işitgen 1. “dinleyen (semmā’)” HKT 110b/5=5/41 (mustemi’) 502a/5=52/38 Ünlü II 269 < *işit-gen*

2. “işiten, duyan (semī’)” HKT 558a/3=76/2

3. “her şeyi duyan, her şeyden haberdar olan, esma-i hüsnâ (es-semī’)” HKT 18b/2=2/127

işittürgen “duyuran (musmi’)” HKT 417a/9=35/22 Ünlü II 269 < *işittür-gen*

işlegen “yapan, eden, işleyen, çalışan (‘āmil)” HKT 572a/3=88/3 Ünlü II 269 < *işle-gen*

iwgen “aceleci, süratli, hızlı (esrā’)” HKT 202b/7=10/21 2 Ünlü II 271 < *iw-gen*

kabargan “köpük (zebed)” HKT 242a/5=13/17 Ünlü II 276 < *kabar-ğan*

kalğan “kalan, geri kalan (bakiyyet)” 38a/5=2/248 Ünlü I 348; Ünlü II 282 < *kal-ğan*

2. “baki (el-bāki)” HKT 267a/6=16/96 bkz. 1

kanmağan “doymayan, kanmayan (ehyem)” HKT 512b/3=56/55 Ünlü II 284 < *kanma-ğan*

kapsağan “kuşatan, saran (ḥaff)” HKT 445b/8=39/75, (muḥīt) HKT 3b/8=2/19 Ünlü II 286 < *kapsa-ğan*

karışgan “birbirinin içine giren, kanşan (emşâc)” HKT 558a/2=76/2 Ünlü II 291 <*karış-gan*

kaytgan “dönen (evvâb)” HKT 434b/4=38/30 Ünlü II 300 <*kayt-gan*

kaytarğan “çeviren, döndüren (râdd)” HKT 212a/8=10/107 DLT, CI 517-3; Ünlü I 381; Ünlü II 301 <*kaytar-ğan*

2. “veren (râdd)” HKT 264a/4= 16/71 bkz. 1

kaytarılğan “geri çevrilen, bertaraf edilen (merdüd)” HKT 221b/1=1 1/76 Ünlü II 301 <*kaytarıl-ğan*

keçgen “gelip geçen (el-ḥālî)” HKT 545b/5=69/24, (karn) HKT 303b/1=20/51 Ünlü I 384; Ünlü II 303 <*keç-gen*

keçürgen “affeden, bağışlayıcı (el-‘afuvv)” HKT 83a/8=4/43 Ünlü I 388; Ünlü II 304 <*keçür-gen*

kelgen “gelen (el-āti)” HKT 300a/4=19/93, (vārid) HKT 318a/3=21/98 Ünlü I 393; Ünlü II 305 <*kel-gen*

kemişgen 1. “atan (el-mulķî)” HKT 159b/4=7/115 Ünlü II 307 <*kemiş-gen*

2. “indiren, bırakan, ilka eden (el-mulķî)” HKT 560a/2=77/5 bkz. 1

kesgen “yok eden, ortadan kaldıran (ḥusūm)” HKT 544b/6=69/7, (el-kāzî) HKT 545b/7=69/27 Ünlü II 311 <*kes-gen*

kesilmegen “kesintiye uğramayan, bitmez tükenmez (ğayru memnūn)” HKT 569b/3=84/25 Ünlü II 312 <*kesilme-gen*

kıķırğan “nida eden (mü’ezzin)” HKT 151b/3=7/44, (el-münādi) HKT 497a/7=50/41 Ünlü II 315 <*kıķır-ğan*

kılğan “yapan, eden (cā’il)” HKT 282b/1=18/8, (‘āmil) HKT 226a/2=1 1/121 KB 848; Ünlü I 414; Ünlü II 315 <*kıl-ğan*

kınağan “cezalandıran, eziyet eden (mu‘azzib)” HKT 174b/7=8/33 Ünlü II 317 <*kına-ğan*

kınanğan “cezalandırılan ‘ (mu‘azzeb)” HKT 427b/9=37/59 Ünlü II 317 <*kınan-ğan*

kışgan “sapan (nākib)” HKT 332b/3=23/74 Ünlü II 321 <*kış-ğan*

kiçgen “yaşayan, kalan (mākış)” HKT 282a/4=18/3 Ünlü II 325 <*kiç-gen*

kiçürgen “affeden, bağışlayıcı, esma-i hüsnâ (el-‘afuvv)” HKT 325b/5=22/60 Ünlü II 326
 <*kiçür-gen*

kirgen “giren (dāhil)” HKT 538b/9=66/10, (muḳteḫim) HKT 436a/4=38/59 Ünlü II 328
 <*kir-gen*

kizlegen “muhafaza eden, tutan (ḥāzin)” HKT 253b/3=15/22 Ünlü II 331 <*kizle-gen*

koğğan “bırakan, terk eden (tārik)” HKT 219a/4=1 1/53 (ḥazül) 347a/9=25/29 Ünlü II 332
 <*koç-ğan*

koņrulğan “yerinden sökülmüş ' (munḳa‘ir)” HKT 506b/3=54/20 Ünlü II 334 <*koņrul-ğan*

koþğan 1. “kalkan, hareket eden (ḳā‘im)” HKT 547b/9=70/33 (ḳavvām) 97a/3=4/135
 <*koþ-ğan*

2. “dikilen, dikilip kalan (şāḥis)” HKT 317b/9=21/97 bkz. 1

3. “uyanana, uyanıp kalkan (nāşi‘et)” HKT 553a/3=73/6 bkz. 1

4. “tahakkuk eden, vuku bulan (ḳā‘im)” HKT 286a/2=18/36 bkz. 1

koþarılğan “diriltilen (meb‘ūs)” HKT 330b/1=23/37 Ünlü II 335 <*koþarıl-ğan*

koşğan “korkan (hāzir)” HKT 354a/3=26/56, (ḥāşi‘)HKT 317a/9=21/90 Ünlü II 336
 <*koş-ğan*

koşkutğan “korkutan, uyaran (nezīr)” HKT 107b/7=5/19 Ünlü II 337 <*koşkut-ğan*

koýğan “bırakan, terkedene (tārik)” HKT 427a/3=37/36 Ünlü II 338 <*koý-ğan*

köndürgen “doğru yolu gösterene, hidayete erdirene (murşid)” HKT 283b/1=18/17, (hüdā) HKT 301b/1=20/10 Ünlü I 466; Ünlü II 342 <*köndür-gen*

könülgen “doğru yolu bulan, hidayete erene (rāşid)” HKT 493a/5=49/7, (el-muhtedī) 270a/5=16/125 Ünlü II 344 <*könül-gen*

körgen 1. “kör olmayan, görene (başīr)” HKT 129a/9=6/50 Ünlü I 478; Ünlü II 345 <*kör-gen*

2. “görene, farkedene (basīr)” HKT 302a/9=20/35 bkz. 1

3. “her şeyi görene, esma-i hüsnâ (el-başīr)” HKT 418a/5=35/31 bkz. 1

körünge “görüne, ortaya çıkan (sārib)” HKT 241a/4=13/10 Ünlü II 347 <*körün-gen*

kötürgen 1. “yükselten (rāfi‘)”HKT 54b/2=3/55 DLT, CI 521-14;Ünlü I 486; Ünlü II 348
<*kötür-gen*

2. “kaldıran, dik tutan (muḳnī‘)”HKT 251a/8=14/43 bkz. 1

3. “taşıyan, yüklenen (ḥāmil)” HKT 379a/8=29/12 bkz. 1

köygen “yanan (eş-şāli)” HKT 431b/2=37/163 Ünlü II 348 <*köy-gen*

kırtarğan “kurtaran (el-müneccī)” HKT 255a/7=15/59 Ünlü I 498; Ünlü II 355 <*kırtar-ğan*

kıruğan “kuruyan, kurumuş ’ (heşim)” HKT 286b/9=18/45 Ünlü II 356 <*kıru-ğan*

kırtarğan “kurtaran, emin kılan (el-mü’min)” HKT 525a/9=59/23 Ünlü II 357 <*kırtar-ğan*

kırtulğan “kurtulan (āmin)” HKT 475a/8=44/55, (sālīm) HKT 543b/7=68/43 Ünlü I 499;
Ünlü II 355 <*kırtul-ğan*

kıvanğan “övünen, böbürlenen (faḥūr)” HKT 517b/1=57/23 Ünlü II 358 <*kıvan-ğan*

kıwanğan “övünen, böbürlenen (faḥūr)” HKT 82a/7=4/36 Ünlü II 358 <*kıwan-ğan*

kıyğan “akan (midrār)” HKT 219a/2=11/52 Ünlü II 359 <*kıy-ğan*

külgen “gülen, neşeli (zāhik)” HKT 565b/2=80/39 Ünlü II 362 <*kül-gen*

küygen “bekleyen, intizar eden (müterabbiş)” HKT 310a/6=20/135 Ünlü II 365 <*küy-gen*

oḥşağan 1. “benzer, denk (müteşābih)” HKT 440b/2=39/23, (şi‘at) HKT 507b/9=54/51 51
Ünlü II 441 <*oḥşa-ğan*

2. “birbirine benzeyen, müteşābih, muhkem olmayan (müteşābih)” HKT 47b/7=3/7 bkz. 1

oḥşaşğan “benzer (müteşābih)” HKT 4b/6=2/25 Ünlü II 441 <*oḥşaş-ğan*

oldurğan “oturan (ḳā‘id)” HKT 91b/1=4/95 Ünlü I 582; Ünlü I445 <*oldur-ğan*

olturğan “oturan (ḳā‘id)” HKT 108b/1=5/24 Ünlü II 445 <*oltur-ğan*

oḣarğan “düzelten (muşlih)” HKT 3a/3=2/1 1 Ünlü II 446 <*oḣar-ğan*

otruşğan “oturuşan (ḳā‘id)” HKT 496a/2=50/17 Ünlü II 451 <*otruş-ğan*

oynağan “oynayan, eğlenen (sāmid)” HKT 505a/9=53/61 Ünlü II 453 <*oyna-ğan*

ozğan 1. “öne geçen (sābiḳ)” HKT 422b/5=36/40 <*oz-ğan*

2. “kurtulan (sābiḳ)” HKT 382b/1=29/39 Ünlü II 453

öğgen “hamdeden, öven (ḥāmid)” HKT 197a/6=9/112 Ünlü II 456 < *ög-gen*

okuğan “okuyan (et-tālī)” HKT 425b/2=37/3 Ünlü II 442 < *oku-ğan*

ögütlegen “ögüt veren (nāsiḥ)” HKT 155b/9=7/79, (vā‘iz) HKT 357a/2=26/136 Ünlü II 457 < *ögütle-gen*

öküngen “pişman olan (nādim)” HKT 330b/3=23/40 Ünlü II 458 < *ökün-gen*

öldürgen “helak eden, öldüren (bāḥī‘)” HKT 351b/1=26/3 Ünlü I 609; Ünlü II 459 < *öldür-gen*

örtgen 1. “örten, gizleyen, saklayan (libās)” HKT 348b/6=25/47 Ünlü II 462 < *ört-gen*

2. “kaplayan, saran (gāşiyet)” HKT 238b/3=12/107 Ünlü II 462

örtülgen “gizlenen, gizli olan (ḥāfiyet)” HKT 545b/1=69/18 Ünlü II 463 < *örtül-gen*

ötegen “ödeyen (el-cāzī)” HKT 395a/8=31/33 Ünlü II 464 < *öte-gen*

rāstlağan “doğrulayan, tasdik eden (mü‘min)” HKT 228a/2=12/17, (şiddīḳ) HKT 116a/8=5/75 Ünlü II 479 < *rāstla-ğan*

rāzlaşğan “gizlice söyleşen (neciyy)” HKT 297a/9=19/52 Ünlü II 481 < *rāzlaş-ğan*

sakınğan “sakınan, çekinen, takva sahibi (el-muttaḳī)” HKT 186a/8=9/36 Ünlü II 497 < *sakın-ğan*

saklaşğan 1. “gözetleyen, koruyan, bekleyen (ḥāfiḳ)” HKT 570b/5=86/4, (ḥāfiḳ) HKT 222b/2=1/86 Ünlü II 498 < *sakla-ğan*

2. “koruyan, gözetten, riayet eden (er-rā‘ī)” HKT 547b/8=70/32 bkz. 1

3. “nezaret eden, koruyan, gözetten, esma-i hüsna (el-ḥafīḳ)” HKT 219b/3=11/57 bkz. 1

sanağan “sayan (‘ādd)” HKT 334b/9=23/13 Ünlü II 501 < *sana-ğan*

satlaşğan “kavuşan, ulaşan, erişen (el-lāḳī)” HKT 374b/4=28/61 (el-mulākī) 38b/4=2/249 Ünlü II 504 < *satlaş-ğan*

sewüngen 1. “sevinçli (mustebşir)” HKT 565b/2=80/39, (musfir) HKT 565b/2=80/38 Ünlü II 516 < *sewün-gen*

2. “şımaran, şımarık (feriḥ)” HKT 376a/6=28/76 Ünlü I 675; bkz. 1

sewüdürgen “sevinç ve haz veren (behîc)” HKT 320a/2=22/5 Ünlü II 516 < *sewüdürgen*

sıġan “kıran, parçalayan, ufalayan (ħuṭām)” HKT 513a/1=56/65 Ünlü I 679; Ünlü II 518
< *sı-ġan*

sınaġan “imtihan eden, deneyen (el-mubtelî)” HKT 38a/8=2/249 Ünlü II 520 < *sına-ġan*

siġgen “yutulun, sindirilen (sā’iġ)” HKT 416a/9=35/12 Ünlü I 688 < *siġ-gen*

sizgen “zanda bulunan (zānn)” HKT 488b/3=48/6 Ünlü II 526 < *siz-gen*

sorġan “soran (sā’il)” HKT 455b/9=41/10 Ünlü II 529 < *sor-ġan*

sugulġan “(suyu) çekilen (ġavr)” HKT 286b/2= 18/41 Ünlü II 533 < *sugul-ġan*

suwsaġan “susayan, susuz kalan (zam’ān)” HKT 340b/4=24/39 Ünlü II 537 < *suwsa-ġan*

sürgen 1. “kovan, uzaklaştıran (ṭārid)” HKT 356a/5=26/14 Ünlü II 540 < *sür-gen*

2. süren, sevkeden (sā’iġ) HKT 496a/5=50/21 bkz. 1

taġılġan “daġılan, toz duman olan (munbeṣṣ)” HKT 511a/4=56/6 Ünlü II 560 < *taġıl-ġan*

taġıtġan “saçıp savuran (mübezzir)” HKT 273a/9=17/27 Ünlü II 560 < *taġıt-ġan*

tartġan “çekip alan, soyup atan (nezzā’)” HKT 547a/7=70/16 Ünlü II 569 < *tart-ġan*

tatġan “tadan, tadacak olan (zā’iġ)” HKT 313a/4=21/35 Ünlü II 571 < *tat-ġan*

tayanġan “yaslanan, dayanan (mütteki’)” HKT 423b/6=36/56 Ünlü I 765; Ünlü II 573
< *tayan-ġan*

teġgen 1. “ulaşan, vasıl olan, varan (bāliġ)” HKT 257b/9=16/7 Ünlü II 577 < *teġ-gen*

2. “musibet, belā (muşibet)” HKT 86b/8=4/72 bkz. 1

teġsürgen “deġiştiren (mubeddil)” HKT 138a/4=6/115 Ünlü II 578 < *teġsür-gen*

teprengen “hareket eden; canlı (dābbet)” HKT 392b/5=31/10 Ünlü II 584 < *teprengen*

tezingen 1. “dönen, dolaşan (ṭavvāf)” HKT 343a/5=24/58 Ünlü II 589 < *tezingen*

2. “tavaf eden (ṭā’if)” HKT 18a/4=2/125 bkz. 1

tiggen 1. “erişen, ulaşan, vasıl olan (bāliġ)” HKT 119a/4=5/95 Ünlü II 591 < *tig-gen*

tilegen “isteyen, talep eden (sā’il)” HKT 546b/5=70/1 Ünlü II 592 < *tile-gen*

tirgüzgen “dirilten, canlandıran (el-muḥyī)” HKT 390b/6=30/50 Ünlü II 594 < *tirgüz-gen*

toğgan “tulü eden, doğan (bāziğ)” HKT 132b/9=6/77 Ünlü II 597 < *toğ-ğan*

toldurğan “dolduran (māli’)” HKT 512b/2=56/53 Ünlü II 600 < *toldur-ğan*

tökülgen 1.” akan (şeccāc)” HKT 562a/1=78/14, (dāfiḳ) HKT 570b/6=86/6 Ünlü II 602
< *tökül-gen*

tölengen 1. “sabit ve gerçek (mubīn)” HKT 338a/4=24/25 (ḥaḳḳ) 347a/4=25/26 Ünlü II 603
< *tölen-gen*

2. “sağlam, dayanıklı, sabit (şābit)” HKT 249b/3=14/24 bkz. 1

töşegen “yayan (māhid)” HKT 499b/5=51/48 Ünlü II 604 < *töşe-gen*

turğan 1. “çökmeyen, ayakta kalan, duran (ḳā’im)” HKT 224a/1=11/100 Ünlü II 606 < *tur-ğan*

2. “ikamet eden, mukim (ḥill)” HKT 574a/1=90/2 Ünlü II 606

turuḳğan “kalan, kalıcı (muḳīm)” HKT 110a/6=5/37 Ünlü II 607 < *turuḳ-ğan*

tutğan 1. “yakalayan, tutan (āhiz)” HKT 219a/8=11/56 Ünlü II 608 < *tut-ğan*

2. “kesen, tutan (mumsik)” HKT 415a/4=35/2 bkz. 1

tükengen “fani, ölümlü (el-fānī)” HKT 509a/1=55/26 Ünlü II 611 < *tüken-gen*

tüşgen 1. “düşen (sāḳit)” HKT 502b/2=52/44 Ünlü II 614 < *tüş-gen*

2. “çöken, yıkılan (el-ḥāvī)” HKT 544b/7=69/7 bkz. 1

3. “vuku bulan, tahakkuk edici (vāḳi’)” HKT 546b/5=70/1 bkz. 1

tüwkürgen “üfürükçü, büyücü (neffās)” HKT 583b/1=113/4 Ünlü II 614 < *tüwkür-gen*

uçğan “kuş (ṭā’ir)” HKT 128a/1=6/38 Ünlü II 617 < *uç-ğan*

uğrağan “yönelen (āmm)” HKT 103b/6=5/2 Ünlü II 619 < *uğra-ğan*

ulağan “ekleyen, ulaştırın; hem erkek, hem dişi doğuran koyun ki bu durumda cahiliye arapları "dişi erkeğe kavuştu" diyerek bu dişiden dolayı erkeğini de kesmezlerdi (vaşilet)” HKT 120a/4=5/103 Ünlü II 620 < *ula-ğan*

uluğsınğan “büyüklük taslayan, kibirlenen (mutekebbir)” HKT 259b/9=16/29 Ünlü II 623
<*uluğsın-ğan*

unutğan “unutkan (nesiyy)” HKT 298a/9= 19/64 DLT -unitğan- CI 156-11; Ünlü I 880; Ünlü II 625 <*unut-ğan*

uyğan 1. “uyan (tābi‘)”HKT 248b/9=14/21, (şī‘at) HKT 428b/6=37/83 Ünlü II 630 <*uy-ğan*

2. “tābi olan; hizmetçi (tābi‘)”HKT 339a/4=24/31 bkz. 1

uydurğan “uymasını sağlama, uydurma, tābi kılma (murdif)” HKT 172a/3=8/9 Ünlü II 631
<*uydur-ğan*

ündeğen “çağırın, davet eden (ed-dā‘i)” HKT 506a/2=54/8, (el-munādi) HKT 73a/9=3/193
Ünlü II 639 <*ünde-gen*

ündürgen “bitiren, yetiştiren (zāri‘)”HKT 512b/9=56/64 Ünlü II 639 <*ündür-gen*

yağdurğan “yağmur veren, yağdıran (mümṭir)” HKT 482a/5=46/24 Ünlü II 651 <*yağdur-ğan*

yalğan 1. “doğru olmayan, yalan krş. yalkan (ifk)” HKT 480b/1=46/11, (zūr) HKT 322b/3=22/30 Clauson 926; DLT, CIII 37-9; Ünlü I 932; NF 16/1; Ünlü II 656 <*yal-ğan*

2. “uydurma, sahte (ifk)” HKT 428b/7=37/86 bkz. 1

3. “yalancı (kāzib)” HKT 216a/5=11/27 bkz. 1

yanğan 1. “tutuşan, yanmış (qabes)” HKT 361a/3=27/7 Ünlü II 659 <*yan-ğan*

2. “ışık saçan, parlayan, yanan (vahhāc)” HKT 561b/7=78/13 Ünlü II 659

yanğan “yönelen, dönen, tövbe eden (munīb)” HKT 409b/6=34/9 Ünlü I 939; Ünlü II 659
<*yan-ğan*

yapuşğan “yapışkan (lāzib)” HKT 426a/4=37/11 DLT, CIII 53-18; Ünlü I 948; Ünlü II 662
<*yapuş-ğan*

yarğan 1. “yaran (fālik)” HKT 135b/3=6/95 Ünlü II 662 <*yar-ğan*

2. “ortasından, içinden geçen (māḥir)” HKT 416b/2=35/12 bkz. 1

yaratğan 1. “yaratan (ḥālik)” HKT 502a/2=52/35 Erdal 156; DLT, CIII 52-12; KB 4743; Ünlü I 955; NF 8/4; Ünlü II 664 <*yarat-ğan*

2. “her şeyi yaratan, esma-i hüsnâ (el-bâri)” HKT 8a/4=2/54 (el-ḥâlik) 525b/1=59/24

yarlıkağan 1. “bağışlayan (gâfir)” HKT 164a/9=7/155 Ünlü I 961; NF 116/12; Ünlü II 666
<*yarlıka-ğan*

2. “mağfiret eden, bağışlayan, esma-i hüsnâ (el-gâffâr)” HKT 438a/9=39/5 (el-gâfûr) 269b/4=16/119

yarutğan 1. “aydınlatan, ışık veren (münir)” HKT 349b/9=25/61 DLT, CIII 52-15; Ünlü I 966; Ünlü II 668 <*yarut-ğan*

2. “aydınlatan, nurlu, nur saçan (munîr)” HKT 320a/7=22/8

yaşarğan “yeşeren, yeşermiş (muḥzarr)” HKT 326a/1=22/63 Ünlü II 669 <*yaşar-ğan*

yaşığan “parlayan (duriyy)” HKT 340a/3=24/35 Ünlü II 669 <*yaşı-ğan*

yayğan 1. “bir çok kimseye duyuran, etrafa yayan (ḥâşir)” HKT 354a/1=26/53 (nâşir) 560a/1=77/3 Ünlü II 673 <*yay-ğan*

2. “açan, uzatan (best)” HKT 241b/5=13/14

yayılğan “etrafa yayılan (musteḥîr)” HKT 558a/8=76/7 DLT, CIII 55-10; Ünlü I 978; Ünlü II 674 <*yayıl-ğan*

yazğan “günahkâr, âsi, itaatsiz (‘aşıyy)” HKT 296b/6=19/44 Ünlü II 674 <*yaz-ğan*

yığğan 1. “alıkoyan, engel olan (berzah)” HKT 334a/4=23/100 Ünlü II 681 <*yığ-ğan*

2. “toplayan, bir araya getiren (câmi‘)” 344a/3=24/62 (ḥâşir) 159b/1=7/111

yıgılğan 1. “toplanan, bir araya gelen (muctemi‘)” HKT 353a/5=26/39 DLT, CIII 54-2; Ünlü I 997; Ünlü II 683 <*yıgıl-ğan*

2. “vazgeçen (el-muntehî)” HKT 118b/2=5/91

3. “yığılan, biriken; güçleşen, güç, zor (‘azîz)” HKT 417a/2=35/17

yıglağan “ağlayan (el-bākî)” HKT 297b/9= 19/58 Ünlü II 683 <*yıgla-ğan*

yigen “yiyen (âkil)” HKT 512b/1=56/52 (ṭā‘im) 142b/3=6/145 Ünlü II 685 <*yi-gen*

yigrengen “istemeyen, kabul etmeyen, hoşlanmayan (eş-şānî)” HKT 581b/6=108/3 (el-ḳālî) 358a/7=26/168 Ünlü II 686 <*yigren-gen*

yinġen 1. “galip gelen, yenen (tāmmet)” HKT 564a/2=79/34, (zāhir) HKT 530a/2=61/14 Ünlü II 687 <*yinġ-gen*

2. “hakimiyet sahibi, kudretli, esma-i hüsnâ (el-‘azîz)” HKT 47b/2=3/4 Ünlü II 687

yobılaġan “alay eden (sāhir)” HKT 443b/9=39/56 Ünlü II 690 <*yobıla-ġan*

yokalġan “yok olan, helāk olan (bā’ir)” HKT 489a/9=48/12, (hāsir) HKT 481b/2=46/18 Ünlü I 1011; Ünlü II 691 <*yokal-ġan*

yokatġan “yok eden, mahveden, helak eden (muhlik)” HKT 166a/4=7/164 Ünlü II 691 <*yokat-ġan*

yöriġen 1.” akıp giden, giden (cāriyet)” HKT 566a/4=81/16 Ünlü II 695 <*yöri-ġen*

2. “bir yerden bir yere giden, yolcu (seyyār)” HKT 119a/8=5/96

3. “hareket eden, canlı (dābbet)” HKT 263a/1=16/61

yükseġen “kibirlenen, kibirli (el-‘ālî)” HKT 437a/2=38/75 Ünlü II 701 <*yükse-ġen*

3.8. -(U)GsA(n)+

Moġolca’dan alıntı olan bu ek partisip fonksiyonunda fail ismi türetir. Bu ek için şu ana kadar doğru bir açıklama yapılamamıştır. Moġolca asıl şekli *-(U)GsAn* olan bu ek “ölügse” kelimesiyle kalıcı ad biçiminde görülmüştür. *Ölügse* kelimesi TIEM 73, Rylands Kuran Tercümesi, Hekimoġlu Kuran Tercümesi, Özbekistan Kuran Tercümesi, Nehcü’l-Ferādîs, Kırsāsü’l-Enbiyâ ve Mahbûbu’l-Ķulûb’da geçmektedir. Türk dilinde mevcut gramer kitaplarında *-(U)GsA+* şeklinde bir yapım ekine rastlanmamaktadır. Bu noktada eserlerden Nehcü’l-Ferādîs’te kelimenin bir yerde *ölügsen* ¹²⁷ أَلْكُسْنُ şeklinde geçmesi bu yapının Moġolca’dan geçtiġi fikrini güçlendirmektedir.

ölügse “kesilmeden ölen hayvan, murdar (meytate)” HKT 104a/2=5/3

3.9. -(A)GU+

Türk Dilinin her safhasında görülen işlek bir ektir. Gabain bu ekin fail ismi, soyut isimler, alet isimleri ve sık sık da sıfatlar yaptıġını ifade etmiş; eki Moġolca *-ġu* ekiyle karşılaştırmıştır. Bununla birlikte ekin nadiren *-ġu*, *-kü* şeklinde de olabileceğini ifade etmiş;

¹²⁷ Eckmann, J. Nehcü’l-Ferādîs I Metin, II Tıpkıbasım, Yayınlayanlar, Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, TDK Yay. 1995-Ankara s. 316-1

ek için *urunġu* < *urun-ġu* “savaşçı”, *belġü* < *bel-ġü* “işaret, alamet”, *bıçġu* < *bıç-ġu* “bıçak, bıçkı” gibi örnekler vermiştir¹²⁸.

bukaġu “demir halka, zincir, kelepçe (şafed)” HKT 252a/1=14/49 DLT, CI 446-26; NF 325/10; Ünlü II 111 < *buka-ġu*

ewrülġü “dönecek, dönülecek (yer) (munğaleb)” HKT 360b/1=26/227 Ünlü II 182 < *ewrül-ġü*

içġü “içecek, içilecek şey (şarāb)” HKT 200b/5=10/4 Clauson 24; KB 524; TİÜnlü I 310; Ünlü II 248 < *iç-ġü*

kađġu “keder, üzüntü, kaygı (ħuzn)” HKT 236a/8=12/86 (ħazen) 418b/1=35/34 Clauson 598; DLT, CIII 309-11; KB 6307; Ünlü I 342; NF 214/17; Ünlü II 279 < *kaç-ġu*

kişġu “dönecek, dönülecek (yer) (mülteħad)” HKT 284b/9= 18/27 Ünlü II 321 < *kiş-ġu*

küdeġü “güveyi (ba‘1)” HKT 33b/9=2/228, (zevc) HKT 34a/9=2/230 Clauson 703; Erdal 168; DLT, CIII 12-1; KB 50; Ünlü I 512; NF 125/6; Ünlü II 361 < *küde-ġü*

küyeġü “güveyi (ba‘1)” HKT 339a/1=24/31 Ünlü I 524; Ünlü II 365 < *küye-ġü*

saġu 1. “ölçü, ölçek (keyl)” HKT 156b/1=7/85, (mikyāl) HKT 222a/8=11/85 Clauson 805; DLT, CIII 225-6; Ünlü I 648; Ünlü II 495 < *sa-ġu*

2. “kap (şuvā‘)” HKT 234b/5=12/72

sıġınġu “sıġmak (melce’)” HKT 189a/3=9/57 Ünlü II 519 < *sıġın-ġu*

süñü “mızrak (rumħ)” HKT 118b/9=5/94 Clauson 834; DLT, CII 264-25; KB 2376; Ünlü I 710; NF 335/15; Ünlü II 539 < *sü(n)-ġü*

tapunġu “ilāh, tanrı (ilāh)” HKT 162a/1=7/140 Ünlü I 753; Ünlü II 567 < *tapun-ġu*

uġraġu “azmedilecek, karar verilecek (şey) (‘azm)” HKT 393b/4=31/17 Ünlü II 619 < *uġra-ġu*

uyķu “uyku (nevm)” HKT 39b/6=2/255, (menām) HKT 176a/7=8/43 Clauson 271; Ünlü I 890; NF 267/7; Ünlü II 631 < *uy(u)-ķu*

¹²⁸ Gabain, a.g.e. s. 52

3.10. -ğUçI+

Gabain bu ek için iş yapanı bildirdiğini, nadiren kuçu, -küçi şeklinde olabileceğini ve –taçı, ekiyle eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Örnek olarak da *ölürgüçi* < *ölür-güçi* “cani, katil” , *kolğuçı* < *kol-ğuçı* “dilenci” ve *kınaguçı* < *kına-ğuçı* “eziyet ede, eziyet edici” örneklerini vermiştir¹²⁹.

kılguçı “yapan, eden, yapıcı (cā’il)” HKT 54b/4=3/55 KB 247; Ünlü I 415; Ünlü II 315 < *kılguçı*

kolğuçı “dilenci (sā’il)” HKT 25a/9=2/177 Clauson 621, KB (koltğuçı) 2093, Ünlü I 443 < *kol-ğuçı*

3.11. +(X)GII

Gabian bu ekin faili, işi yapanı bildirip, nadiren *-kılı* şeklinde olduğunu ve daha ziyade sıfat olarak kullanıldığını belirtmiştir¹³⁰.

Ek için Eski Türkçe’den *yaratıglı* < *yarat-ıglı* “yaratıcı”, *ädgü ögli* < *ö-gli* “dost, arkadaşı”, *ärıklı ol-* < *är-ıklı* “olmakta olan” örnekleri verilebilir¹³¹.

alıglı 1. “kabul eden, alan (āḥiz)” HKT 498a/4=51/16 Ünlü I 32, Ünlü II 37 < *al-ıglı*

aḡduruglı “hatırlatan, öğüt veren (zıkrā)” HKT 359b/6=26/209 Ünlü II 46 < *aḡdur-uḡlı*

işitiglı “dinleyen (muste’nis)” HKT 406a/1=33/53 Ünlü II 269 < *işit-ıglı*

kaytıglı “dönen, yönelen (munīb)” HKT 388b/6=30/33 Ünlü II 300 < *kayt-ıglı*

kiçiglı “yaşayan, kalan, duran (lābis)” HKT 562a/5=78/23 Ünlü II 325 < *kiç-ıglı*

kopuḡlı “hareket eden ' (kā’im)” HKT 49a/8=3/18 Ünlü II 335 < *kop-uḡlı*

korğuḡlı “korku veren, korkutan (nezīr)” HKT 404b/3=33/45 Ünlü II 336 < *korḡ-uḡlı*

korḡutḡulı “korkutan, uyaran (nezīr)” HKT 281a/2=17/105 Ünlü II 337 bkz. *korḡutuḡlı*

korḡutuḡlı “korkutan, uyaran (munzir)” HKT 31a/4=2/213 Ünlü II 337 < *korḡut-uḡlı*

köndürüḡlı “doğru yolu gösteren, hidayete erdiren (hudā)” HKT 47a/4=3/4 Ünlü II 342 < *köndür-üḡlı*

¹²⁹ Gabain, a.g.e. s. 52-53

¹³⁰ Gabain, a.g.e. s. 52

¹³¹ Gabain, a.g.e. s. 52

küyügli “bekleyen, intizar eden (müntezir)” HKT 398b/2=32/30 < *küy-ügli*

münügli “binici, süvari (râkib)” HKT 36b/6=2/239 Ünlü II 416 < *mün-ügli*

ozuğlı “öne geçen (mu‘âciz)” HKT 413a/4=34/38 Ünlü II 454 < *oz-uğlı*

öğretigli “alıştıran (mukellib)” HKT 104b/3=5/4 Ünlü II 456 < *öğret-igli*

örtüglü “gizli, saklı (bâḥın)” HKT 138b/5=6/120 Ünlü II 462 < *ört-üglü*

ündeqli “çağırın, davet eden (ed-dā‘i)” HKT 404b/3=33/46 Ünlü II 639 < *ünde-gli*

yanıgli “yönelen (munīb)” HKT 438b/9=39/8 < *yan-ıgli*

yutuğlı “kendini tutan, içine atan (kâzım)” HKT 448a/3=40/18 Ünlü II 699 < *yut-uğlı*

3.12. -GXn+

Marcel Erdal, bu ekin geçişsiz fiillerin öznesini, geçişli fiillerin de nesnesini gösteren isimler yaptığını belirtir. Erdal’a göre bu ekle çekimlenen bütün kökler tek hecelidir ve ekle birlikte bütün yapılar iki heceli olurlar¹³².

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi’nde bu yapıya rastlamak mümkündür. Genellikle farklı anlamlarda isim ve sıfatlar yapmaktadır. Eski Türkçede bu ekle biçimlenen *tâzkin* < *tâz-kin* “mülteci”, *tirgin* < *tir-gin* “kalabalık, dernek” kelimeleri örnek olarak verilebilir¹³³.

azğun “yoldan çıkmış, şaşkın, azgın (zâll)” HKT 133a/l=6/77, (el-gâvî) HKT 370a/l=28/18 Clauson 283; KB -azğın- 2311; Ünlü I 85; NF 304/4; Ünlü II 69

ötgün “gök gürültüsü (ra‘d)” HKT 3b/6=2/19 Ünlü II 464 < *öt-gün*

uçğun “ateş parçası, kıvılcım (şerar)” HKT 560b/7=77/32 Ünlü I 858; Ünlü II 617 < *uç-ğun*

3.13. -ğut+

Fiilden soyut isim yapan bu ek metinde tek kelimeye geçmektedir. Clauson¹³⁴ *kızğut* kelimesini *kız-* kökünden getirdiği için biz de bu kelimeyi *-ğut+* başlığında inceledik.

kızğut “ibret verici ceza (nekāl)” HKT 110a/7=5/38 Clauson 681; DLT, CI 451-17; Ünlü I 427; Ünlü II 324 < *kız-ğut*

¹³² Erdal, a.g.e. s. 327

¹³³ Gabain, a.g.e. s. 52

¹³⁴ Clauson, a.g.e. s. 681

3.14. -I+

Alet isimleri, soyut isimler ve -ş fiilden fiil yapım ekiyle genişlemiş fiillerden soyut ve somut adlar türetir¹³⁵. Zarf-fiil eki olarak değerlendirilen bu ek Erdal'a göre fiilden-isim yapım ekidir. Erdal bunu birincisi *-I* ile genişlemiş olan fiiller, *-A* ve *-U* gibi başka ünlüsü olan zarf-fiillerden genişlemişlerdir; ikincisi de *-I* ekli şekiller isim ve sıfat olarak kullanılır, halbuki zarf-fiiller sürekli zarf fonksiyonundadır diyerek açıklamıştır¹³⁶.

Orhun Türkçesi'nde ek için *ägri* < *ägr-i* "eğri" (T, 48), *kalı* < *kal-ı* "kalıntı" (T, 33), *yazı* < *yaz-ı* "ova" (BK, K 5), *takı* < *tak-ı* "daha" örnekleri verilebilir¹³⁷.

Karahanlı Türkçesi için de *koşni* "komşu" (*koşn[ı]-ı/ko[n]u[ş]-ı*) (DLT, CIII 220-17; KB 4512), *köni* "doğru" (*kön-i*) (DLT, CIII 151-18; KB 515) örnekleri verilebilir.

dolu bir yağış türü, dolu (berad) 341a/7=24/43 Clauson -tolı- 491; DLT -tolı- CI 139-19; Ünlü I 816; Ünlü II 151

egri "yanlış, çarpık, eğri (cā'ir)" HKT 258a/3=16/9 Clauson 112; DLT, CI 458-13; KB 1025; Ünlü I 216; Ünlü II 165 < *eg(i)r-i*

koşşı "sınır ortaklığı bulunan, komşu (mütecāvir)" HKT 240a/7=13/4 Clauson -koşşı- 640; Ünlü I 444; NF 267/9; Ünlü II 334 < *koş(u)ş-ı*

koşni "komşu (cār)" HKT 82a/4=4/36 Clauson 673; DLT, CIII 220-17; KB 4512; Ünlü I 455; Ünlü II 338 **bkz.** **koşşı**

köni 1. "doğru, hak (raşād)" HKT 449b/1=40/29 (sevā') 15b/7=2/108 Clauson 726; Erdal 341; DLT, CIII 151-18; KB 515; Ünlü I 466; NF 345/5; Ünlü II 342 < *kön-i*

2. "doğru, dürüst, namuslu (rāşid)" HKT 222b/4=11/87 (k̄ā'im) 62a/9=3/113

3. "dik, dimdik (seviyy)" HKT 541a/5=67/22

oğrı "hırsız (sārik)" HKT 234b/8=12/73 Clauson 90; DLT, CI 126-22; KB 313; Ünlü I 568; NF 325/3; Ünlü II 440 < *oğ(u)r-ı*

takı 1. "ve (va)" HKT 2b/5=2/7 Clauson 466; Erdal 340; DLT, CII 110-4; KB 854; Ünlü I 726; NF 29/1; Ünlü II 559 < *tağ-ı*

2. "cümle başı edatı (fe)" HKT 52a/1=3/37 (va) 56b/4=3/72

¹³⁵ Nalbant, a.g.e. s. 90

¹³⁶ Erdal, a.g.e. s. 340

¹³⁷ Tekin, a.g.e. s. 91

tañrı “Tanrı, Allah (allāh)” HKT 2b/5=2/7, (rabb) HKT 137b/7=6/112, (er-raḥmān) HKT 298b/5=19/69 Ünlü I 735; NF 23/2; Ünlü II 565 **bkz. teñri**

tegi “dek, kadar (ilā)” HKT 87b/8=4/77 Clauson 477; KB 3354; Ünlü I 769; NF 10/13; Ünlü II 577 < **teg-i**

teñri “Tanrı, Allah (allāh)” HKT 447b/9=040/16 Clauson 523; DLT, CII 77-20; KB 4202; Ünlü II 583 < **teñ(i)r-i**

yañşı 1. “temiz, helāl, güzel, değerli (ṭayyib)” HKT 75a/5=4/2 (kerīm) 338a/7=24/26 Clauson 908; Erdal 342; DLT, CIII 32-9; Ünlü I 925; NF 22/2; Ünlü II 652 < **yañ(i)ş-i**

2. “iyi, hayırlı (ḥayr)” HKT 71a/4=3/178 (şāliḥ) 195b/7=9/102

3. “iyi, faziletli, şerefli (ḥayr)” HKT 435b/5=38/48

3.15. -K+

Gabain bu ek için: “Bu ekle yapılan isimler, bazen edilgenlik, bazen yapılan işin sonucunu bildirir; sıfat olarak ise daha çok kullanılır” ifadesini kullanmıştır¹³⁸. Hacıeminoğlu ekin çok işlek olduğunu, fiilden sıfat, soyut isimler, alet ve eşya isimleri yaptığını bildirmişti¹³⁹. DLT’de de en sık kullanılan eklerden biri olan bu ek, soyut isimler, alet isimleri, edilgen isimler ve birkaç örnekte de yer isimleri yapmıştır¹⁴⁰.

Bu ek için Eski Türkçe’den **közünük** < **közün-ük** “pencere”, **bark** < **bar-k** “mal, mülk” **yañluğ** < **yañıl-uk** “yanlış” örnekleri verilebilir¹⁴¹.

Karahanlı Türkçesi’nden de **ağrığ** < **ağrı-ğ** “ağrı” DLT, CI 99-25; KB 1115, **alçağ** < **alça-k** “itaatkar” (DLT, CI, 100-25; KB) 1705 örnekleri verilebilir.

açuğ 1. “açık, apaçık (mübşir)” HKT 361b/2=27/13, (beyyin) HKT 283a/3=18/15 Clauson 22; Erdal 226; DLT, CI 64-22; KB 691; Ünlü I 6; NF 2/16; Ünlü II 25 < **aç-uğ**

2. “görünen, gizli olmayan (şehādet)” HKT 132b/3=6/73; bkz. 1

3. “gerçeği ortaya koyan, açıklayan (mübîn)” HKT 468b/7=43/29; bkz. 1

¹³⁸ Gabain, a.g.e. s.54

¹³⁹ Hacıeminoğlu, a.g.e. s. 20

¹⁴⁰ Nalbant, a.g.e. s. 91

¹⁴¹ Gabain, a.g.e. s. 54

4. “çıplak, örtüsüz, boş (bāriz)” HKT 287a/4=18/47; bkz. 1;

7. “zahir, esma-i hüsnâ (eẓ-zāhir)” HKT 514a/5=57/3 bkz. 1

ağruḳ “yük, külfet (evd)” HKT 40a/1=2/255 Clauson 90; DLT, CI 99-25; KB 1115; Ünlü I 25; Ünlü II 31 < *ağru-ḳ*

aḥsaḳ “aksak, topal (a‘rāc)” HKT 343b/3=24/61 Clauson 95; Erdal 227; DLT, CI 119-15; KB 3238; Ünlü I 27; Ünlü II 33 < *aḥsa-ḳ*

alçaḳ “itaatkār” *bkz. alçağ*

anuḳ 1. “mevcut olan, bulunan, hazır (hāzır)” HKT 287b/1=18/49 (‘atīd) 496a/7=50/23 Clauson 182; Erdal 228; DLT, CI 68-9; KB 99; Ünlü I 43; Ünlü II 47 < *an-uḳ*

2. “peşin (hāzır)” 45b/5=2/282 bkz. 1

artuḳ “fazla, ziyade (ziyādet)” HKT 203b/6=10/26 (kebīr) 404b/5=33/47 Clauson 204/ Erdal 228; DLT, CI 99-3; KB 629; Ünlü I 58; NF 430/11; Ünlü II 52 < *art-uḳ*

aruḳ “zayıf (a‘cef)” HKT 231 b/1=12/43 Ünlü I 62; NF 274/16; Ünlü II 52 < *aru-ḳ*

bezek “süs, ziynet (ḥilyet)” HKT 258b/3=16/14 (zuşruf) 469a/8=43/35 Clauson 391; DLT, CI 385-7; KB 128; Ünlü I 120; NF 380/9; Ünlü II 94 < *beze-k*

butaḳ “dal, budak (fer‘)” HKT 249b/3=14/24 DLT, CI 377-15; Ünlü I 159; NF 255/1; Ünlü II 114 < *buta-ḳ*

buyruḳ “buyruk (izn)” HKT 14a/6=2/97, (emr) HKT 567a/6=82/19 Clauson 387; Erdal 231; Ünlü I 160; NF 92/1; Ünlü II 114 < *buy(u)r-uḳ*

eksük 1. “düşük, az, eksik (baḥs)” HKT 228a/7=12/20 Clauson -egsük- 116; DLT CI 105-13; KB 3743, Ünlü I 224; NF 38/10; Ünlü II 168 < *ek(i)s-ük*

2. “zürriyetsiz (ebter)” 581b/6=108/3 bkz. 1

emgek “sıkıntı (‘anet)” HKT 80a/9=4/25, (naşab) HKT 289a/2=18/62 Clauson 159; Erdal 232; DLT CI 110-2; KB 2842; Ünlü I 230; NF 50/1; Ünlü II 171 < *emge-k*

esrük “sarhoş (sekrān)” HKT 83a/3=4/43 Clauson 250; Erdal 89; DLT CI 194-8; KB 4586; Ünlü I 250; NF 363/17; Ünlü II 179 < *es(i)r-ük*

eşek “eşek (hımār)” HKT 530b/4=62/5 Clauson 260; DLT CII 246-9; Ünlü I 251; NF 53/2; Ünlü II 180 < **eş-ek**

iwek “aceleci, acele eden (‘acūl)” HKT 271b/8=17/11 KB 5217; Ünlü I 336; Ünlü II 272 < **iw-ek**

kazuk “kazık (vatid)” HKT HKT 433a/2=38/12 Clauson 681; Ünlü I 383; NF 165/10; Ünlü II 302 < **kaz-uk**

kılık “huy, tavır, hareket (hulūk)” HKT 357a/2=26/137 Clauson 620; Erdal 237; DLT, CII 230-1; KB 1978; Ünlü I 414; NF 125/7; Ünlü II 316 < **kıl-ık**

kiçig “küçük (şağır)” HKT 508a/1=54/53 Clauson 696; DLT, CI 390-24; Ünlü I 429; Ünlü II 325 < **kiç-ig**

konuk “misafir, konuk (zayf)” HKT 221b/5=11/78 Clauson 637; Erdal 238; DLT, CI 384-5; KB 817; Ünlü I 444; NF 22/2; Ünlü II 334 < **kon-uk**

kölik “hayvan (dābbet)” HKT 177b/9=8/55 NF 273/15; Ünlü II 341 bkz. kölük

kölük “hayvan (ne‘am)” HKT 203a/9=10/24 Clauson 717; Erdal 238; DLT, CI 392-1; KB 4441; Ünlü I 464; NF 240/17; Ünlü II 341 < **köl-ük**

köñlek¹⁴² (açıklma clauson) “gömlek (sirbāl)” HKT 265b/2=16/81 (kāmīş) 229a/3=12/25 Clauson 732, DLT, CIII 350-18, KB 4966, Ünlü I 474, NF 132/15, Ünlü II 343 < **köñle-k**

köpük “köpük (zebed)” HKT 242a/7=13/17 Clauson 689; DLT, CIII 136-7; Ünlü II 345 < **köpü-k**

meñzeşik “benzer, eş, emsal (şekl)” HKT 436a/3=38/58 (şi‘at) 414b/4=34/54 Ünlü I 536; Ünlü II 386 < **meñzeş-ik**

münük “binek hayvanı (rakūb)” HKT 424b/5=36/72 Ünlü II 417 < **mün-ük**

sağlık “koyun (na‘cet)” 433b/8=38/24 Clauson 809, DLT, CII, 22-19, Ünlü I 647, Ünlü II 494 < **sağ(ı)l-ık**

saķnuķ “sakınan, çekinen (berr)” HKT 565a/2=80/16 (muḥşanet) 104b/8=5/5 Clauson 814; Erdal 261; KB -saķnuķ- 2100; Ünlü I 652; NF 222/17; Ünlü II 498 < **saķ(ı)n-uk**

¹⁴² Clauson **köñlek** kelimesini **köñle-** fiilinden getirmiş, bunun da semantik yakınlığının **köñül** kelimesinden kurmuştur. O’na göre **köñül’ü** kalple ilişkilendirip kalp üzerine giyilen elbiseyi de burdan getirmiştir. EDPT 732

sowuk “serin, soğuk (berd)” HKT 315b/3=21/69 (bārid) 512a/5=56/44 Clauson 808; Erdal 243; KB -soğık- 1060; Ünlü I 692; Ünlü II 529 < *sowu-~~k~~*

sünük “kemik (‘azm)” HKT 556b/3=75/3 Clauson 838; DLT, CII 85-21; KB 2206; Ünlü I 710; NF 354/15; Ünlü II 540 < *sün-~~ük~~*

süzük “süzülmüş (sulâlet)” HKT 328b/2=23/12 Clauson 862; Erdal 243; DLT, CI 389-21; KB 1987; Ünlü I 715; Ünlü II 542 < *süz-~~ük~~*

tanuk 1. “şahit, tanık (şāhid)” HKT 207b/2= 10/61 (şehīd) 45a/8=2/282 Clauson 518; Erdal 244; DLT, CIII 166-20; KB 15; Ünlü I 747; NF 346/11; Ünlü II 566 < *tanu-~~k~~*

2. “her şeye tanık olan, muttali, esma-i hüsna (eş-şehīd)” HKT 101b/2=4/166 bkz. 1

tayak “değnek, baston, asa (‘aşā)” HKT 159a/5=7/107 (minse’et) 410a/8=34/14 Clauson 568; DLT, CIII 166-12; KB 5633; Ünlü I 765; Ünlü II 573 < *taya-~~k~~*

tilek “dilek, istek, arzu (izn)” HKT 248a/2=14/1 1 (ḥaṭb) 255a/5=15/57 Clauson 498; DLT, CI 412-10; KB 3521; Ünlü I 804; NF 205/1; Ünlü II 502 < *tile-~~k~~*

tomduk “yakacak şey, yakıt (vaḳūd)” HKT 538a/4=66/6 bkz. tamduk

toprak “toprak (turāb)” HKT 453a/6=40/67 Clauson 443; Erdal 249; DLT, CII 305-23; KB 143; Ünlü I 819; NF 11/13; Ünlü II 601 < *topra-~~k~~*

tölek 1. “yumuşak huylu, halim (ḥalīm)” HKT 221a/8=1 1/75 Clauson 498; DLT, CI 387-22; Ünlü I 822; NF 23/6; Ünlü II 602 < *töle-~~k~~*

2. “ağırbaşlılık (hevn)” HKT 350a/2=25/63 bkz. 1

3. “eziyet etmeyen, yumuşak huylu, esma-i hüsna (el-ḥalīm)” HKT 419b/1=35/41 bkz. 1

töşek “döşek, yaygı (bisāt)” HKT 549b/5=71/19, (rafrāf) HKT 510b/4=55/76 Clauson 563; Erdal 249; DLT, CII 128-16; KB 3838; Ünlü I 825; NF 47/15; Ünlü II 604 < *töse-~~k~~*

yaruk I 1. “aydınlık (mubşir)” HKT 208a/4=10/67, (ziyā’) HKT 200b/6=10/5 Clauson 962; Erdal 255; DLT, CIII 15-5; KB 3033; Ünlü I 964; NF 241/6; Ünlü II 667 < *yaru-~~k~~*

2. “aydınlatan, ışık veren (şāḳib)” HKT 426a/2=37/10 bkz. 1

3. “aydınlatan, nurlu, nur saçan (münīr)” HKT 72a/6=3/184 bkz. 1

4. “nur, ışık (ziyā’)” HKT 314a/8=21/48 bkz. 1

yaruk II 1. “çatlak, yarı (ferc)” HKT 495a/8=50/6, (fatır) HKT 539b/5=67/3 DLT, CIII 15-10; Ünlü I 964; Ünlü II 667 < *yaru-~~k~~*

2. “iki şey arasındaki mesafe, aralık, açıklık (halel)” HKT 341a/6=24/43 bkz. 1

yastuk “yastık (numruk)” HKT 572a/8=88/15 Clauson 974; DLT, CIII 107-3; Ünlü I 966; NF 159/11; Ünlü II 668 < *yastu-~~k~~*

yawuk 1. “yakın (ed-dānī)” HKT 558b/5=76/14, (qarīb) HKT 187a/7=9/42 Ünlü I 974; NF 20/14; Ünlü II 672 < *yawu-~~k~~*

2. “akraba, soy sop (rahm)” HKT 526a/5=60/3, (‘aşīrat) HKT 521b/8=58/22 bkz. 1

yazuk “günah (işm)” HKT 114a/8=5/62, (cunāh) HKT 399a/7=33/5 Clauson 985; Erdal 217; DLT, CIII 16-16; KB 6114; Ünlü I 980; NF 44/15; Ünlü II 675 < *yaz-~~uk~~*

yırak “uzak (be‘īd)” HKT 495a/4=50/3, (cunūb) HKT 82a/5=4/36 Clauson 214; Erdal 233; DLT, CIII 28-22; KB 1309; Ünlü I 1000; NF 137/6; Ünlü II 684 < *yıra-~~k~~*

yok¹⁴³ 1. “yok (ellā)” HKT 564b/4=80/7, (lā) HKT 41b/6=2/262 Clauson 895; Erdal 257; DLT, CIII 143-26; KB 747; Ünlü I 1008; NF 14/6; Ünlü II 691 < *yo-~~k~~*

2. “değil (lāte)” HKT 432a/4=38/3 bkz. 1

yumşak 1. “yumuşak, hoş, tatlı (leyyin)” HKT 303a/2=20/44 Clauson 938; Erdal 256; DLT, CII 74-18; KB 464; Ünlü I 1024; NF 210/9; Ünlü II 698 < *yumşa-~~k~~*

2. “mütevazi ve mülayim (hevn)” HKT 350a/2=25/63 bkz. 1

yüksek 1. “yüce, ulvi (şāmih)” HKT 560b/3=77/27, (meşīd) HKT 324a/6=22/45 Clauson - yüğsek- 915; DLT, CIII 45-20; KB 308; Ünlü I 1032; NF 164/17; Ünlü II 701 < *yükse-~~k~~*

2. “yüce, āli, esma-i hüsna (el-‘aliyy)” 40a/2=2/255 bkz. 1

3.16. -(X)l+

Gabain bu ekin Eski Moğolcada da aynı olduğunu belirtmiş ve Eski Türkçede bu ek için *mal* < *ma-l* “bakan gibi yüksek bir mevki ünvanı”, *kısil* < *kıs-il* “boğaz, vadi”, *tükel* < *tüke-l* “bütün, hep”, gibi örnekler vermiştir¹⁴⁴. Erdal’a göre *-(X)l’* lı biçimlerin tamamı iki

¹⁴³ Clauson *yo-* kökünün olduğunu *yoğ-* fiilinde *yo-đ-* şekliyle verip orda da *yok* kelimesini bu kökün varlığını desteklemek için örnek olarak vermiştir. EDPT 885

¹⁴⁴ Gabain, a.g.e. s. 53

hecelidir. Bunların çoğu sıfat, kimi zaman da zarftır. Bununla birlikte **-(X)l'** lı biçimlerin genellikle geçişsiz eylemlerden geldiğini ve bu fillerin öznesini gösterdiğini belirtmiştir¹⁴⁵.

Karahanlı Türkçesi'nde bu ek işlek biçimde kullanılmıştır. Örnek olarak **tükel** < **tüke-l** “bütün, hep” (DLT, CI, 412-14, KB 627), **ükil** < **ük-il** “çok” (DLT, CI, 74-10) kelimeleri verilebilir

sakal “sakal (lihyet)” HKT 307a/1=20/94 Clauson 808, DLT, CII, 286-22, KB 667, Ünlü I 649, NF 285/17, Ünlü II 496 < **sak-al**

sökel “hasta (marîz)” HKT 28b/7=2/196 Clauson 820, DLT, CIII, 181-8, NF 130/14, Ünlü I 697, Ünlü II 530 < **söke-l**

tükel 1. “bütün, tam, eksiksiz (temām)” HKT 144a/7=6/154, (kāmīl) HKT 35a/5=2/233 Clauson 480, Erdal 330, DLT, CI, 412-14, KB 627, NF 63/2, Ünlü I 647, Ünlü II 610 < **tüke-l**

2. “tamamen (kull)” HKT 411a/2=34/19 bkz. 1

yüñül “hafif (ḥafīf)” HKT 169a/5=7/189 Ünlü II 702 < **yüñ-ül**

3.17. **-(X)m+**

Sık kullanılan eklerden biridir. Muharrem Ergin ek için: “Başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hal, durum, iş ifade etmek olup, o işle ilgili, o işten doğan varlık, eşya, alet, yer vs. gibi çeşitli isimler de yapar” demiştir¹⁴⁶. Erdal, ekin fiil kökleri veya gövdelerine eklendiğini, genellikle iki heceli isimler türetmek için kullanıldığını, bununla birlikte bu ekle türetilen tek heceli tek örneğin **ye-m**, üç heceli tek örneğin ise **tamız-ım** olduğunu ifade etmiştir¹⁴⁷.

Kaşgarlı DLT'de bu ek için şu açıklamada bulunmuştur: “Döşek, yaygı, sergi demek olan **yağım** kelimesindeki ʾ gibi döşedi demek olan yağtı sözünden alınmıştır. Bir dilim kavun demek olan **bir biçım kağun** sözündeki biçım kelimesinde bulunan ʾ gibi kesti demek olan **biçdı** sözünden alınmıştır¹⁴⁸.”

Bu ek için Orhun Türkçesi'nden **batım** “batım”, (**bat-ım**) (KT, D-35), **kedim** “giyim kuşam” (< **ked-ım**) (KT, D-33) örnekleri verilebilir¹⁴⁹.

Karahanlı Türkçesi'nde ise **konum** “belde, yer” (**kon-um**) (DLT, CI, 114-16, KB 1347), **ölüm** “ölüm” (**öl-üm**) (DLT, CII, 134-6, KB 5638) örnekleri verilebilir.

¹⁴⁵ Erdal, a.g.e. s. 330

¹⁴⁶ Ergin, a.g.e. s. 178

¹⁴⁷ Erdal, a.g.e. s. 291

¹⁴⁸ Atalay, a.g.e. C I, s. 15

¹⁴⁹ Tekin, a.g.e. s. 92

keyim “giyecek, giyim (kisvet)” HKT 35a/6=2/233 Clauson -keçim- Erdal -keçim- 294, 704, KB -keçim- 2280, Ünlü I -keçim- 389, Ünlü II 314 < **key-ım**

konum “belde, kasaba, şehir, köy gibi yaşanılan yer (karyet)” HKT 40b/7=2/259 Clauson 639, Erdal 294, DLT, CI, 114-16, KB 1347, Ünlü I 445, Ünlü II 335 < **kon-um**

ölüm “ölüm (subāt)” HKT 348b/6=25/47, (mevt) HKT 26a/1=2/180 Clauson 146, Erdal 292, DLT, CII, 134-6, KB 5638, Ünlü I 611, NF 92/16, Ünlü II 459 < **öl-üm**

salğım “serap (serāb)” HKT 562a/4=78/20 **bkz. salkıım**

salkım “Bir çoğu sap üzerinde bir arada bulunan yemiş, salkım (kıtf)” HKT 558b/6=76/14 Clauson 826, Ünlü II 500 < **salk-ım**

salkım “Bir çoğu sap üzerinde bir arada bulunan yemiş, salkım (kıtf)” HKT 558b/6=76/14 (kınv) 136a/5=6/99 **bkz. salkıım**

ulam “peşpeşe, arka arkaya (mütetābi‘en)” 519a/7=58/4 Clauson 146, Erdal 295, KB 136, Ünlü I 868, Ünlü II 621 < **ula-m**

üzüm “üzüm (‘ineb)” HKT 136a/5=6/99 Clauson 288, DLT, CII, 18-18, NF 298/11, Ünlü I 912, Ünlü II 642 < **üz-üm**

yarım “yan (nışf)” HKT 76b/5=4/11 Clauson 968, Erdal 295, DLT, C.III, 19-11, KB 3226, NF 97/12, Ünlü I 956, Ünlü II 665 < **yar-ım**

yarım “yarın (ğaden)” HKT 506b/7=54/26 Clauson 970, Erdal 88, DLT, CII, 250-5, KB 232, NF 184/4, Ünlü I 956, Ünlü II 665 < **yarı/u-n**

3.18. -mAK

Bu ek soyut ve somut isimler yapar. Gabain bu ekin Moğolca’dan ödünç alınmış olabileceğini düşünmektedir. Örnek olarak da **uķmak** “akıl” (*uķ-mak*), **tüzülmek** “sükūnet” (*tüzül-mek*), **tutmak** < **tut-mak** “sap” , **ölmek** < **öl-mek** “ölme” örneklerini vermiştir¹⁵⁰.

Karahanlı Türkçesi’nde de **yarmak** “para” (*yar-mak*) (DLT, CII, 22-6, KB 6470) **tarmak** “pençe” (*tar-mak*) (DLT, C I, 467-25) örnekleri verilebilir.

¹⁵⁰ Gabain, a.g.e. s. 53

Metnimizde Kur'an'ın çevirisinde fiillerin isimleştirilmesinde özellikle soyut isimlerin türetilmesinde **-mAK** eki çok işlek biçimde kullanılmıştır.

açmak “açma, akıtma (tefcîr)” HKT 279a/9=17/91; KB 63, Ünlü II 24 < **aç-mak**

açılmak “fetih, zafer (feth)” HKT 515a/7=57/10 Ünlü II 25 < **açıl-mak**

ağırmak 1. “ayırma (firāk)” HKT 557a/9=75/28; Ünlü I 14, Ünlü II 27 < **ağır-mak**

2. “sütten kesme (fişāl)” HKT 393a/4=31/14 Ünlü I 14, Ünlü II 27

ağrılmak 1. “çocuk sütten kesilme (fişāl)” HKT 480b/8=46/15 Ünlü II 27 < **ağrıl-mak**

aķırmak “anırmak, (şehîk)” HKT 224b/1=1 1/106 Ünlü II 35 < **aķır-mak**

aķtırmak “akıtma (tefcîr)” HKT 558a/7=76/6 Ünlü II 37 < **aķtur-mak**

aldamak “aldatmak, kandırmak (ğurūr)” HKT 137b/6=6/112 Ünlü II 39 < **alda-mak**

aldaşmak “karşılıklı aldanma (teğābün)” HKT 534a/2=64/9 Ünlü II 39 < **aldaş-mak**

almak “alma (aħz)” HKT 100b/3=4/161, (ķabz) HKT 348b/5=25/46 KB 4475, Ünlü II 37 < **al-mak**

ağdurmak “hatırlatma, öğüt verme, öğüt (zıkrā)” HKT 134b/1=6/90 (tezķir) 208b/2=10/71 (tezkiret) 301a/2=20/3 Ünlü II 46 < **ağdur-mak**

açmak 1. “anma, zikretme (zıkr)” HKT 346a/9=25/1 8 Ünlü II 45 < **ağ-mak**

2. “öğüt (zıkrā)” HKT 316b/9=21/84 bkz. 1

aritmak “temizleme, arıtma (sibgāt)” HKT 20a/1=2/138, (taḥhîr) HKT 403a/1=33/33 KB 5631, Ünlü I 52, Ünlü II 50 < **arıt-mak**

armak “yorgunluk (luğüb)” HKT 418b/3=35/35 Ünlü I 45, < **ar-mak**

artmak “artma, artış (ziyādet)” HKT 186a/8=9/37, (mezîd) HKT 496b/5=50/30 Ünlü I 56, Ünlü II 52 < **art-mak**

arturmak “üstün kılma (tefzîl)” HKT 277b/4=17/70 Ünlü II 53 < **artur-mak**

ärzülamak “arzulama, arzu (şehvet)” HKT 156a/3=7/81 Ünlü II 54 < **ärzüla-mak**

aşmak “yukarı çıkma, yükselme (ruķiyy)” HKT 279b/3=17/93 Ünlü II 57 < **aş-mak**

atamak “isim verme, adlandırma (tesmiyet)” HKT 504a/3=53/27 Ünlü II 60 < *ata-mak*

awuçmak “demet (ziğs)” HKT 435a/9=38/44 Ünlü I 76, Ünlü II 63 < *awuç-mak*

aymak 1. “söyleme, söz (kavl)” HKT 100a/1=4/155 Ünlü I 78, Ünlü II 64 < *ay-mak*

2. “iddia etme (ze‘m)” HKT 140b/7=6/136 bkz. 1

ayırmaq “ayırma; çocuğu süttten kesme (fişāl)” HKT 35a/9=2/233 *bkz. ağırmaq*

aynamak “değişme, bozulma (tebdil)” HKT 388b/1=30/30 Ünlü II 66 < *ayna-mak*

ayrılmak 1. “ayrılma, ayrılık (firāk)” HKT 290a/7=18/78 < *ayrıl-mak*

2. “kópma, parçalanma (infişām)” HKT 40a/5=2/256 Ünlü I -ağrılmak- 17, Ünlü II 67

aytmak “söyleme, söz (kavl)” HKT 423b/7=36/58 Ünlü II 67 < *ayt-mak*

azmak “yoldan çıkma, sapma, azma (żalāl)” HKT 85b/5=4/60, (żalālet) HKT 3b/1=2/16 Ünlü II 68 < *az-mak*

batmak 1. “gömülmek, batma (ğaraq)” HKT 210b/2=10/90 Ünlü II 81 < *bat-mak*

2. “gurup etme, batma (ğurüb)” HKT 309b/6=20/130 bkz. 1

berkitmek “sağlamca bağlama (vaşak)” HKT 573b/4=89/26 Ünlü II 91 < *berkit-mek*

bezenmek “süslenme (teberrüc)” HKT 402b/8=33/33 KB 67, Ünlü II 94 < *bezen-mek*

biçmek “biçme, hasat (ħasād)” HKT 141 b/8=6/1 41 Ünlü II 95 < *biç-mek*

bilmek 1. “bilgi (ħubr)” HKT 291b/1=18/91 (‘ilm) 65b/7=3/142, KB 4209, Ünlü II 125, Ünlü II 97 < *bil-mek*

2. “bilme, tanıma, anlama (kadr)” HKT 134b/2=6/91 bkz. 1

bilmemek “bilgisizlik, cahillik (cehālet)” HKT 78a/7=4/17 Ünlü II 97 < *bilme-mek*

bildürmek “bildirme, bildiri (ezān)” HKT 181a/2=9/3 Ünlü II 97 < *bildür-mek*

birnek “verme, bağış (itā’)” HKT 266a/9=16/90 (nihlet) 75b/1=4/4 Ünlü II 100 < *bir-mek*

bitmek “inanma, iman (imān)” HKT 199a/4=9/124 Ünlü I 135, Ünlü II 102 < *bit-mek*

bitimek “yazma (kitāb)” HKT 66a/4=3/145 Ünlü II 103 < *biti-mek*

boğazlamak “boğazlama, kesme (mehill)” HKT 322b/7=22/33 Ünlü II 105 < *boğazla-mak*

bolmak “olma (kevn)” HKT 20b/5=2/143 Ünlü II 106 < *bol-mak*

boşamak “boşama (talāk)” HKT 34a/2=2/229 Ünlü II 106 < *boşa-mak*

bozmak “geçersiz bir duruma getirmek (nakz)” HKT 99b/8=4/155 Ünlü II 108 < *boz-mak*

bögürmek “bögürme (ḥuvār)” HKT 163a/7=7/148 < *bögür-mek*

çatmak “uydurma (ihtilāk)” HKT 432b/5=38/7 (iftirā’) 141b/3=6/1 40 Ünlü II 132 < *çat-mak*

çewürmek “yönünü değiştirmek, çevirmek, döndürmek (taşrif)” HKT 23b/3=2/164 Ünlü II 134 < *çewür-mek*

çıkarmak 1. “kovma, sürme (ihrāc)” HKT 12b/1=2/85 Ünlü I 184, Ünlü II 135 < *çıkarmak*

2. “çekip alma, çıkarma (neṣṭ)” HKT 563a/2=79/2 bkz. 1

3. “ortaya çıkarma, gösterme (‘arz)” HKT 292a/4=18/100 bkz. 1

4. “çıkarma, çıkarış; diriltme (ihrāc)” HKT 549b/4=71/18 (muḥrac) 278b/1=17/80 bkz. 1

çıkma 1. “sefere çıkma (ḥurūc)” HKT 193 a/3=9/83, Ünlü I 183, Ünlü II 135 < *çık-mak*

2. “çıkma, kurtulma (ḥurūc)” HKT 447b/1=40/11, bkz. 1

ekismek “eksiltme, azaltma (baḥs)” HKT 551b/3=72/13 Ünlü II 167 < *ekis-mek*

eksütme “eksiltme, azaltma (naḥş)” HKT 160b/7=7/1 30 Ünlü I 225 < *eksüt-mek*

emdürmek “emzirme (istirzā’)” HKT 35b/1=2/233 Ünlü II 171 < *emdür-mek*

emgetmek “zahmete sıkıntıya sokma (şikḳ)” HKT 258a/1=16/7 Ünlü II 171 < *emget-mek*

erklenmek “yetki, kuvvet, iktidar (sulṭān)” HKT 267b/3=16/100 (melk) 306a/9=20/87 Ünlü II 176 < *erklen-mek*

etmek “ekmek (ḥubz)” HKT 230a/8=12/36 Ünlü I 253 < *et-mek*

ewrülme 1. “dönme (ḥival)” HKT 292b/7=18/108 Ünlü I 261, Ünlü II 182 < *ewrül-mek*

2. “dönme, dolaşma (dā’iret)” HKT 488b/3=48/6 bkz. 1

ewürmek 1. “geri çevirme (şarf)” HKT 346b/2=25/19 Ünlü I 262, Ünlü II 183 < *ewür-mek*

ıdmak “serbest bırakma (serāh)” HKT 405a/1=33/49, (tesrīh) HKT 34a/3=2/229 Ünlü I 301, Ünlü II 241 < **ıd-mak**

ıımızğanmak “uyuklama (sinet)” HKT 39b/5=2/255, (nu‘ās) HKT 172a/5=8/1 1 Ünlü II 242 < **ıımızğan-mak**

iltilmek “iletilme (de'm.)” HKT 500b/7=52/13 Ünlü II 257 < **iltil-mek**

inmek “inme, iniş (nezlet)” HKT 503a/7=53/13 Ünlü II 260 < **in-mek**

indürmek “indirme (tenzīl)” HKT 301a/3=20/4 Ünlü II 261 < **indür-mek**

iğremek “inleme, inilti (zefīr)” HKT 318a/4=21/10 < **iğre-mek**

istemek “isteme, talep etme (ṭaleb)” HKT 286b/2=18/41, (ibtigā‘) HKT 242a/6=13/17 Ünlü II 267 < **iste-mek**

işitmek “dinleme (sem‘)” HKT 292a/6=1 8/101 Ünlü II 269 < **işit-mek**

işlemek “yapma, etme, işleme (şun‘)” HKT 292b/1=18/104 Ünlü II 269 < **işle-mek**

kaçmak “uzaklaşma, kaçma (meḥīş)” HKT 497a/1=50/36, (firār) HKT 400b/1=33/13 Ünlü II 278 < **kaç-mak**

kaçırmak “korkutma, tehdit ' (va‘īd)” HKT 496a/4=50/20 Ünlü II 282 < **kaçı-mak**

kapmak “kapma, kapış ' (ḥatfet)” HKT 426a/2=37/10 Ünlü I 355, Ünlü II 286 < **kap-mak**

karıştırmak “katma, kanştırma (şevb)” HKT 428a/5=37/67 Ünlü II 291 < **karıştur-mak**

katıglanmak “çalama, gayret (kuvvet)” HKT 9b/7=2/63 Ünlü I 372, Ünlü II 296 < **katıglan-mak**

kaytmak “dönme, dönüş (iyāb)” HKT 572b/3=88/25, (me‘āb) HKT 436a/2=38/55 Ünlü I 380, Ünlü II 300 < **kayt-mak**

kaytarmak “döndürme, geri çevirme (rac‘)” HKT 495a/4=50/3, (meradd) HKT 299a/8=19/76, Ünlü II 301 < **kaytar-mak**

keçmek “geçme, gidiş (merr)” HKT 367b/1=27/88 Ünlü II 303 < **keç-mek**

keleşmek “istişare, danışma (teşāvür)” HKT 35a/9=2/233 Ünlü II 308 < **keleş-mek**

kesmek “yok etme (kaṭ‘)” HKT 64a/6=3/127 Ünlü I 408, < **kes-mek**

kesilmek “her şeyden vazgeçip yönelme (tebtîl)” HKT 553a/6=73/8 Ünlü II 312 < *kesil-mek*

kı kırmak 1. “bağırma (nidā’)” HKT 24b/2=2/171 Ünlü II 315 < *kı kırmak*

2. “nida etme, seslenme (nidā’)” HKT 293b/3=19/3 bkz. 1

kı kırışmak “bağırışma (tenādî)” HKT 449b/5=40/3 2 Ünlü II 315 < *kı kırışmak*

kılmak “yapma, etme (ca‘l)” HKT 41a/2=2/259, (fa‘l) HKT 352a/7=26/19 KB 2959 Ünlü I 415, Ünlü II 315 < *kıl-mak*

kınmak “cezalandırma, eziyet etme (tenkîl)” HKT 89a/3=4/84 Ünlü I 417 < *kın-mak*

kınamak “cezalandırma, eziyet etme (‘azāb)” HKT 490a/4=48/17, (‘iḳāb) HKT 522b/9=59/4 Ünlü I 418, Ünlü II 317 < *kına-mak*

kışmak 1. “meyletme (meyl)” HKT 96a/8=4/129 Ünlü I 423, Ünlü II 321 < *kış-mak*

2. “yönelme, hücum etme, saldırıya geçme (meylet)” HKT 92b/6=4/102 bkz. 1

kiwürmek “sokmak (mudḫal)” HKT 278a/9=17/80 Ünlü II 331 < *kiwür-mek*

koğmak “bırakma, terk etme (hecr)” HKT 553a/8=73/10 KB 3610, Ünlü II 332 < *koç-mak*

kopmak 1. “ayağa kalkma, kalkış (ḳıyām)” HKT 499b/3=51/45 Ünlü I 445, Ünlü II 335 < *kop-mak*

2. “harekete geçme (inbi‘ās)” HKT 187b/8=9/46 bkz. 1

kopğarmak “diriltme ‘ (ba‘ş m.)” HKT 391a/7=30/56 Ünlü II 336 < *kopğarmak*

korḳutmak “korkutma, uyarma (taḫvîf)” HKT 276b/1=17/59, (nuzr) HKT 560a/3=77/6 Ünlü I 451, Ünlü II 337 < *korḳutmak*

köçmek “göç etme, göç (riḫlet)” HKT 581a/5=106/2, (za‘n) HKT 265a/8=16/80 Ünlü II 339 < *köç-mek*

köndürmek “doğru yolu gösterme, hidayete erdirme (hudā)” HKT 152b/2=7/52 Ünlü I 466 Ünlü II 342 < *köndür-mek*

körmek “görme (başar)” HKT 396b/3=32/9, (ra‘y) HKT 48b/4=3/13 KB 5916, Ünlü I 478, Ünlü II 345 < *kör-mek*

körküzmek “gösterme, uyarma, ikaz (tebşirat)” HKT 495a/9=50/8 Ünlü II 347 < *körküzmek*

kötürmek “taşımaya, yüklenme (haml)” HKT 480b/8=46/15, (viqr) HKT 497b/4=51/2 Ünlü I 486, Ünlü II 348 <*kötür-mek*

köymek “yanma (şiliyy)” HKT 298b/7=19/70 Ünlü II 348 <*köy-mek*

köydürmek “yakma (taşliyet)” HKT 513b/9=56/94 Ünlü II 348 <*köydür-mek*

kırtulmak “kurtuluş (emn)” HKT 133b/3=6/82, (emenet) HKT 172a/5=8/11 Ünlü I 499, Ünlü II 355 <*kırtul-mak*

kırumak “ihtiyarlama, ihtiyarlık (‘itiyy)” HKT 294a/5=19/8 Ünlü II 356 <*kıru-mak*

kıymak “akıtma ' (sabb)” HKT 565a/5=80/25 Ünlü II 359 <*kıy-mak*

küçemek “zorlama (ikrāh)” HKT 40a/3=2/256 Ünlü II 360 <*küçe-mek*

küçemlemek “zorlama (ikrāh)” HKT 339b/7=24/33 Ünlü II 360 <*küçemle-mek*

külmek “gülme (-)” HKT 362a/3=27/19 Ünlü II 362 <*kül-mek*

küymek 1. “bekleme, intizar (terabuş)” HKT 33b/5=2/226 Ünlü I 524, Ünlü II 366 <*küy-mek*

2. “mühlet verme (nezirat)” HKT 44b/6=2/280

okımak “okuma (tilāvat)” HKT 17b/3=2/121, (qur‘ān) HKT 557a/4=75/17 KB 466, TÜnlü I 572, Ünlü II 442 <*okı-mak*

okımak “okuma (dirāset)” HKT 144b/3=6/156, (tertīl) HKT 553a/2=73/4 bkz. *okımak*

olturmak “oturma (ku‘ūd)” HKT 193a/4=9/83 Ünlü II 445 <*oltur-mak*

oıarmak “düzeltme (sulh)” HKT 96a/5=4/128, (islāh) HKT 32b/4=2/220 Ünlü I 585, Ünlü II 446 <*oıar-mak*

oturmak “oturma (mak‘ad)” HKT 192b/6=9/81 Ünlü II 452 <*otur-mak*

ozmak “öne geçme (sebq)” HKT 563a/3=79/4 Ünlü II 453 <*oz-mak*

ögme “övme, hamd ü sena (hamd)” HKT 128b/6=6/45 Ünlü II 456 <*ög-mek*

ögrenmek “alışma, ādet edinme (ilāf)” HKT 58 la/5=106/2 Ünlü II 456 <*ögren-mek*

ögretmek “alıştırma (ilāf)” HKT 581a/5=106/1 Ünlü II 456 <*ögret-mek*

öğütlemek “öğüt verme, öğüt (zıkrā)” HKT 555b/6=74/31, (tezkirat) HKT 564b/6=80/11 Ünlü II 457 < *öğütle-mek*

ökünmek “pişman olma, pişmanlık (nedāmet)” HKT 412b/3=34/33 KB 79, Ünlü II 458 < *ökün-mek*

ölmek “ölme, ölüm (mevt)” HKT 100a/9=4/159, (mevtet) HKT 474b/3=44/35 KB 1095, Ünlü II 458 < *öl-mek*

ölçmek “tartma, tartı (vazn)” HKT 508b/1=55/9 Ünlü II 458 < *ölç-mek*

öldürmek “öldürme (qatl)” HKT 32a/3=2/217 Ünlü II 459 < *öldür-mek*

ötemek “ödeme, verme (edā’)” HKT 25b/6=2/178 Ünlü I 622, Ünlü II 464 < *öte-mek*

rāzlaşmak “fısıldaşma, gizlice söyleşme (necvā)” HKT 520a/8=58/10 Ünlü II 481 < *rāzlaş-mak*

samak “sayma (‘add)” HKT 299b/6=19/84 Ünlü II 489 < *sa-mak*

sağulamak “ölçme, ölçü (keyl)” HKT 233a/9=12/63 Ünlü II 495 < *sağula-mak*

sakınmak 1. “sakınma, çekinme (te‘affuf)” HKT 43b/4=2/273 (tuqāt) 60b/7=3/102 Ünlü I 650, Ünlü II 497 < *sakın-mak*

saklamak 1. “koruma (hıfz)” HKT 425b/5=37/7 Ünlü II 498 < *sakla-mak*

2. “koruma, gözetme, riayet etme (ri‘āyet)” HKT 518a/4=57/27 bkz. 1

sanamak “sayma (‘add)” HKT 300a/4=19/94 Ünlü II 501 < *sana-mak*

sançmak “dürtme, dürtükleme (nezg)” HKT 170a/5=7/200, (hemzet) HKT 334a/1=23/97 Ünlü II 501 < *sanç-mak*

satgışmak “kavuşma, ulaşma, erişme (liqā’)” HKT 163a/4=7/147, (et-telākī) HKT 447b/7=40/15 Ünlü II 504 < *satgış-mak*

sawurmak “savurma (zerv)” HKT 497b/4=51/1 Ünlü II 506 < *sawur-mak*

sewmek “sevme, sevgi (ḥubb)” HKT 573a/9=89/20 Ünlü II 514 < *sew-mek*

sewünmek “sevinç (surūr)” HKT 558b/3=76/11 Ünlü II 516 < *sewün-mek*

sıkamak “dokunuş, temas (mess)” HKT 507b/8=54/48 Ünlü II 520 < *sıka-mak*

sınamak “imtihan (belā’)” HKT 429b/4=37/106, (ibtilā’) HKT 67b/8=3/154 Ünlü II 518 Ünlü I 683, Ünlü II 520 < *sına-mak*

sizmek “zannetme (ẓann)” HKT 478b/5=45/32 Ünlü II 526 < *siz-mek*

sonlaşmak “birbirini takip etme (iştilāf)” HKT 476a/1=45/5 < *sonlaş-mak*

sözmek “konuşma, hitap etme (ḥiṭāb)” HKT 562b/4=78/37, (teklīm) HKT 101a/6=4/164 KB 1911, Ünlü II 532 < *sözle-mek*

sözleşmek “konuşma (teḥāvur)” HKT 518b/5=58/1, (ḥiṭāb) HKT 433b/7=38/23 Ünlü I 701, Ünlü II 532 < *sözleş-mek*

sunmak “el sunma, uzatma (tenāvuş)” HKT 414b/1=34/52 Ünlü II 534 < *sun-mak*

suvlamak “susama, susuzluk (zame’)” HKT 198b/1=9/120 Ünlü II 537 < *suvsa-mak*

sürmek 1. “kovma (la’n)” HKT 407b/7=33/68, (la’net) HKT 451b/7=40/52 KB 6120, Ünlü I 711, Ünlü II 540 < *sür-mek*

2. “sürme, sevk etme (zacr)” HKT 425b/2=37/2 bkz. 1

sürülmek 1. “kovulma (duḥūr)” HKT 426a/1=37/9 Ünlü II 541 < *sürül-mek*

2. “sürülme, sevk edilme (mesāk)” HKT 557b/1=75/30 bkz. 1

şenbelemek “cumartesi gününün yasaklarına uyma (sebt)” HKT 10a/1=2/65 Ünlü II 549 < *şenbele-mek*

takılmak “parçalanıp dağılma, toz duman olma (mümezzek)” HKT 409a/9=34/7 Ünlü II 560 < *taqıl-mak*

takıtmak 1. “darmadağınık etme (mumezzek)” HKT 411a/2=34/19 Ünlü II 560 < *taqıt-mak*

2. “saçma, savurma (tebzīr)” HKT 273a/8=17/26 bkz. 1

tanmak “inkār (kufūr)” HKT 280a/9= 17/99 Ünlü II 564 < *tan-mak*

tegmek “varma, varış (muntehā)” HKT 504b/9=53/42 Ünlü I 768, Ünlü II 577 < *teg-mek*

teğürmek “ulaştırma, bildirme, tebliğ (belāğ)” HKT 466a/2=42/48 Ünlü II 578 < *teğür-mek*

teprenmek “sallanma, sarsılma (racc)” HKT 511a/3=56/4, (recfet) HKT 164a/6=7/155 Ünlü I 786, Ünlü II 584 < *tepren-mek*

teprenilmek “sarsılma (zilzāl)” HKT 578b/3=99/1 Ünlü II 584 < *teprenil-mek*

tepretmek “sarsma (zelzelet)” HKT 319a/2=22/1 Ünlü I 786 < *tepret-mek*

tilemek “isteme, istek (izn)” HKT 15a/2=2/102, (hitbet) HKT 35b/9=2/235 Ünlü I 804, Ünlü II 592 < *tile-mek*

tiñdürmek “durdurma (mursā)” HKT 217b/6=11/41 Ünlü II 594 < *tiñdür-mek*

tirgüzmek 1. “diriltme, canlandırma, hayat verme (nuşūr)” HKT 348a/6=25/40 Ünlü II 594 < *tirgüz-mek*

2. uyandırma (nuşūr) HKT 348b/7=25/47 bkz. 1

tirilmek “dirilme, canlanma (maḥyā)” HKT 477b/2=45/21, (nuşūr) HKT 345a/4=25/3 Ünlü II 595 < *tiril-mek*

toğmaq “tulū, doğuş (tulū‘)” HKT 497a/5=50/39 Ünlü II 597 < *toğ-maq*

toğuşmaq “savaşma, savaş (ķitāl)” HKT 63b/4=3/121 KB -toğuşmaq- 2364, Ünlü I 815, Ünlü II 599 < *toğuş-maq*

tögülmek “paralanma, dümdüz edilme (dekk)” HKT 573b/1=89/21 Ünlü II 602 < *tögül-mek*

tölenmek 1. “sabit ve sağlam olma (ḥaḳḳ)” HKT 95a/7=4/122 Ünlü II 603 < *tölen-mek*

2. “yerleşme, karar kılma (ķarār)” HKT 249b/7=14/26 bkz. 1

tölendürmek 1. “sabit kılma (teşbīt)” HKT 42a/5=2/265 Ünlü II 603 < *tölendir-mek*

2. “vukua getirme, ikame etme (mursā)” HKT 564a/7=79/42 bkz. 1

turmaq “ikamet etme (meķām)” HKT 208b/2=10/71 KB 5725, Ünlü II 607 < *tur-maq*

tutmaq 1. “yakalama, tutma (aḥz)” HKT 553b/5=73/16, (aḥzet) HKT 545a/3=69/10 KB 2992, Ünlü I 837, Ünlü II 608 < *tut-maq*

2. “alikoyma (imsak)” HKT 34a/3=2/229 bkz. 1

tutunmaq “edinme (ittihāz)” HKT 8a/3=2/54 Ünlü II 609 < *tutun-maq*

tükenmek “bitme, tükenme (nefād)” HKT 436a/1=38/54 Ünlü II 611 < *tüken-mek*

tüşmek “olma, vuku bulma (vaḳ‘at)” HKT 511a/2=56/2 Ünlü I 852, Ünlü II 614 < *tüş-mek*

uçmak “cennet (cennet)” HKT 471b/9=43/72, (dāru's-selām) HKT 139b/5=6/1 27 Ünlü II 618
< *uç-mak*

uftanmak “utanma (istiḥyā’)” HKT 370b/4=28/25 Ünlü II 619 < *uftan-mak*

uğramak “azmetme, karar verme (‘azm)” HKT 72b/4=3/186 Ünlü II 619 < *uğra-mak*

ulanmak “ulaşma, varma (-)” HKT 551a/3=72/8 Ünlü I 868, Ünlü II 621 < *ulan-mak*

uluğlamak “büyük tanıma, ululama, tazim etme (tekbir)” HKT 281b/3=17/111 (vaḳār)
549b/1=71/13 Ünlü II 623 < *uluğla-mak*

uluğsınmak “büyüklük taslama, kibir (‘uluvv)” HKT 361b/4=27/14 (istikbār) 549a/5=71/7
Ünlü II 623 < *uluğsın-mak*

unaşmak “uyuşma, karşılıklı nza (terāzi)” HKT 35a/9=2/233 Ünlü II 625 < *unaş-mak*

urmak “vurma, vuruş (zarb)” HKT 429a/2=37/93 Erdal 46, KB 1179, Ünlü II 626 < *ur-mak*

uruşmak “savaşma, savaş (ḳitāl)” HKT 31b/9=2/217 Ünlü II 627 < *uruş-mak*

uşatmak 1. “parçalama, ufalama (bess)” HKT 511a/4=56/5 Ünlü II 629 < *uşat-mak*

2. “kırıp geçirme, helāk etme (tetbīr)” HKT 348a/4=25/39 bkz. 1

uvutsuzlaşmek “cinsî münasebette bulunma (rafes)” HKT 27a/3=2/187 < *uvutsuzlaş-mek*

uymak 1. “uyuma (imām)” HKT 480b/2=46/12, (ittibā’)

2. “takip etme, izleme (ḳaşaş)” HKT 289a/6=18/64 bkz. 1

uyumak “uyuma, uyku (nevm)” HKT 387b/2=30/23 KB -uđımaḳ- 5970, Ünlü I -uđımaḳ- 862,
Ünlü II 63 < *uyu-mak*

uzamak “boy atma, uzama (tūl)” HKT 274a/8=17/37 Ünlü II 632 < *uza-mak*

uzatmak “artırma, uzatma (medd)” HKT 299b/2=19/79 Ünlü II 632 < *uzat-mak*

ümenmek “ümit, arzu (umniyyet)” HKT 324b/8=22/52 Ünlü II 637 < *ümen-mek*

ündemek 1. “çağrı, davet (da‘vat)” HKT 450b/8=40/43, (du‘ā’) HKT 366b/7=27/80 Ünlü II
621 < *ünde-mek*

2. “bağırma, bağırma, haykırış (du‘ā’)” HKT 24b/2=2/171 bkz. 1

üündürmek 1. “bitirme, yetiştirme (nebāt)” HKT 549b/4=71/17 Ünlü I 903, Ünlü II 639
<*üündür-mek*

2. “büyütme, yetiştirme (nebāt)” HKT 52a/l=3/37 bkz. 1

ürmek “üfürme (nefhat)” HKT 545a/5=69/13 Ünlü II 640 <*ür-mek*

yanmak “dönme, dönüş (merci‘)” HKT 120b/l=5/105 (meşir) 393a/5=31/14 KB 4690, Ünlü I 939, Ünlü II 659 <*yan-mak*

yapuşmak “yakalama, tutma (lizām)” HKT 309b/5=20/1 29 Ünlü II 662 <*yapuş-mak*

yarmak “yarma (şakḳ)” HKT 565a/6=80/26 Ünlü II 662 <*yar-mak*

yaraşmak “barışma, barış (selm)” HKT 487a/9=47/35 KB 4269, Ünlü I 953, Ünlü II 663
<*yaraş-mak*

yaratmak “yaratma, yaratış (ḥalk)” HKT 328b/5=23/14 (neş’et) 512b/8=56/62 Ünlü II 664
<*yarat-mak*

yarlıkamak “bağışlama (ḡufrān)” HKT 46b/3=2/285 (mağfired) 540a/8=67/12 Ünlü I 962,
Ünlü II 666 <*yarlıka-mak*

yarmak “para (dirhem)” HKT 228a/8=12/20 (varik) 283b/7= 18/19 Clauson 969, DLT, CII,
22-6, KB 6470, Ünlü I 964, NF 117/14, Ünlü II 662 <*yar-mak*

yawumak “yaklaşma, yakınlık (zulfā)” HKT 413a/l=34/37 Ünlü I 975, Ünlü II 671 <*yawu-
mak*

yaymak “bir çok kişinin duymasını sağlama, yayma (neşr)” HKT 560a/2=77/3, açma (best)
HKT 273b/3=17/29 Ünlü II 673 <*yay-mak*

yazmak “azma, sapma, karşı gelme, isyan (zalāl)” HKT 403b/3=33/36, (işyān) HKT
493a/4=49/7 Ünlü I 981, Ünlü II 674 <*yaz-mak*

yıgmak 1. “toplama, bir araya getirme (cem‘)” HKT 557a/4=75/17, (ḥaşr) HKT 497b/l=50/44
Ünlü II 681 <*yıg-mak*

2. “menetme, alıkoyma (şadd)” HKT 32a/l=2/217 bkz. 1

yıgılmak 1. “menedilme (ḥicr)” HKT 346b/9=25/22

2. “toplanma (ḥaşr)” HKT 522b/l=59/2 Ünlü II 682 <*yıgıl-mak*

yıgılmak 1. “menedilme, alıkonulma (hicr)” HKT 349a/6=25/53 (muzdecer) 505b/5=54/4 Ünlü II 683 <*yıgılm-mak*

2. “yüz çevirme, uzaklaşma (şudūd)” HKT 85b/6=4/61 bkz. 1

yıkılmak “çökme, yıkılma (hedd)” HKT 300a/2=19/90v Ünlü II 683 <*yıkıl-mak*

yimek 1. “yeme (ta‘ām)” HKT 119a/8=5/96 Ünlü II 685 <*yi-mek*

2. “hakkı olmayan veya kendisine yasak edilen bir şeyi kabul etme (ekl)” HKT 114b/1=5/63 bkz. 1

yigrenmek “nefret etme, nefret, kin (begzā’)” HKT 114b/6=5/64 (şene‘ān) 105b/8=5/8 Ünlü II 686 <*yigren-mek*

yitmek 1. “erişme, ulaşma (derak)” HKT 305b/2=20/77 Ünlü II 689 <*yit-mek*

2. “hakimiyet, kuvvet, kudret (sultān)” HKT 509a/7=55/33 bkz. 1

yitürmek “yiyecek verme, yedirme (it‘ām)” HKT 519a/8=58/4 Ünlü II 690 <*yitür-mek*

yobılamak “alay etme, alay (sihriyy)” HKT 334b/5=23/110 Ünlü II 690 <*yobıla-mak*

yokalmak “yok olma, mahvolma, helāk (bu‘d)” HKT 219b/8=11/60 (bevār) 250a/2=14/28 Ünlü II 691 <*yokal-mak*

yokatmak 1. “helāk, perişanlık (tetbīb)” HKT 224a/4=1 1/101, (tedmīr) HKT 347b/9=25/36 Ünlü I 1016, Ünlü II 691 <*yokat-mak*

2. “savaşma, harp (harb)” 44b/4=2/279 bkz. 1

yöndürmek “tahrik etme, dürtükleme (nezg)” HKT 458b/2=41/36 Ünlü II 695 <*yöndür-mek*

yörimek 1. “yürüme, yürüyüş (meşy)” HKT 393b/6=31/19 Ünlü I 1025, Ünlü II 695 <*yöri-mek*

2. “yerinden oynama, harekete geçip yürüme (seyr)” HKT 500b/5=52/10 bkz. 1

3. “gezme, dolaşma (seyr)” HKT 410b/9=34/18, (zarb fi) HKT 43b/3=2/273 bkz. 1

yulmak 1. “fidye karşılığında serbest bırakma (fidā’)” HKT 484a/9=47/4 Ünlü II 697 <*yul-mak*

2. “bırakma, salıverme, azat etme (fekk)” HKT 574a/6=90/13 bkz. 1

yüksemek “yükselme; yükseklik, boy (semk)” HKT 563b/8=79/28 Ünlü II 701 < *yükse-mek*

3.19. -miş

Gabain *-miş* yapısı için daha ziyade yüklem ismi yapar demiş, ek için *sıktamış tamu* < *sıkta-mış* “feryat cehennemi”, *kopda kötrülmüş nom* < *kötrül-miş* “her şeyin üstünde olan öğreti” örneklerini vermiştir.¹⁵¹

İslami dönem Türk edebiyatında *-miş* eki Gabain’in belirttiği gibi yüklem isimleri ve soyut isimler yapmış. Bu noktada Kur’an tercümelelerinde esma-i hüsnâ için büyük oranda *-miş* yapısı kullanılmıştır. *Ögdülmüş* < *ögdül-miş* “övülen anlamında esma-i hüsnâdan ‘el-hamîd’ ismi”, *uğranılmış* < *uğranıl-mış* “başvurulan, kendisine ihtiyaç duyulan anlamında esma-i hüsnâdan ‘eş-şamed’ ismi” gibi.

açılmış “açılmış (müfettaḥ)” HKT 435b/7=38/50 Ünlü I 5, Ünlü II 25 < *açıl-mış*

ağırlanmış “hürmet ve itibar görmüş (mükrem)” HKT 312b/1=21/26 Ünlü II 29 < *ağırlandı-mış*

anılmış “zikredilmiş, anılmış (mez-kûr)” HKT 558a/1=76/1 Ünlü II 46 < *anılmış*

arturulmuş “fazla, ziyade (mezîd)” HKT 496b/8=50/35 Ünlü II 53 < *arturul-mış*

asılmış “askıya alınmış; ne dul ne de evli (kadın) (mu‘allaḫat)” HKT 96a/9=4/129 Ünlü I 65, Ünlü II 56 < *asıl-mış*

atanmış “tayin edilmiş, belirlenmiş (müsemmâ)” HKT 462a/7=42/14 Ünlü I 73, Ünlü II 60 < *atan-mış*

ayırılmış “açıklanmış (mufaşşal)” HKT 138a/1=6/1 14 Ünlü II 66 < *ayırıldı-mış*

bağlanmış “bağlanmış (ribâṭ)” HKT 178a/7=8/60, (mağlûl) HKT 273b/3=17/29 Ünlü I 90, Ünlü II 73 < *bağlandı-mış*

basılmış “sıkışmış, bunalmış (müşkâl)” HKT 544a/2=68/46 Ünlü II 79 < *basıldı-mış*

basılmış “sıkışmış, bunalmış (müşkâl)” HKT 502a/7=52/40 Ünlü II 79 < *basıldı-mış*

batırılmış “boğulması sağlanmış, batırılmış (muğraḫ)” HKT 474a/5=44/24 Ünlü II 82 < *batırıldı-mış*

¹⁵¹ Gabain, a.g.e. s. 57

biçilmiş “biçilmiş, kökü kazınmış, yok edilmiş (haşîd)” HKT 311b/4=21/15 Ünlü I 124, Ünlü II 95 < *biçil-miş*

bilinmiş “bilinen, malum, belli (ma‘rûf)” HKT 342a/7=24/53, (ma‘lûm) HKT 29a/5=2/197 Ünlü I 129, Ünlü II 98 < *bilin-miş*

bişrülmiş “olgunlaşmış, olgun (menzûd)” HKT 511b/8=56/29 Ünlü II 102 < *bişrül-miş*

bitilmiş “yazılmış, kaydedilmiş (mesşûr)” HKT 399b/4=33/6 DLT, CII, 119-13, KB 6272, Ünlü I 137, Ünlü II 103 < *bitil-miş*

bitinmiş 1. “yazılmış, kaydedilmiş (kitâb)” HKT 124a/9=6/7, (mesşûr) HKT 276a/8=17/58 Ünlü I 138, Ünlü II 103 < *bitin-miş*

2. “masal, efsane (ustûr)” HKT 259a/7=16/24 bkz. 1

boğulmuş “boğulmuş (munhanîkat)” HKT 104a/4=5/3 Ünlü I 140, < *boğul-miş*

çatılmış “uydurulmuş, uydurma (müfterâ)” HKT 214a/9=11/13 Ünlü II 132 < *çatıl-miş*

çıkarılmış 1. “kovulmuş, sürülmüş (muḥrac)” HKT 358a/6=26/167 Ünlü II 136 < *çıkarıl-miş*

2. “diriltilmiş (muḥrac)” HKT 366a/3=27/67 bkz. 1

eksilmiş “eksik (menḳûş)” HKT 224b/8=11/109 168 < *eksil-miş*

ewrülmiş “çevrilmiş geri çevrilmiş (maşrûf)” HKT 213b/9=11/8 Ünlü I 261, Ünlü II 182 < *ewrül-miş*

ḥorlanmış “alçaltılmış (muhân)” HKT 350b/1=25/69 Ünlü I 294, < *ḥorlan-miş*

ıdılmış “gönderilmiş; peygamber (mürsel)” HKT 431b/6=37/171 Ünlü I 301, Ünlü II 242 < *ıdıl-miş*

ısparlanmış “teslim edilmiş (müsellem)” HKT 90b/3=4/92 Ünlü I 306, < *ısparlan-miş*

iyinmiş “gönderilmiş; peygamber (mürsel)” HKT 361a/8=27/10 Ünlü II 245 < *iyin-miş*

indürülmüş “indirilmiş (münzel)” HKT 64a/1=3/124, (münezzel) HKT 138a/2=6/114 Ünlü II 261 < *indürül-miş*

kaytarılmış “çevrilmiş, dönrürülmüş (merdüd)” HKT 563a/5=79/10 Ünlü II 301 < *kaytarıl-miş*

kelinmiş “gelinmiş, varılan (mevrûd)” HKT 223b/8=11/98 Ünlü I 395, Ünlü II 307 < *kelin-miş*

kemşilmiş “devrilmiş, yıkılmış (şarī‘)”HKT 544b/6=69/7 Ünlü II 308 < *kemşil-miş*

kesilmemiş “kesintiye uğramayan, bitmez tükenmez (ğayru meczūz)” HKT 224b/5=11/108 Ünlü II 312 < *kesilme-miş*

kesilmiş 1. “yok edilmiş (şarīm)” HKT 542b/5=68/20, (maḳṭū‘)HKT 255b/4=15/66 Ünlü I 409, Ünlü II 312 < *kesil-miş*

2. “ayrılmış, belirlenmiş (mefrūz)” HKT 94b/9=4/118 bkz. 1

kılınmış “yapılmış, kılınmış (me’tiyy)” HKT 298a/5=19/61, (mef’ül) HKT 84a/2=4/47 Ünlü I 416, Ünlü II 316 < *kılm-miş*

kısarlanmış “darda kalmış, çaresiz (muḳṭarr)” HKT 365b/3=27/62 Ünlü II 319 < *kısarlan-miş*

kizlenmiş “gizlenmiş, gizli (ḥāb’)” HKT 362b/4=27/25 Ünlü I 438 < *kizlen-miş*

konmuş “terkedilmiş, bırakılmış (mehcūr)” HKT 347b/1=25/30 Ünlü II 333 < *kon-miş*

koparılmış 1. “diriltilmiş (meh’ūs)” HKT 280a/6=17/98 Ünlü II 335 < *koparılmış*

2. “inşa edilmiş, kurulmuş (mebniyy)” HKT 440a/3=39/20 bkz. 1

kopğarılmış “diriltilmiş ‘ (meh’ūs)” HKT 126b/7=006/029 Ünlü II 336 < *kopğarılmış*

korçutulmuş “korkutulmuş, uyarılmış (munzer)” HKT 428a/9=37/73 Ünlü I 454, Ünlü II 337 < *korçutulmuş*

koşulmuş “bağlanmış (muḳarran)” HKT 346a/1=25/13 Ünlü II 338 < *koşul-miş*

koyulmuş 1. “terkedilmiş, bırakılmış (maḳzul)” HKT 273a/1=17/22 Ünlü II 339 < *koyul-miş*

2. “ortaya konulmuş (mevzū‘)”HKT 572a/7=88/14 bkz. 1

kötrülmüş 1. “yükseltilmiş, yüksek (merfū‘)”HKT 500b/3=52/5 (muşeyyed) 88a/1=4/78 Ünlü I 485, Ünlü II 348 < *kötrül-miş*

2. “kaldırılan, dik tutulan (ma’rüş)” HKT 141b/5=6/141 bkz. 1

kurtarılmış “kurtarılmış (musellem)” HKT 10b/4=2/71 Ünlü II 355 < *kurtarılmış*

kurumuş “kurumuş, kuru, kıraç ‘ (hāmīd)” HKT 320a/1=22/5 Ünlü II 356 < *kurul-miş*

ögdülmüş “övuilen, hamd u sena edilen, esma-i hüsna (el-ḥamīd)” HKT 570a/2=85/8 Ünlü I - ögdülmüş- 603, Ünlü II 456 < *ögdül-miş*

öğretilmiş “öğretilmiş (mu‘allem)” HKT 473b/6=44/14 Ünlü II 456 < *öğretil-miş*

ögülmüş 1. “övälmüş (maḥmūd)” HKT 278a/9=17/79 Ünlü II 457 < *ögül-miş*

2. “övälen, hamd u senā edilen, esma-i hüsna (el-ḥamīd)” HKT 221 a/6=1 1/73 bkz. 1

ölmüş 1. “ölmüş, ölü (hāmīd)” HKT 320a/1=22/5 Ünlü I 609, Ünlü II 458 < *öl-miş*

2. “ölme, ölüm (mevt)” HKT 8a/7=2/56 bkz. 1

ölçülmüş “tartılmış (mevzūn)” HKT 253a/8=15/19, (mīzān) HKT 334a/6=23/102 Ünlü II 459 < *ölçül-miş*

öldürülmüş “öldürülmüş, maktul (ḳatīl)” HKT 25b/5=2/178 Ünlü II 459 < *öldürül-miş*

örtülmüş 1. “gizlenmiş, saklanmış (meknūn)” HKT 427b/2=37/49 Ünlü II 463 < *örtül-miş*

2. “korunmuş, muhafaza edilmiş (meknūn)” HKT 513a/9=56/78 bkz. 1

saçılmış 1. “yayılmış, saçılmış (menşūr)” HKT 347a/1=25/23 Ünlü II 491 < *saçıl-miş*

2. “uzaklaşmış, ayrılmış (ma‘zūl)” HKT 359b/8=26/212 bkz. 1

saçlanmış “korunmuş, muhafaza edilmiş (maḥfūz)” HKT 312b/9=21/32 (‘azīz) 459a/5=41/41 Ünlü II 498 < *saçlan-miş*

sananmış “sayılmış, sayılı (ma‘dūd)” HKT 224a/8=1 1/104 Ünlü II 501 < *sanan-miş*

sargarmış “sararmış (muşferr)” HKT 440a/7=39/21 Ünlü I 658 < *sargar-miş*

sınıkmış “yenilmiş, mağlup olmuş (mezhūm)” HKT 433a/1=38/11 Ünlü I 684, Ünlü II 521 < *sınık-miş*

sorulmuş “sorguya çekilmiş (mes’ül)” HKT 274a/3=17/34 Ünlü I 695, Ünlü II 529 < *sorul-miş*

sögülmüş “kızartılmış (ḥanīz)” HKT 220b/8=11/69 Ünlü II 530 < *sögül-miş*

sürülmüş “kovulmuş (ḥāsi’)” HKT 166a/9=7/166, (medḥūr) HKT 272b/4=17/18 Ünlü I 712, Ünlü II 541 < *sürül-miş*

tartılmış “çekilip yayılmış (memdūd)” HKT 511b/8=56/30 Ünlü I 757, Ünlü II 570 < *tartıl-miş*

taşlanmış “taşlanmış (racīm)” HKT 566a/9=81/25, (mercūm) HKT 356a/6=26/116 Ünlü I 760, Ünlü II 571 < *taşlan-miş*

tilenmiş “istenmiş, arzu edilmiş (mes’ül)” HKT 346a/5=25/16 Ünlü I 804, Ünlü II 593
<*tilen-miş*

toğrulmuş “doğurulmuş (mevlüd)” HKT 35a/6=2/233 Ünlü II 598 <*toğrul-miş*

toldurulmuş “doldurulmuş (mescūr)” HKT 500b/3=52/6, (meşhūn) HKT 422b/6=36/41 Ünlü II 600 <*toldurul-miş*

tögülmüş “paralanmış, dümdüz edilmiş, dümdüz (dekk)” HKT 162b/2=7/143 Ünlü I 821, Ünlü II 602 <*tögül-miş*

tökülmüş “akan (mesfūh)” HKT 142b/3=6/145, (meskūb) HKT 511b/9=56/31 Ünlü II 602
<*tökül-miş*

türülmüş “bükülmüş, katlanmış, dürülmüş (matviyy)” HKT 444b/7=39/67 Ünlü I 851,
<*türül-miş*

uğranılmış “başvurulan, kastedilen, kendisine ihtiyaç duyulan, esma-i hüsnâ (eş-şamed)” HKT 583a/2=1 12/2 <*uğranıl-miş*

unutulmuş “unutulmuş (zihriyy)” HKT 223a/6=11/92, (mensiy) HKT 295a/6=19/23 Ünlü I 880, Ünlü II 626 <*unutul-miş*

uşanmış “ufalanmış (ḥuṭām)” HKT 440a/7=39/21, (rufāt) HKT 275a/8=17/49 Ünlü I 886,
Ünlü II 629 <*uşan-miş*

uyulmuş “takip edilen (muttebā’)” HKT 354a/1=26/52 Ünlü II 631 <*uyulmuş*

yaratılmış 1. “insan, insanoğlu (insān)” HKT 556b/7=75/10, (beriyet) HKT 578a/9=98/6
(Ünlü I 955, Ünlü II 664 <*yaratılmış*

2. “yaratık, mahlukat (ḥalk)” HKT 275a/9=17/51 bkz. 1

yayılmış 1. “yayılmış, serilmiş (mebsūs)” HKT 572a/8=88/16 Ünlü II 674 <*yayılmış*

2. “sıkı ve kapalı olmayan, açık (mebsūt)” HKT 114b/3=5/64 bkz. 1

3. “açılmış, ortaya konulmuş (menşūr)” HKT 272a/4=17/13 bkz. 1

yıgılmış 1. “menedilmiş, yasaklanmış (maḥcūr)” HKT 349a/6=25/53 Ünlü I 1000, Ünlü II 682
<*yıgılmış*

2. “toplanmış, bir araya gelmiş (cemī’)” HKT 422a/3=36/32 bkz. 1

yıgılmış 1. “menedilmiş, yasaklanmış (ḥarām)” HKT 317b/6=21/95 Ünlü II 683 <*yıgıl-mış*

2. “toplanmış (mecnū’)”HKT 224a/7=1 1/103 bkz. 1

yiğilmiş “mağlup edilmiş, yenilmiş (mudḥāz)” HKT 430b/6=37/141, (mağlūb) HKT 506a/4=54/10 Ünlü II 688 <*yiğil-miş*

yokatılmış “yok edilmiş, helāk edilmiş (mütebbēr)” HKT 161b/9=7/139, (meşbūr) HKT 280b/6=17/102 Ünlü II 691 <*yokatil-mış*

yörgeşmiş “sarmaş dolaş olmuş, sarmaşmış (elfāf)” HKT 562a/2=78/16 Ünlü II 695 <*yörgeş-miş*

3.20. -muḡ+

Metinde sadece yasmuḡ kelimesinde geçen bu yapı hakkında Clauson kelimeyi *yas-muḡ* şeklinde açıklamıştır¹⁵². Ekleri verdiği kısımda da bu eke örnek olarak *ḡaramuḡ* ve *salamuḡ* örneklerini vermiştir¹⁵³.

yasmuḡ “mercimek (‘ades)” HKT 9a/5=2/61 Clauson 975, Ünlü I 968, NF 43/1, Ünlü II 668 <*yas-muḡ*

3.21. -mŪr+

Sık kullanılan bir ek değildir. Ramstedt bu eki Moğolca’daki *burī* ekine dayandırır¹⁵⁴. Eski Türkçe’de ve Karahanlı Türkçesi’nde nadiren görülür.

Eski Türkçe’de *yaḡmur* < *yaḡ-mur* “yağmur” , *kömür* < *köy-mür* “kömür” , *almır* < *al-mır* “hırs, tamah” örnekleri verilebilir¹⁵⁵.

Karahanlı Türkçesi’nde de *yaḡmur* < *yaḡ-mur* “yağmur”, (DT, C II, 28-1) *tamur* < *tam-ur* “damar” (DT, C I, 362-14) örnekleri verilebilir.

yaḡmur “yağmur (semā’)” HKT 124a/6=6/6, (ḡays) HKT 395b/1=31/34 Clauson 903, Erdal 389, DLT, CII, 28-1, KB 1758, Ünlü I 923 NF 234/8, Ünlü II 652 <*yaḡ-mur*

¹⁵² Clauson, a.g.e. s. 975

¹⁵³ Clauson, a.g.e. s. xli

¹⁵⁴ Räsänen, a.g.e. s. 135

¹⁵⁵ Gabain, a.g.e. s. 53

3.22. -n+

Gabain bu ek için Eski Türkçede oldukça seyrek ve yer yer de sıfat yapar şeklinde izah vermiştir¹⁵⁶. Erdal bu ekin iki heceli isimler yaptığını ve tek heceli örneğin de *san* ‘sayı’ olduğunu aktarmıştır¹⁵⁷. Hacıeminoğlu da ek için: “Bu ekle yapılan isimler, edat olarak, sıfat olarak kullanıldığı gibi bağımsız kelimeler olarak da kullanılmaktadır” demiştir¹⁵⁸.

Kaşgarlı bu ek hakkında açıklamalarda bulunmuş ve şunları söylemiştir: “Sel anlamına gelen *akın* kelimesindeki *ü* gibi *suw akdı* sözünden gelmiştir. Toprak yığını demek olan *yığın toprak* sözündeki *yığın* kelimesinin *ü* si gibi ki *toprak yığıdı* sözünden alınmıştır.”¹⁵⁹

Orhun Türkçesi’nden bu eke örnek için *kıyın* < *kıy-ın* “ceza” (T 32), *san* < *sa-n* “sayı” (BK G 12) örnekleri verilebilir¹⁶⁰.

Karahanlı Türkçesi’nde de *akın* “sel, akın” (ak-ın) (DLT, CI, 77-21, KB 1160), *tügün* “dügüm, bağ” (tüg-ün) (DLT, CII, 20-13, KB 1856) örnekleri verilebilir.

akın 1. “sel, akın (seyl)” HKT 242a/5=13/17 Clauson 87b, Erdal 301, DLT, CI, 77-21, KB 1160, Ünlü I 29, Ünlü II 35 < *ak-ın*

bulun “esir (esir)” HKT 179a/7=8/67 Clauson 343, Erdal 305, DLT, CI, 399-18, KB 4592, NF 70/6, Ünlü II 112 < *bul-un*

egin “omuz; dağ, tepe (menkib)” HKT 540b/3=67/15 Clauson 109; Erdal 305; DLT, CI 110-3; KB 3797; NF 287/5 < *eg-in*

ekin 1. “mahsul, ekin (hars)” HKT 10b/4=2/71 (zer‘) 240a/7=13/4, Clauson 109, DLT, CI, 78-1 Ünlü I 218, Ünlü I 218, NF 298/3, Ünlü II 166 < *ek-in*

2. “tarla (hars)” HKT 33a/7=2/223 bkz. 1,

oyun “oyun, eğlence (le‘ib)” HKT 127a/5=6/32, (lehv) HKT 311b/6=21/17 Clauson 274, DLT, CII, 25-4, KB 5930, Ünlü II 453 < *oyu-n*

san 1. “sayı (‘aded)” HKT 334b/8=23/112, (‘iddet) HKT 186a/4=9/36 Clauson 831, Erdal 306, DLT, CIII, 157-16, KB 655, NF 398/13, Ünlü II 501 < *sa-n*

2. “sayısı belli olan, sayılmış (‘iddet)” HKT 26b/1=2/184 bkz. 1

¹⁵⁶ Gabain, a.g.e. s. 54

¹⁵⁷ Erdal, a.g.e. s. 300

¹⁵⁸ Hacıeminoğlu, a.g.e. s. 26

¹⁵⁹ Atalay, a.g.e. C I, s. 15

¹⁶⁰ Tekin, a.g.e. s. 93

tügün “düğüm, bağ (‘uğdet)” HKT 36a/2=2/235 Clauson 484, Erdal 304, DLT, CII, 20-13, KB 1856, Ünlü I 843, Ünlü II 610 < *tüg-ün*

tütün “duman (duḡān)” HKT 455b/9=41/11 Clauson 457, Erdal 301, DLT, CII, 72-9, KB 1763, NF 439/4, Ünlü II 614 < *tüt-ün*

uzun “uzun (ṭavīl)” HKT 559a/9=76/26 Clauson 288, Erdal 302, DLT, CII, 11-20, KB 230, Ünlü I 891, NF 23/4, Ünlü II 632 < *uz(a)-un*

yakın 1. “uzak olmayan, yakın (ed-dānī)” HKT 136a/5=6/99, (ḡarīb) HKT 251b/2=14/44 Clauson 904, Erdal 302, DLT, C.III, 22-18, KB 1160, Ünlü I 926, NF 39/14, Ünlü II 654 < *yak-in*

2. “aralarında sıkı ilgi bulunan, yakın (ḡamīm)” HKT 355b/5=26/101 bkz. 1

yığın “topluluk, grup (cem‘)” HKT 579a/3=100/5 Clauson 904, DLT, C.III, 22-15, Ünlü I 1001, Ünlü II 683 < *yig-in*

3.23. -ŋ+

Marcel Erdal bu ekin geçişsiz eylemlerden eyleyici isimleri ve sıfatları, geçişli eylemlerden de nesne isimleri ve sıfatları türettiğini ifade etmiştir¹⁶¹. Sık görülmeyen bu ek metnimizde de tek yerde geçmektedir.

yalın “çıplak (şald)” HKT 42a/2=2/264 Clauson 929, Erdal 338, DLT, CIII, 373-5, KB 1098, NF 80/2, Ünlü II 657 < *yal-ıŋ*

3.24. -(X)nç+

Gabain bu eki *-nç* ekiyle beraber değerlendirir, bu eklerin aynı eylem tabanından birlikte teşkil edebilen eş anlamlı iki ek olduğunu belirtir. Gabain bu eklerin eklendikleri eylem tabanlarının bazılarının tevsik edilmesinden ve yine bu eklerin yalnızca dönüşlülük ekinden sonra geldiğine dikkat çeker. Bu yapıya da *ögrünç* < *ögir-inç* “sevinç” *täzginç* < *tägzin-ç* “bölüm” gibi örnekler verir.¹⁶²

korğunç “korku (ḡazer)” HKT 37a/5=2/243, (ḡaşyet) HKT 331b/3=23/57 Clauson 654, Erdal 281, DLT, CIII, KB 2194, 168-28, NF 178/12, Ünlü II 337 < *korğ-unç*

¹⁶¹ Erdal, a.g.e. s. 337

¹⁶² Gabain, a.g.e. s. 54

ökünç “pişmanlık (hasret)” HKT 68a/7=3/156, (nedāmet) HKT 206b/6=10/54 Clauson 110, Erdal 280, DLT, C I, 132-25, KB 2013, Ünlü II 458 < **ökün-ç**

ötünç “ödünç verme, ödünç (kârz)” HKT 37a/9=2/245 Clauson 61, C I, 131-18, Ünlü I 624, Ünlü II 465 < **ötün-ç**

ümenç “ümit, emel. (emel)” HKT 287a/3=18/46, (umniyyet) HKT 95a/8=4/123 Clauson - umınç-162, Erdal -umınç- 279, KB -umınç- 2812, Ünlü I 878, NF -umınç- 147/4, Ünlü II 637 < **ümen-ç**

üminç “ümit, arzu (umniyyet)” HKT 16a/6=2/1 11 bkz. ümenç

3.25. -(X)ş+

Tarihi safhaların tamamında işlek biçimde kullanılan bu ek, eklendiği fiilden, hareket bildiren ve soyut kavramları karşılayan isimler türetir¹⁶³. **uruş** < **ur-uş** “savaş”, **küsüş** < **küs-üş** “arzu, *istek*”, **busuş** < **bus-uş** “keder” bu yapı için örnek olarak gösterilebilir¹⁶⁴.

Karahanlı Dönemi için de **sakış** < **sağ-ış** “sorgu” (DLT, CIII, 247-25, KB 2221), **tokuš** < **toğ-uş** “savaş” (DLT, CI, 367-18, KB 2365) örnekleri verilebilir.

bağış “bakma, bakış (nażar)” HKT 486a/5=47/20 Clauson 321, Erdal 272, DLT, CI, 367-5, KB 1855, Ünlü I 93, Ünlü II 76 < **bağ-ış**

çıkış “çıkış, kurtuluş (maħrec)” HKT 535b/6=65/2 Clauson 412, Erdal 269, DLT, CI, 368-17, KB 1316, Ünlü I 184, Ünlü II 136 < **çık-ış**

idış “kap, çanak, kase (küb)” HKT 572a/7=88/14, (vi‘ā’) HKT 235a/2=12/76 Clauson 72, DLT CIII, 61-20, KB 2886, NF 66/1, Ünlü II 250 < **id-ış**

karış “baş parmak ile serçe parmakların uçları arasındaki açıklık; hayvanın ön ayağı (zirā’)” HKT 283b/3=18/18 Clauson 663, DLT, CI, 369-15, Ünlü I 363, Ünlü II 291 < **kar-ış**

kaydış “dönüş, avdet (merci‘)” HKT 145b/5=6/164, (meradd) HKT 450b/9=40/43 Ünlü II 299 *bkz. kaytış*

kaytış “dönüş (merci‘)” HKT 112a/9=5/48 Ünlü II 301 < **kayt-ış**

menzeş “benzer, eş, emsal (mişl)” HKT 145a/7=6/160 Ünlü II 386 < **menze-ş**

¹⁶³ Nalbant, a.g.e. s. 97

¹⁶⁴ Gabain, a.g.e. s. 55

oḥṣaṣ “benzer (muṣtebih)” HKT 136a/6=6/99 Ünlü II 441 < *oḥṣa-ṣ*

saḳıṣ 1. “hesap sorma, sorgu (ḥisāb)” HKT 433a/5=38/16 Clauson 816, Erdal 271, DLT, CIII, 247-25, KB 2221, Ünlü I 650, NF 260/4, Ünlü II 495 < *saḳ-ıṣ*

2. “hesap, hesaplama (ḥisāb)” HKT 200b/7=10/5 bkz. 1

toḳuṣ “savaş (be’s)” HKT 363a/3=27/33, (cihād) HKT 184a/6=9/24 Clauson -toḳıṣ- 474, Erdal -toḳıṣ- 87, DLT, CI, 367-18, KB 2365, Ünlü I 815, NF 86/1, Ünlü II 599 < *toḳ-uṣ*

ulaṣ 1. “daimi, devamlı, sürekli (dā’im)” HKT 244b/9=13/35, (vāṣib) HKT 426a/1=37/9 Ünlü II 621 < *ul-aṣ*

2. “peşpeşe, arka arkaya (mütetābi’en)” HKT 90b/7=4/92 bkz. 1

üküş 1. “çok, pek çok (keṣir)” HKT 38b/5=2/249, (lubed) HKT 574a/3=90/6 Clauson 118, DLT -öküş- CI, 62-4, KB 6333, NF 6/1, Ünlü II 635 < *ük-üş*

2. “bir çok, bir çoğu, çoğu (keṣir)” HKT 516a/8=57/16, (ekṣer) HKT 120a/5=5/103 bkz. 1

yanıṣ “dönüş (me’āb)” HKT 435a/5=38/40, (merci’) HKT 130b/7=6/60 Erdal 269; KB 6552; 66a1, Ünlü II 659 < *yan-ıṣ*

3.26. -t+

Çeşitli isimler yapan bu ek tarihi dönemlerde kullanılmıştır. Gabain bu ek için *adirt* < *adirt-t* “fark”, *urunt* < *urun-t* “kavga”, *art* < *ar-t* “geçit” örneklerini vermiştir¹⁶⁵.

ayırt 1. “ayırt etme, tefrik etme (faṣl)” HKT 560a/5=77/13

2. “engel, perde, sınır (berzaḥ)” HKT 349a/6=25/53 (ḥāciz) 365b/2=27/61 Clauson -adırt- Erdal -adırt- 309, KB -adırt- 4635, Ünlü I -adırt- 15, < *ayırt-t*

ḳawurt “sık, yoğun (agleb)” HKT 565a/7=80/30 NF 50/10, Ünlü II 298 < *ḳawur-t*

ögüt “ögüt (zıkr)” HKT 566b/1=81/27, (zıkrā) HKT 435a/8=38/43 Clauson 102; DLT, CI 51-12; Ünlü I 605; NF 281/4; Ünlü II 457 < *ögü-t*

yanut 1. “karşılık, mükāfat veya ceza (ecr)” HKT 87a/5=4/74, (şevāb) HKT 73b/9=3/1 95 Clauson 946, Erdal 311, DLT, C.III, 8-15, KB 1666, Ünlü I 945, NF 286/17, Ünlü II 660 < *yanu-t*

¹⁶⁵ Gabain, a.g.e. s. 55

2. “karşılık, cevap (cevāb)” HKT 156a/4=7/82 bkz. 1

3.27. -U+

Eklendiği fiillerin kökleriyle ilgili soyut isimler yapar.

aķru “yavaş, sessiz (muḥāfetet)” HKT 281a/9=17/110 Clauson 89; DLT 114-11, KB 769, Ünlü I 30, NF 371/14, Ünlü II 36 <**aķr-u**

aşnu 1. “önce, evvel (ķablu)” HKT 2b/1=2/4 Clauson 263, Erdal 632, DLT, C I, 130-16, KB 509, Ünlü I 68, NF 60/1, Ünlü II 58 <**aşn-u**

2. “üst, yukarı (fevk)” HKT 400a/2=33/10 bkz. 1

ķarşu 1. “doğru, -a doğru (şatr)” HKT 21a/4=2/144, (ķibel) HKT 25a/6=2/177 Clauson 663, Erdal 342, DLT, CIII, 272-2, KB 6211 Ünlü I 365, NF 27/9, Ünlü II 291 <**ķar(ı)ş-u**

ulaşu 1. “daimî, devamlı, sürekli (sermed)” HKT 375b/5=28/72, (muķīm) HKT 190b/4=9/68 Ünlü I 869, NF 35/6, Ünlü II 621 <**ulaş-u**

2. “ebediyen (ebeden)” HKT 95a/7=4/122 bkz. 1

yaru “yarı (nışf)” HKT 80a/8=4/25 Clauson 955, NF 135/16, Ünlü II 667 <**yar-u**

yaşru “gizli olarak, gizlice (sirran)” HKT 36a/2=2/235 Clauson 979, Erdal 732, DLT C.III, 31-6, KB 770, Ünlü I 971, Ünlü II 670 <**yaş(u)r-u**

3.28. -(X)z+

Gabain ek hakkında: “Artık hiç canlı değildir; sıfat da yapar” ifadesini kullanmıştır. Örnek olarak da **uz** < **u-z** “usta” , **söz** < **sö-z** “söz” örneklerini vermiştir¹⁶⁶. Erdal bu ekin geçişli fiillerin nesnesini, geçişsiz fiillerin de öznesini gösteren isimler yaptığını belirtmiştir¹⁶⁷.

Karahanlı Türkçesi’nde bu ek için **boğaz** “boğaz” (boğ-uz) (DLT, CI, 364-28, KB 2892), **yawuz** “kötü” (yawu-z) (DLT, CI, 84-14, KB 321) örnekleri gösterilebilir.

boğaz boğaz (ḥulķūm) 513b/3=56/83 (ḥanceret) 448a/2=40/18 Clauson -boğuz- 322, Erdal -boğuz- 326, DLT, CI, 364-28, KB -boğuz- 2892, Ünlü I 141, NF 369/14, Ünlü II 105

¹⁶⁶ Gabain, a.g.e. s. 55

¹⁶⁷ Erdal, a.g.e 323

yawuz “kötü (sü’)” HKT 243a/9= 13/25, (sevā’) HKT 114a/5=5/60 DLT, CI, 84-14, KB 321, Ünlü I 976, NF 2/15, Ünlü II 672 <*yawu-z*

yitiz 1. “eksiksiz, mükemmel (bālig)” HKT 143a/8=6/149 Ünlü II 689 <*yiti-z*

2. “etkili, tesirli, dokunaklı (belig)” HKT 86a/1=4/63 bkz. 1

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ

4.1. -Ar-

Gabain eki **-r-** başlığında değerlendirmiş, ek hakkında: “Yaptırma eki, çok kere basitinin (Simplex) manasını verir. Ekseriya u, nadiren a, çok az da ı ünlüsü alır” demiş ve **ölür-** < **öl-ür-** “öldürmek”, **basur-** < **bas-ur-** “ezilmiş olmak, yani birinin emrine girmek” gibi örnekler verir¹⁶⁸. Erdal ise **-Ar-** ve **-Ur-** şekillerini ayrı ayrı alır. Bu eklerin yapıya anlam olarak kattığı bir farklılık olmadığını ancak; -Ar- ekinin Eski Türkçe’de eklendiği köklerin hep iki heceli olduğunu belirtmiş, bununla birlikte bu iki ekin eklenişine dair kesin bir kural olmadığını ifade etmiştir¹⁶⁹.

Karahanlı Türkçesi için de **çıkār-** < **çık-ar-** “dışarı çıkarmak” (DLT, CII, 83-6, KB 2656), **köter-** < **köter-** “kaldırmak” (DLT, C II, 75-5 KB 3790) örnekleri verilebilir.

burtar- “kaşlarını çatmak, suratını asmak (‘abs)’ HKT 555a/4=74/22 Ünlü I 157, Ünlü II 113
<**burt-ar-**

çıkār- 1. “dışarı çıkarmak (ihrāc)” HKT 171b/3=8/5, (istihrāc) HKT 290b/6=18/82 Clauson 410, DLT, CII, 83-6, KB 2656, Ünlü I 183, NF 52/1, Ünlü II 135 <**çık-ar-**

2. “yapmak, yaratmak (ihrāc)” HKT 149b/1=7/32 bkz. 1

3. “kurtarmak (ihrāc)” HKT 237b/8=12/100 bkz. 1

öter- 1. “kaldırmak (raf’)”HKT 99b/6=4/154 Erdal 718, DLT, C II, 75-5 KB 3790, Ünlü I 485, (kötür-) NF 366/2, Ünlü II 348 <**köt-er-**

2. “taşımak (hamil)” HKT 379a/9=29/13

kaytar- 1. “çevirmek, döndürmek (rac’)”HKT 527b/1=60/10 (radd) 66b/5=3/149 Clauson 675, DLT, CIII, 193-5, Ünlü I 381, NF 305/9, Ünlü II 301 <**kay(i)t-ar-**

2. “vazgeçirmek (radd)” HKT 60b/3=3/100 bkz. 1

¹⁶⁸ Gabain, a.g.e. s.60

¹⁶⁹ Erdal, a.g.e. s.740

kiter- “gidermek, uzaklaştırmak, kaldırmak (izhāb)” HKT 418b/1=35/34 (zarb) 467a/3=43/5 Clauson 705, Erdal 735, DLT, CIII, 187-16, KB 4113, Ünlü I 437, Ünlü II 330 <*kit-er-*

ķurtar- “kurtarmak (īmān)” HKT 581a/6=106/4 (icāret) 181b/6=9/6 (incā’) 225b/2=11/116 (tenciyet) 315b/9=21/74 Ünlü I 498, NF 223/16, Ünlü II 355 *bkz. ķutġar-*

ķutar- “kurtarmak (incā’)” HKT 203a/4=10/23, (tenciyet) HKT 219b/3=11/58 Clauson 605, Ünlü I 502, Ünlü II 357 *bkz. ķutġar-*

ķopar- 1. “koparmak, kaldırmak (işāret)” HKT 579a/3=100/4 *bkz. ķopġar-*

2. “kaldırmak, harekete geçirmek (işāret)” HKT 415b/9=35/9 *bkz. 1*

4.2. -d/d-

Gabain ek için: “Artık canlı değildir, muhtemelen kuvvetlendirme bildirir” demiş ve *tod-* < *to-d-* “doymak”, *ķod-* < *ķo-d-* “koymak” gibi örnekler vermiştir¹⁷⁰.

Karahanlı Türkçesi’nden de ek için: *ķod-* < *ķo-d-* “koymak” (DLT, III, 440-12, KB 925) örneği verilebilir.

ķod- 1. “vazetmek, koymak (ibķā’)” HKT 505a/4=53/51 Clauson 595, DLT, III, 440-12, KB 925, Ünlü I 439, NF 422/11, Ünlü II 332 <*ķo-d-*

koğud- “ihmal etmek, unutmak (tefrīt)” HKT 128a/2=6/38 Ünlü II 332 <*koç-ud-*

4.3. -DUr-

Gabain, ek için *-tur-*, *-tūr-*; nadiren *-dur-*, *-dūr-*: *-t-* ye göre daha belirli bir yaptırma manası taşır; yine de, burada da, bazan, bir yaptırma manası tesbit etmek imkansızdır; çünkü mesela, *aķ-tur-* “akıtmak”, belki de *aķ-it-tur-* olarak açıklanabilir, ki burada hiç yaptırma eki yoktur” ifadesini kullanmış, ardından *yidūr-* < *yi-dūr-* “yedirmek”, *amrīltur-* < *amrīl-tur-* “teskin etmek, rahatlatmak” örneklerini vermiştir¹⁷¹. Erdal’a göre bu ek iki ettirgenlik eki; *-t-* ile *-Ur-* eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bununla birlikte bu yapının sonu /v/ ile biten fiiller dışında bütün yapılara eklenebileceğini ifade etmiştir¹⁷².

Karahanlı Türkçesi’nden bu ek için *aķtur-* < *aķ-tur-* “akmasını sağlamak” (DLT, CI, 222-12), *keltūr-* < *keltūr-* “getirmek” (DLT, CII, 195-18, KB 3842) örneklerini verebiliriz.

¹⁷⁰ Gabain, a.g.e. s. 58

¹⁷¹ Gabain, a.g.e. s. 60

¹⁷² Erdal, a.g.e. s. 831

aġtur- 1. “akmasını saġlamak, akıtmak (seyl)” HKT 242a/5=13/17 (tefcīr) 285b/8=1 8/3 Clauson 82, DLT, CI, 222-12, Ünlü I 30, NF 369/7, Ünlü II 37 <*aġ-tur-*

añdur- 1. “hatırlatmak (tezkīr)” HKT 45b/1=2/282; Ünlü I 42, NF 127/10, Ünlü II 46 <*añ-dur-*

2. “öġüt vermek, düşündürmek (tezkīr)” HKT 497b/2=50/45 bkz. 1

azdur- “azdırmak, yoldan çıkarmak (izlāl)” HKT 6a/7=2/36 (izlāl) 89b/3=4/88 (iġvā’) 374b/8=28/63 Ünlü I 84, NF 367/14, Ünlü II 69 <*az-dur-*

bildür- 1. “açıklamak, anlatmak, bildirmek (ezān)” HKT 44b/4=2/279 (izān) 318b/6=21/109 Clauson 334, Erdal 801, KB 398, Ünlü I 125 <*bil-dür-*

2. “hissettirmek, farketmek (iş’ār)” HKT 283b/9=18/19 bkz. 1

büktür- “eġmek (leyy)” HKT 57b/3=3/78 Ünlü I 162, Ünlü II 115 <*bük-tür-*

çömdür- “batırmak, batmasını saġlamak, boġmak (iġrāk)” HKT 470b/7=43/55 Ünlü II 138 <*çömdür-*

emdür- “emzirmek (irzā’)” HKT 368b/6=28/7 NF 4/14, Ünlü II 174 <*em-dür-*

eşittür- “duyurmak (ismā’)” HKT 366b/8=27/81 DLT, CI, 221-23, NF 39/5, Ünlü II 180 <*eşit-tür-*

işittür- “duyurmak (ismā’)” HKT 391a/1=30/53 bkz. eşittür-

indür- 1. “indirmek (ħulül)” HKT 442a/5=39/40, (inzāl) HKT 13a/7=2/90 Clauson 180, Erdal 803, KB 1003, Ünlü I 325, Ünlü II 261 <*in-dür-*

2. “yerleştirmek, kondurmak (tebvi’et)” HKT 155a/6=7/74 bkz. 1

iwdür- “çabuklaştırmak (ta’cīl)” HKT 201a/8=10/11, (isti’cāl) HKT 240b/5=13/6 Ünlü II 272 <*iw-dür-*

karıştur- “karıştırmak (ħalt)” HKT 195b/7=9/102, (lebs) HKT 7a/2=2/42 Ünlü I 364 <*karış-tur-*

keldür- “getirmek (ityānbi)” HKT 40b/4=2/258, (itā’) HKT 291b/7=18/96 bkz. keltür-

keltür- “getirmek (ityān bi)” HKT 16a/1=2/109 DLT, CII, 195-18, KB 3842, Ünlü I 395, NF 161/11, Ünlü II 307 <*kel-tür-*

keydür- “giydirmek (kesv)” HKT 75b/4=4/5 bkz. keçür-

kıştur- 1. “meylettirmek, yaklaştırmak, yönelmesini sağlamak (şavır)” HKT 41a/7=2/260 Ünlü I 423, Ünlü II 321 < *kış-tur-*

2. “döndürmek, çevirmek (taş‘ır)” HKT 393b/4=31/18 bkz. 1

köndür- “yöneltmek, sokmak (işlā’)” HKT 81a/1=4/30, (hidāyet) HKT 426b/3=37/23 Clauson 730, Erdal 807, KB 474, Ünlü I 456, NF 268/15, Ünlü II 342 < *kön-dür-*

köydür- “yakmak (taḥrīk)” HKT 307a/8=20/97, (işlā’) HKT 84b/7=4/56 DLT, -köytür- C III, 187-24, Ünlü I -köytür- 483, NF 315/17, Ünlü II 348 < *köy-dür-*

kuvvetlendür- “kuvvetlendirmek, takviye etmek, desteklemek (te’yīd)” HKT 12b/8=2/87, (şedd) HKT 433a/9=38/20 Ünlü I 505, Ünlü II 358 < *kuvvetlen-dür-*

küldür- “güldürmek (izḥāk)” HKT 504b/9=53/43 Clauson 717, DLT, -kültür- C II, 195-12 KB 3595, Ünlü I 515, NF 383/17, Ünlü II 362 < *kül-dür-*

oñaltur- “iyileştirmek, şifa vermek (ibrā’)” HKT 121b/3=5/110 Ünlü I 585, Ünlü II 446 < *oñal-tur-*

öldür- “öldürmek (ḥass)” HKT 67a/1=3/152, (racm) HKT 474a/2=44/20 Clauson 133, DLT, C I, 224-17, KB 2292, Ünlü I 609, NF 398/16, Ünlü II 459 < *öl-dür-*

öltür- “öldürmek (ḳatl)” HKT 273b/8=17/33 bkz. öldür-

satğastur- “kavuşturmak, ulaştırmak (telḳiyet)” HKT 558b/3=76/11 Ünlü II 504 < *satğas-tur-*

sewdür- “sevdimmek (taḥbīb)” HKT 493a/3=49/7 Clauson -sevtür- 786, DLT, -sewtür- C II, 185-16 Ünlü I 673, Ünlü II 515 < *sew-dür-*

sewündür- “mutluluk ve haz ver- (surūr)” HKT 10b/1=2/69 Clauson -sevintür- 719, Erdal 822, KB 5021, Ünlü I 674, Ünlü II 516 < *sewün-dür-*

sındur- “kırıp geçirmek, helāk etmek (ḳaşm)” HKT 311 a/8=21/11 Ünlü I 684, NF 12/16, Ünlü II 521 < *sın-dür-*

sığındur- 1. “barındırmak, himaye etmek (īvā’)” HKT 237b/4= 12/99 Ünlü I 680, NF 76/14, Ünlü II 519 < *sıgın-dür-*

2. “sığındırmak, himayesine vermek (i‘āzet)” HKT 51b/9=3/36 bkz. 1

söndür- “söndürmek (iṭfa’)” HKT 185b/3=9/32 Ünlü I 698, NF 31/17, Ünlü II 531 < *sön-dür-*

tattur- “tattırmak (izākat)” HKT 202b/6= 10/21 bkz. tatur-

tayındur- “kaydırmak, devirmek (izlāk)” HKT 544a/7=68/51 Ünlü II 574 < *tayın-dur-*

tezgindür- 1. “döndürüp dolaştırmak, çevirmek (idāret)” HKT 45b/6=2/282, (mudāvalet) HKT 65b/2=3/140 Ünlü I 797, NF 339/7, Ünlü II 589 < *tezzin-dür-*

tiñdür- “durdurmak, kesmek (iskān)” HKT 464b/2=42/33 Clauson -tındur- 518, Erdal -tındur- 810, NF 41/2, Ünlü II 594 < *tiñ-dür-*

toldur- “doldurmak (mel’)” HKT 225b/7=11/119 Ünlü I 816, NF 74/3, Ünlü II 599 < *tol-dur-*

tölendür- “sabit kılmak (işbāt)” HKT 245b/1=13/39 (teşbīt) 484b/5=47/7 Ünlü I 822, NF 380/7, Ünlü II 603 < *tölen-dür-*

turuğtur- 1. “kaldırmak, doğrultmak, dik durmasını sağlamak (iḳāmet)” HKT 290a/5=18/77 Ünlü I 833, Ünlü II 607 < *turuğ-tur-*

2. “durdurmak, alıkoymak, engellemek (vaḳf)” HKT 426b/3=37/24

tuydur- “haberdar etmek; teşvik etmek (teḥāzz)” HKT 573a/8=89/18 Ünlü II 609 < *tuy-dur-*

uğdur- arkasından göndermek, takip ettirmek (takfiyet) HKT 111b/7=5/46 Ünlü I 862, Ünlü II 619 < *uğ-dur-*

uğtur- “anlamasını sağlamak (tefhīm)” HKT 316a/8=21/79 Clauson 82, DLT, CI, 223-2, KB 398, Ünlü I 866, Ünlü II 620 < *uğ-tur-*

unuttur- “unutturmak (inşā’)” HKT 231a/8=12/42 Ünlü I 880, NF 367/5, Ünlü II 626 < *unut-tur-*

uydur- 1. “tābi olmasını sağlamak, uydurmak (ittibā’)” HKT 54a/8=3/53 *bkz. uğdur-*

2. “arkasından göndermek (itbā’)” HKT 330b/7=23/44 bkz. 1

ümendür- “ümitlendirmek, ümit vermek (temniyet)” HKT 94b/9=4/119 Ünlü II 637 < *ümen-dür-*

ündür- 1. “bitirmek, yetiştirmek (zer’)” HKT 512b/9=56/64 (inbāt) 320a/2=22/5 Ünlü II 639 < *ün-dür-*

2. “büyütmek, yetiştirmek (inbāt)” HKT 52a/1=3/37 bkz. 1

yağdur- “yağdırmak (imṭār)” HKT 222a/3=11/82 Ünlü I 922, NF 334/10, Ünlü II 651
<*yağ-dur-*

yandur- “yakmak (iḳād)” HKT 425a/5=36/80, (istikād) HKT 425a/5=36/80 Clauson 947, Erdal 813, DLT, C III, 98-15, KB 3092, Ünlü I 941, NF 299/9, Ünlü II 659 <*yan-dur-*

yapuştur- 1. “birbirine eklemek, bağlamak, yapıştırmak (ḥaşf)” HKT 309a/1=20/121
<*yapuş-tur-*

2. “yaklaştırmak, katmak (iğrā’)” HKT 106b/6=5/14 Ünlü I 947, Ünlü II 662

yaraştır- “uzlaştırmak, barıştırmak (te’līf)” HKT 178b/5=8/63 Clauson 973, Erdal 818, KB 3726, NF 48/5, Ünlü II 664 <*yaraş-tur-*

yidür- “yedirmek (iṭ’ām)” HKT 500a/3=51/57 NF 300/2, Ünlü II 684 *bkz. yitür-*

yigrendür- “tiksenmesine yol açmak, iğrendirmek (tekrīh)” HKT 493a/3=49/7 Ünlü I 1003, Ünlü II 685 <*yigren-dür-*

yitür- “yiyecek vermek, yedirmek (iṭ’ām)” HKT 354b/9=26/79 Clauson 893, Erdal 724, KB B/5, Ünlü I 994, NF -yedür- 300/2, Ünlü II 675 <*yi(t)-tür-*

yottur- “batırmak, sokmak (ḥaşf bi)” HKT 409b/5=34/9 DLT, C.III, 94-5, Ünlü I 1019, Ünlü II 694 <*yot-tur-*

yönder- 1. “kılavuzluk etmek (dilālet)” HKT 302b/5=20/40 2. yöneltmek, teşvik etmek (ḥazż) 581b/3=107/3 *bkz. yöndür-*

yöndür- 1. “kılavuzluk etmek (dilālet)” HKT 529b/1=61/10 Ünlü II 695 <*yön-dür-*

4.4. -GAr-

Ettirgen çatılar üreten işlek kullanımı olamyan bir ektir. Erdal ekteki /G/ ünsüzünün runik harfli metinlerde hep ötümlü olduğunu ifade etmiş, sadece Karahanlı Türkçesi’nde *muḳkar-* kelimesinin bu duruma zıt olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Erdal bu ekin semantik paralelliğe dayanarak *+(X)k+Ar-* şeklinden gelmiş olabileceğini ifade etmiştir¹⁷³.

kutgar- “kurtarmak (incā’)” HKT 329b/8=23/28, (tenciyet) HKT 208b/7=10/73 Clauson 599, DLT, C II, 192-19, KB 6260, Ünlü I 502, NF 73/12, Ünlü II 357 <

¹⁷³ Erdal, a.g.e. 746-747

kopğar- 1. “harekete geçirmek, kaldırmak, sürmek (işâret)” HKT 390a/9=30/48 Clauson 586, Erdal 717, DLT, CII, 72-4, KB 4271, Ünlü I 446, NF 67/10, Ünlü II 336 <

2. “diriltmek, haşretmek (ba‘ş)” HKT 8a/7=2/56, (inşâ’) HKT 380a/7=29/20 bkz. 1

4.5. -Gur-

Ettirgen fiiller yapan ve işlek olarak kullanılan bir ektir. Gabain ek için yaptırma eki olduğunu belirtmiş ve *tirgür-* < *tirgür-* “diriltmek”, *azğur-* < *azğur-* “yoldan çıkarmak”, *amirtğur-* < *amirtğur-* “azdırmak, ayartmak” örneklerini vermiştir. Erdal kitabında bu ek için verdiği 26 örnekten 19’unda ekin ilk ünsüzünün /G/ şeklinde olmasına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Erdal anlamsal yakınlıktan dolayı bu ekin -(X)k- ile -Ur eklerinin birleşiminden meydana geldiğini belirtmiştir¹⁷⁴.

oçğur- “bağırarak, haykırmak (na‘k)” HKT 24b/1=2/171 Ünlü II 439 < *oç-ğur-*

tirgür- “diriltmek, canlandırmak, hayat vermek (ihyâ’)” HKT 416a/1=35/9 Clauson 545, Erdal 754, DLT, C II, 179-15, KB 4717, Ünlü I 806, Ünlü II 594 < *tir-gür-*

azğur- “yoldan çıkarmak, azdırmak (izlâl)” HKT 550a/5=71/27 Clauson 283, Erdal 748, NF 279/7, Ünlü II 70 < *az-ğur-*

tirgüz- 1. “diriltmek, canlandırmak, hayat vermek (ihyâ’)” HKT 422a/4=36/33 (inşâr) 467b/1=43/11 2. yaşatmak (ihyâ’) 267a/8=16/97 bkz. *tirgür-*

4.6. -i-

Erdal bu ekin sıklık çatısı ürettiğini ifade etmiştir¹⁷⁵.

sür-i- “çekmek (cerr)” HKT 163b/4=7/150 Ünlü I 711, NF 67/6, Ünlü II 540 < *sür-i-*

4.7. -K-

Kuvvetlendirme anlamı katan; ancak çok işlek olmayan bir ektir¹⁷⁶. Öze dönüşlülük ve edilgenlik bildirir. Erdal da bu eki alan fiillerin edilgenlik veya dönüşlülük eklerini almadığını belirtmiştir¹⁷⁷.

¹⁷⁴ Erdal, a.g.e. s. 756

¹⁷⁵ Erdal, a.g.e. s. 525

¹⁷⁶ Teres, a.g.e. s. 478

¹⁷⁷ Erdal, a.g.e. s. 650

turuḡ- 1. “hareketsiz kalmak, yürümek, durmak (ḡiyām)” HKT 4a/1=2/20 Clauson 540, DLT, C II, 115-15, Ünlü I 833, NF 442/9, Ünlü II 607 < **tur-uḡ-**

2. “bir yerde olmak veya bulunmak (ḡiyām)” HKT 193a/6=9/84 bkz. 1

3. “sebat etmek (murābeḡat)” HKT 74b/1=3/200 bkz. 1

yalḡ- 1. “usanmak, bıkmak (se’m)” HKT 458b/7=41/38 DLT, III, 435-15, KB 6628, Ünlü I 936, Ünlü II 657 < **yal-ḡ-**

2. “üşenmek (se’m)” HKT 45b/2=2/282 bkz. 1

4.8. -(X)l-

Gabain ek için dönüşlülük yahut edilgenlik ve meḡullük bildirir demiştir ve **ḡatıl-** < **ḡatıl-** “katılmak”, **tāḡil-** < **tāḡ-il-** “körletilmek, dokunulmak” gibi örnekler vermiştir¹⁷⁸.

Karahanlı Türkçesi’nden de ek için **aḡıl-** < **aḡıl-** “açılmak” (DLT, C I, 193-27, KB 554), **aḡrıl-** < **aḡrıl-** “seçilip ayrılmak, uzaklaşmak” (DLT, C I, 247-2, KB 1075) örnekleri verilebilir.

aḡıl- 1. “açılmak (feth m.)” HKT 445a/7=39/71, (teftih m.) HKT 150b/8=7/40; Clauson 26, DLT, C I, 193-27, KB 554, Ünlü I 5, NF 73/9, Ünlü II 24 < **aḡ-il-**

2. “zahir olmak, belli olmak (bedā’)” HKT 148a/3=7/22 (tebeyyün) 460b/1=41/53 bkz. 1

3. “akmak, fişkırmak (inbicās)” HKT 165a/9=7/160

aḡrıl- 1. “seçilip ayrılmak uzaklaşmak, terketmek, ayrılmak (beraḡ)” HKT 235b/6=12/80 Clauson 68, Erdal 652, DLT, C I, 247-2, KB 1075, Ünlü I 17, NF 202/14, Ünlü II 27 < **aḡ(1)r-il-**

2. “evlilik birliğini bozmak (mufāraḡat)” HKT 535b/3=65/2 bkz. 1

aḡtarıl- “alt üst edilmek, aktarılmak (ba’şerat m.)” HKT 566b/5=82/4 Ünlü II 34 < **aḡtar-il-**

aḡdurul- “hatırlatılmak, öğüt verilmek (tezkir m.)” HKT 106b/6=5/13 Ünlü II 46 < **aḡdur-ul-**

arturul- “üstün kılınmak (tefzil m.)” HKT 264a/4=16/71 Ünlü I 61, Ünlü II 53 < **artur-ul-**

asıl- 1. “asılmak, sarkmak (tedelli)” HKT 503a/5=53/8 Clauson 247, DLT, C I, 196-24, KB 221, Ünlü I 65, NF 125/9, Ünlü II 38 < **as-il-**

¹⁷⁸ Gabain, a.g.e. s. 59

2. “ıdam edilmek (salb)” HKT 23 la/5=12/41, (taşlıb) HKT 109b/5=5/33 bkz. 1

atıl- “atılmak, kovulmak (kızf m.)” HKT 425b/6=37/8 Clauson 56, DLT, C I, 193-8, Ünlü I 74, Ünlü II 60 < **at-ıl-**

ayıl- “kendine gelmek, ayılmak (ifâkat)” HKT 162b/2=7/143 Clauson -**açıl-** 56, DLT, -**açıl-** C I, 194- 11, KB -**açıl-**6142, < **ay-ıl-**

aynatıl- “değiştirilmek (tebdil m.)” HKT 496b/3=50/29 Ünlü II 66 < **aynat-ıl-**

aytıl- “söylenmek, denilmek (kavl m.)” HKT 397b/4=32/20 Clauson 269, DLT, C I, 270-7 < **ayt-ıl-**

batrul- “boğulması sağlanmak, batırılmak (iğrāk m.)” HKT 550a/2=71/25 Ünlü II 82 < **bat(u)r-ıl-**

bezenil- “süslenmek, güzel ve hoş gösterilmek (tezyin m.)” HKT 30b/9=2/212 Ünlü I 121, Ünlü II 94 < **bezenil-**

bırakıl- 1. “bırakılmak, indirilmek (ilkā’ m.)” HKT 345b/2=25/8 Ünlü II 95 < **bırak-ıl-**

2. “atılmak, fırlatılmak (nebż m.)” HKT 544a/5=68/49

biril- “verilmek (itā’ m.)” HKT 139a/6=6/124, (irās m.) HKT 462a/8=42/14 Clauson -**beril-** 365, DLT, -**beril-** C II, 131-7, KB 295, Ünlü I 133, NF -**beril-** 90/12, Ünlü II 101 < **bir-ıl-**

bitil- “belirlenmek, takdir edilmek (ketb m.)” 198b/6=9/121 Clauson 305, Erdal 656, DLT, C II, 119-13, KB 6272, NF 133/15, Ünlü II 103 < **bit-ıl-**

bozul- “alt üst olmak (fesād)” HKT 39a/2=2/251 Clauson -**buzul-** 391, Erdal -**buzul-** 657, DLT, C II, 131-14, KB -**buzul-** 1763, Ünlü I 147, NF -**buzul-** 82/5, Ünlü II 115 < **boz-ıl-**

buyrul- “emredilmek, buyrulmak (emr m.)” HKT 439b/1=39/12 Ünlü I 160, NF 58/12, Ünlü II 114 < **buy(u)r-ıl-**

çatıl- “uydurulmak (iftirā’ m.)” HKT 205a/3=10/37 Ünlü I 177, Ünlü II 132 < **çat-ıl-**

çıkaryl- 1. “dışarı çıkarılmak (iğrāc m.)” HKT 478b/9=45/35, (ba'şerat m.) HKT 579a/5=100/9 Ünlü I 184 < **çıkaryl-**

2. “kovulmak, sürülmek (iğrāc m.)” HKT 323b/4=22/40 bkz. 1

3. “meydana çıkanılmak, yaratılmak (iğrāc m.)” HKT 61b/8=3/1 10 bkz. 1

eksil- “eksilmek, azalmak (baḥs m.)” HKT 214b/5=11/15, (ğayz m.) HKT 218a/3=11/44 NF 265/5, Ünlü II 168 < **ek(i)s-il-**

eritil- “erilmek (şahr m.)” HKT 321b/2=22/20 Ünlü II 175 < **erit-il-**

ewrül- 1. “çevrilmek, döndürülmek (efk m.)” HKT 497b/7=51/9, (irkās m.) HKT 90a/7=4/91 Clauson 14, Erdal 659, DLT, C I, 248-16, Ünlü I 260, NF 179/6, Ünlü II 182 < **ew(ü)r-ül-**

ıddurul- “gönderilmek (irsāl m.)” HKT 255a/6=15/58 Ünlü II 241 < **ıddur-ul-**

ıdııl- “gönderilmek (irsāl)” HKT 311a/1=21/5 Clauson 56, DLT, C I, 194-11, Ünlü I 301, Ünlü II 242 < **ıd-il-**

içrül- “içirilmek (saḳy)” HKT 485b/4=47/15 Ünlü I 311, Ünlü II 249 < **iç(ü)r-ül-**

indenil- “çağınılmak, davet edilmek (da‘vet)” HKT 45b/2=2/282 < **inden-il-**

indürül- “indirilmek (inzāl)” HKT 13b/1=2/91, (tenzīl m.) HKT 252b/5=15/6 Ünlü I 326, Ünlü II 261 < **indür-ül-**

ağğurtul- “kaygıya düşürülmek (sev’)” HKT 381b/7=29/33 Ünlü II 279 < **kağğurt-ul-**

kaşanıl- “kuşatılmak, sarılmak (ihātat)” HKT 286b/2=18/42 Ünlü II 286 < **kaşan-il-**

kaşul- “kapılmak, kapılıp götürülmek (teḫaṭṭuf)” HKT 374a/3=28/57 Clauson 584, DLT, C I, 520-15, Ünlü I 254, Ünlü II 287 < **kaş-ul-**

kaşısturul- “katılmak, karıştırılmak (iṣrāb)” HKT 13b/7=2/93 Ünlü II 291 < **kaşıstur-ul-**

kaşğurtul- “kaygıya düşürülmek (sev’)” HKT 221b/1=11/77 **bkz. kağğurtul-**

kaştarıl- “çevrilmek, döndürülmek (rac‘)” HKT 61b/7=3/109 (redd m.) 131a/1=6/62 Clauson 676, Ünlü I 381, Ünlü II 301 < **kaştar-il-**

kemşil- 1. “atılmak (ilkā’)” 5 HKT 40a/1=67/7 Ünlü I 397, Ünlü II 308 < **kem(i)s-il-**

2. “birden bir davranışta bulunmak, atılmak (ilkā’ m.)” HKT 159b/9=7/120 **bkz. 1**

kesil- 1. “kesilmek (taḳṭi‘ m.)” HKT 109b/5=5/33 Clauson 673, Erdal 663, DLT, C II, 136-25, KB 1528, NF 178/10, Ünlü II 312 < **kes-il-**

2. “kopmak, sona ermek (teḫaṭṭu‘)” HKT 24a/1=2/166 **bkz. 1**

3. “her şeyden vazgeçip yönelmek (tebettul ilā’)” HKT 553a/5=73/8 **bkz. 1**

ketrül- “getirilmek (ityān bī m.)” HKT 4b/6=2/25, (cebv m.) HKT 374a/4=28/57 Ünlü II 313
<ket(ü)r-ül-

kıkrıl- “seslenilmek (munādāt m.)” HKT 151a/8=7/43 Ünlü II 315 <kıkr(ı)r-ıl-

kızıtıl- “kızdırılmak (iḥmā’ m.)” HKT 186a/1=9/35 Ünlü II 324 <kızıt-ıl-

kiril- “girilmek (duḥūl m.)” HKT 400b/1=33/14 DLT, C II, 136-22, Ünlü I 433, Ünlü II 329
<kir-ıl-

kiwrül- “girdirilmek, sokulmak (idḥāl m.)” HKT 249a/9=14/23 Ünlü I 437, Ünlü II 331
<kiw(ü)r-ül-

koçul- “inşa edilmek, yapılmak (vaż’ m.)” HKT 60a/2=3/96 Ünlü I 440, NF 239/13, Ünlü II 332 <koç-ıl-

koğrul- “yerinden sökülme (ictişās m.)” HKT 249b/6=14/26 Clauson 640, Ünlü I 444, NF 35/13, Ünlü II 334 <koğr-ıl-

koparıl- “diriltilmek (ba’s m.)” HKT 533b/7=64/7 Ünlü I 446, Ünlü II 335 <kopar-ıl-

koğgarıl- “diriltilmek (ba’s m.)” HKT 437a/5=038/79 bkz. koparıl-

korkutul- “korkutulmak, uyanılmak (inzār m.)” HKT 252a/3=14/52 Ünlü I 454, Ünlü II 337
<korkut-ıl-

kowul- “kovulmak, sürülmek (nefy m.)” HKT 109b/6=5/33 Ünlü II 338 <kow-ıl-

koyul- 1. “serbest bırakılmak (terk m.)” HKT 557b/4=75/36 Clauson 677, NF 437/11, Ünlü II 339 <koy-ıl-

2. “meydana koyulmak, ortaya çıkarılmak (vaż’ m.)” HKT 287a/7=18/49 Ünlü I 440

köndürül- “yöneltilmek (hidāyet m.)” HKT 321b/7=22/24 Ünlü I 466, Ünlü II 342
<köndür-ül-

könül- “doğru yolu bulmak, hidayete ermek (hidāyet)” HKT 204b/9=10/35 (ihtidā’) 165a/5=7/1 58 Ünlü I 476, Ünlü II 344 <kön-ül-

körküzül- “gösterilmek (irā’et m.)” HKT 578b/6=99/6 Ünlü II 347 <körküz-ül-

körsetil- “gösterilmek (tebşīr m.)” HKT 547a/3=70/11 Ünlü II 347 <körset-ıl-

körül- “görülme (ra’y m.)” HKT 504b/8=53/40 Clauson 745, Erdal 665, DLT, C II, 136-19, KB 4249, Ünlü I 483, Ünlü II 347 <*kör-ül-*

kötrül- 1. “yükseltilmek (raf’ m.)” HKT 572a/9=88/18 Clauson 706, Erdal 666, KB 2812, Ünlü I 485, NF 302/17, Ünlü II 348 <*köt(ü)r-ül-*

2. “yüceltilmek (raf’ m.)” HKT 340a/7=24/36 bkz. 1

köydürül- “yakılmak (futün m.)” HKT 498a/2=51/13 Ünlü II 348 <*köydür-ül-*

kurtarı- “kurtarılmak (icâret m.)” HKT 333a/9=23/88, (ğavṣ m.) HKT 285a/7=18/29 (Ünlü I 502, Ünlü II 355 <*kurtar-ıl-*

kurtul- 1. “kurtulmak (emn)” HKT 238b/3=12/107 (ḥabv) 280a/4=17/97 *kurt-ül-* Clauson 650, DLT, C II, 233-24, Ünlü II 355

2. “kurtulmak; düzelmek, doğru ve dürüst olmak (istiḳâmet)” HKT 182a/1=9/7

küyül- “mühlet verilmek, geciktirilmek (inṣâr m.)” HKT 124b/3=6/8 Ünlü I 524, Ünlü II 366 <*küy-ül-*

oḥşatıl- “benzetilmek, öyle görünmek (teṣbih m.)” HKT 100a/5=4/157 Ünlü I 571, Ünlü II 441 <*oḥşat-ıl-*

öğretil- “öğretilmek (ta’lîm)” HKT 134b/5=6/91 Ünlü I 604, Ünlü II 456 <*öğret-ıl-*

ögül- “övmek (ḥamd m.)” HKT 72b/8=3/188 Clauson 106, DLT, C I, 198-17, Ünlü I 604, Ünlü II 457 <*ög-ül-*

öldürül- “öldürülmek (ḳatıl m.)” HKT 555a/3=74/20 (taḳtîl m.) 407a/6=33/61 Ünlü I 610, NF 337/1, Ünlü II 459 <*öldür-ül-*

örtül- 1. “örtülmek, gizli tutulmak gizlenmek (ḥufyet)” HKT 47b/3=3/5, (iḥfâ’ m.) HKT 397a/8=32/17 Clauson 209, DLT, C I, 244-21, KB 5935, Ünlü I 620, Ünlü II 463 <*ört-ül-*

2. “gizlenmek, saklanmak (istiḥfâ’)” HKT 213a/8=11/5 bkz. 1

saçıl- 1. “dağılmak, saçılmak (intiṣâr)” HKT 566b/4=82/2 Clauson 797, Erdal 669, DLT, C II, 122-10, KB 5640, Ünlü I 645, NF 136/5, Ünlü II 491 <*saç-ıl-*

2. “uzaklaşmak, ayrılmak (ḥulūṣ)” HKT 235b/3=12/80 (i’tizâl) 474a/3=44/21 bkz. 1

satğasturul- “kavuşturulmak, ulaştınlmak (telkīyet m.)” HKT 458b/1=41/35 Ünlü II 504
 <*satğastur-ul-*

sewüdüürül- “mutlu edilmek, sevindirilmek (hubür m.)” HKT 386b/8=30/15 Ünlü II 516
 <*sewüdüür-ül-*

sındurul- “yenilmek, mağlûp olmak (hezm m.)” HKT 507b/4=54/45 Ünlü II 521 <*sındur-ul-*

sorul- 1. “sorulmak (su’âl m.)” HKT 566a/1=81/8 Ünlü I 695, Ünlü II 529 <*sor-ul-*

2. “sorguya çekilmek (su’âl m.)” HKT 20b/1=2/141 bkz. 1

sögül- “kızartmak, yakmak, kavurmak (şeyy)” HKT 285a/7=18/29 Clauson 821, Ünlü I 696,
 NF -sökil- 137/16, Ünlü II 530 <*sög-ül-*

suçul- “soyunup çıkarmak (hal’)” HKT 301b/2=20/12 Clauson 797, Erdal 689, DLT, C II,
 122-14, KB 4958, Ünlü I 702, NF 39/6, Ünlü II 533 <*suç-ul-*

suğul- “(suyu) çekilmek (ğavr)” HKT 541b/7=67/30 Clauson 809, Erdal 673, KB 2866, Ünlü
 I 702, Ünlü II 533 <*suğ-ul-*

sürül- 1. “kovulmak (la’n m.)” HKT 114b/3=5/64 Clauson 852, DLT, C II, 123-15, Ünlü I
 712, Ünlü II 541 <*sür-ül-*

2. “sürülmek, sevkedilmek (sevk m.)” HKT 445a/5=39/71 bkz. 1

tağıl- 1. “parçalanmak, dağılmak, darmadağınık olmak (temzīk m.)” HKT 409a/9=34/7
 Clauson 469, Erdal 674, DLT, C II, 129-7, Ünlü I 726, Ünlü II 560 <*tağ-ıl-*

2. “bölünmek, bölüklere ayrılmak (teşaddu’)” HKT 389b/9=30/43 bkz. 1

tarıl- “dağılmak, ayrılmak (teferruk)” HKT 60b/9=3/103 Clauson 547, DLT, C II, 126-19,
 Ünlü I 756, Ünlü II 569 <*tar-ıl-*

tartil- “çekilip yayılmak (medd m.)” HKT 569a/1=84/3 DLT, C II, 229-10, Ünlü I 757, Ünlü
 II 569 <*tart-ıl-*

tegrül- “ulaştınlmak krş. tegürül-, tigrül- (każā’ m.)” HKT 308b/2=20/114 Ünlü I 774, Ünlü II
 578 <*teg(ü)r-ül-*

teğsürül- “değiştirilmek (tebdil m.)” HKT 251b/8=14/48 Clauson 488, KB 1054, Ünlü I 774,
 Ünlü II 578 <*teğsür-ül-*

teprenil- “sarsıntıya uğratılmak, sarsılmak (racc m.)” HKT 511a/3=56/4, (zilzāl m.) HKT 400a/4=33/11 Ünlü I 786, Ünlü II 584 < *tepren-il-*

tezginil- “dolaştırılmak (ṭavāf m.)” HKT 427a/8=37/45 Ünlü II 589 < *tezgin-il-*

tikil- “dik durmak, dikilmek (naşb m.)” HKT 572b/1=88/19 Clauson 481, Erdal 678, DLT, C II, 130-12, KB 4009, Ünlü I 801, NF 319/1, Ünlü II 592 < *tik-il-*

tiril- “yaşamak (ḥayāt)” HKT 330b/1=23/37 Clauson 547, Erdal 678, DLT, C II, 127-1, KB 705, Ünlü I 807, NF 334/8, Ünlü II 595 < *tir-il-*

toğrul- “dünyaya getirilmek, doğurulmak (vilādet m.)” 2 HKT 95b/9=19/33 Ünlü II 598 < *toğr-ul-*

toldurul- “doldurulmak (tescīr m.)” HKT 565b/7=81/6, (mel’ m.) HKT 551a/4=72/8 Ünlü II 600 < *toldur-ul-*

tögül- “paralanmak, dümdüz edilmek (dekk m.)” HKT 573b/1=89/21 Ünlü I 821, Ünlü II 602 < *tög-ül-*

tökül- “dökülmek (feyz)” HKT 194a/7=9/92, (imnā’ m.) HKT 505a/2=53/46 Clauson 481, Erdal 479, DLT, C II, 129-25, KB 5982, Ünlü I 821, Ünlü II 602 < *tök-ül-*

töğderil- “tersine çevrilmek, döndürülmek (neks m.)” HKT 315a/7=21/65 Ünlü II 603 < *töğder-il-*

turuḳturul- “bir yerde bir süre için ayakta durdurulmak (vaḳf m.)” HKT 126b/8=6/30 Ünlü II 607 < *turuḳtur-ul-*

tutul- 1. “yakalanmak, tutulmak (aḥz m.)” HKT 407a/6=33/61 Clauson 481, Erdal 251, DLT, C II, 120-15, KB 2711, Ünlü I 840, NF 235/11, Ünlü II 609 < *tut-ul-*

2. “sarılmak, dürülmek, kapatılmak (tekvīr m.)” HKT 565b/5=81/1 bkz. 1

3. “(ay) tutulmak (ḥusūf)” HKT 556b/6=75/8 bkz. 1

tüşül- “düşmek fiilinin meçhul şekli (suḳūṭ m.)” HKT 163a/8=7/149 Ünlü II 614 < *tüş-ül-*

tüz-el- “doğrulmak (istiva’)” HKT 467b/3=43/13 Ünlü II 615 < *tüz-el-*

tüzül- “kemāle ermek, kararını bulmak (istivā’)” HKT 369b/1=28/14 Clauson 575, Erdal 681, DLT, C II, 127-11, KB 1824, Ünlü I 857, Ünlü II 615 < *tüz-ül-*

unutul- “unutulmak, bir tarafta bırakılmak, terkedilmek (nisyān m.)” HKT 309a/9=20/126 Ünlü I 880, Ünlü II 626 <*unut-ul-*

urul- 1. “takdir edilmek (zarb m.)” HKT 62a/3=3/112 Clauson 229, DLT, C I, 195-2, KB 5106, Ünlü I 883, Ünlü II 627 <*ur-ul-*

2. “koymak (zarb m.)” HKT 515b/7=57/13 bkz. 1

3. “takınmak, süslenmek (taḥliyet m.)” HKT 559a/4=76/21 bkz. 1

uşatıl- “ufalanmak, paramparça olmak (bess m.)” HKT 51 la/3=56/5 Ünlü II 629 <*uşat-ıl-*

uydurul- 1. “tābi tutulmak, maruz bırakılmak (itbā‘ m.)” HKT 223b/8=11/99 Ünlü II 631 <*uydur-ul-*

2. “(kendisine) uyulmak (ittibā‘ m.)” HKT 23b/9=2/166 bkz. 1

uyul- “uyulmak (ittibā‘ m.)” HKT 204b/9=10/35 Ünlü II 631 <*uy-ul-*

üdenil- 1. “çağılmak, davet edilmek (da‘vat m.)” HKT 342a/3=24/51 Ünlü I 903, Ünlü II 639 <*üden-il-*

2. “dua ve ibadet edilmek (du‘ā‘ m.)” HKT 447b/1=40/12 bkz. 1

ünil- “davet edilmek, çağrılmak (da‘vet m.)” HKT 341b/8=24/48 Ünlü II 639 <*ün-il-*

ürül- “üfürülmek, üflenmek (nefḥ m.)” HKT 307b/5=20/102, (naḫr m.) HKT 554b/5=74/8 Clauson 230, DLT, C I, 195-23, Ünlü I 905, NF 177/3, Ünlü II 640 <*ür-ül-*

yağdurul- “yağdınılmak (imṭār m.)” HKT 348a/5=25/40 Ünlü I 922, Ünlü II 651 <*yağdur-ul-*

yandurul- “yakılmak, tutuşturulmak (te’sīr m.)” HKT 566a/2=81/12, (iḳād m.) HKT 340a/3=24/35 Ünlü II 659 <*yandur-ul-*

yanıl- yanılmak (ḥaṭā)” HKT 90b/2=4/92, (iḥṭā‘) HKT 399a/8=33/5 Clauson 951, Erdal 689, DLT, C III, 59-14, KB 360, Ünlü I 943, NF 245/12, Ünlü II 660 <*yanıl-*

yapuşturul- “yapıştırılmak (zarb m.)” HKT 9a/7=2/61 Ünlü II 662 <*yapuştur-ıl-*

yaratıl- “yaratılmak (ḥalk m.)” HKT 169a/9=7/191 Ünlü I 955, NF 374/10, Ünlü II 664 <*yarat-il-*

yarıl- “yarılmak (inṣiḳāk)” HKT 509b/1=55/37, (teṣaḳḳuḳ) HKT 347a/3=25/25 Clauson 967, Erdal 684, DLT, C.III, 77-25, KB 6139, Ünlü I 956, NF 12/16, Ünlü II 665 <*yar-il-*

yaşatıl- “ömür verilmek, yaşatılmak (ta‘mîr m.)” HKT 14a/5=2/96 Ünlü II 669 <yaşat-ıl-

yawutul- “yaklaştmak (izlâf m.)” HKT 566a/3=81/13 Ünlü II 672 <yawut-ul-

yayıl- 1. “dağılmak, yayılmak (intişâr)” HKT 387a/6=30/20 Clauson 981, Erdal 685, DLT, C III, 191-19, KB 2336, Ünlü I 978, NF 112/6, Ünlü II 674 <yay-ıl-

2. “erilmek, döşenmek (satḥ m.)” HKT 572b/1=88/20 bkz. 1

3. “açılmak, ortaya konulmak (neşr m.)” HKT 566a/2=81/10 bkz. 1

yıgıl- 1. “menedilmek, alıkonulmak (şadd m.)” HKT 450a/7=40/37, (men‘ m.) HKT 233a/9=12/63 Erdal 687, DLT, C.III, 80-4, KB 1806, Ünlü I 997, NF 44/13, Ünlü II 682 <yıg-ıl-

2. “toplanmak, bir araya gelmek veya getirilmek (cem‘ m.)” HKT 353a/4=26/38 bkz. 1

3. “vazgeçmek, geri durmak (şudūd)” HKT 151b/4=7/45 bkz. 1

yıkıl- “yıkılmak (tehdim)” HKT 323b/6=22/40 Clauson 902, DLT, C.III, 81-22, KB 2137, Ünlü I 998, NF 5/12, Ünlü II 683 <yık-ıl-

yırtıl- “yırtılmak (ḳadd m.)” HKT 229a/7=12/27 Clauson 961, Erdal 687, DLT, C.III, 106-9, Ünlü I 1002, NF 361/13, Ünlü II 685 <yırt-ıl-

yiğil- “mağlup edilmek, yenilmek (galebet m.)” HKT 159b/8=7/119 Ünlü II 688 <yiğ-ıl-

yitürül- “yiyecek verilmek, yedirilmek (iṭ‘ām m.)” HKT 125a/4=6/14 Ünlü II 690 <yitür-ül-

yokatıl- “yok edilmek, helâk edilmek (ihlâk m.)” HKT 544b/4=69/6 Ünlü II 691 <yokat-ıl-

yotturul- “helâk edilmek (aḥz m.)” HKT 414a/9=34/51 Ünlü II 694 <yottur-ul-

yoyul- “kaybolmak, görünmez hale gelmek (ṭams m.)” HKT 560a/4=77/8 Ünlü II 694 <yoy-ul-

yörütül- “harekete geçirilmek (tesyîr m.)” HKT 565b/6=81 /3 Ünlü II 696 <yörüt-ül-

yüklenil- “yüklenmek (taḥmîl m.)” HKT 342a/9=24/54 Ünlü II 701 <yüklen-il-

4.9. -(X)n-

Gabain bu ekin meçhullük yatığını bununla birlikte son sei *-I-* olan fiil tabanlarının dönüşlülüğünün de *-n-* ile yapıldığını bildirmiştir¹⁷⁹. Erdal bu ekin genellikle *+IA-* ekiyle birlikte kullanıldığını, bağlama ünlüsünün de çoğunlukla */U/* şeklinde olduğunu bununla birlikte başka ünlülerin de kullanıldığını ifade etmiştir¹⁸⁰.

Eski Türkçe'den bu ek için *alın-* < *al-ın* “alınmak”, *bilin-* < *bil-in* “pişman olmak” örnekleri verilebilir¹⁸¹.

Karahanlı Türkçesi'nde de *alın-* < *al-ın* “alınmak” (DLT, C I, 203-25, KB 4767), *bağlan-* < *bağla-n-* “bağlanmak” (DLT, C II, 238-24, KB 5928) örnekleri verilebilir.

aldan- “aldanmak (sehr m.)” HKT 333b/2=23/89 Ünlü II 39 < *alda-n-*

alın- “alınmak, kabul edilmek (ahz m.)” HKT 516a/3=57/15 Clauson 148, Erdal 586, DLT, C I, 203-25, KB 4767, Ünlü I 34, NF 197/4, Ünlü II 40 < *al-ın-*

ayırtlan- 1. “ayırt edilmek, tefrik edilmek, açıklanmak (farğ m.)” HKT 473a/4=44/4 Ünlü II 66 < *ayırtla-n-*

2. “açıklanmak (tafşil m.)” HKT 213a/1=11/1 bkz. 1

āzārlan- < F+T “eziyet edilmek, incitilmek (īzā' m.)” HKT 379a/2=29/10 Ünlü II 69 < *āzārla-n-*

bağlan- “bağlanmak (ğall m.)” HKT 114b/2=5/64 Clauson 315, DLT, C II, 238-24, KB 5928, Ünlü I 90, NF 149/4, Ünlü II 73 < *bağla-n-*

bezen- “süslenmek (teberrüc)” HKT 402b/7=33/33 (tezeyyün) 203b/1=10/24 Clauson 392, DLT, C II, 142-4, KB 6128, Ünlü I 121, NF 308/11, Ünlü II 94, < *beze-n-*

bilin- 1. “bilinmek, anlaşılmak (iblā' m.)” HKT 57 la/1=86/9 ('ilm m.) 339a/6=24/31 Clauson 343, Erdal 594, DLT, C II, 143-18, KB 969, Ünlü I 129, Ünlü II 98 < *bil-in-*

2. “tanınmak ('irfān m.)” HKT 407a/2=33/59 bkz. 1

bitin- 1. “yazılmak, kaydedilmek (ketb m.)” HKT 468a/3=43/19 Clauson 307, DLT, C II, 140-25, KB 2697, Ünlü I 138, Ünlü II 103 < *bit-in-*

¹⁷⁹ Gabain, a.g.e. 59

¹⁸⁰ Erdal, a.g.e. s. 632

¹⁸¹ Gabain, a.g.e. s. 59

2. “belirlenmek, takdir edilmek (ketb m.)” HKT 26a/7=2/183 bkz. 1

boğazlan- “boğazlanmak, kesilmek (zebḥ m.)” HKT 104a/5=5/3 Ünlü II 105 < *boğazla-n-*

boğun- “kendi kendini boğmak (ḳat’)” HKT 320b/9=22/15 Clauson 316, DLT, C II, 142-20, Ünlü I 140, Ünlü II 105 < *boğ-un-*

bulun- “olmak, bulunmak (şeḳaf m.)” HKT 62a/4=3/112, (vucd m.) HKT 234b/9=12/75 Clauson 344, DLT, C II, 143-15, KB 1423, Ünlü I 156, Ünlü II 112 < *bul-un-*

emgen- 1. “sıkıntıya düşmek, sıkılmak (şekā’)” HKT 301a/2=20/2, (‘anet) HKT 199b/3=9/128 Clauson 160, Erdal 597, DLT, C I, 255-11, Ünlü I 231, NF 113/5, Ünlü II 171 < *emge-n-*

2. “bitkin düşmek, yorulmak (naşab)” HKT 576a/8=94/7 bkz. 1

ıyn- 1. “gönderilmek (irsāl m.)” HKT 155b/2=7/75, Ünlü II 245 < *ıy-m-*

2. “salıverilmek; harekete geçmek (inbi‘aş)” HKT 574b/6=91/12 bkz. 1

ıglen- “acı çekmek (elem)” HKT 93a/5=4/104 Clauson 107, DLT, C I, 259-14, Ünlü I 317, Ünlü II 251 < *ıglen-*

ḳapsan- “kuşatılmak, sanılmak (ihāḳat)” HKT 203a/2= 10/22 NF 61/10, Ünlü II 286 < *ḳapsa-n-*

ḳazgan- “işlemek, yapmak (cerḥ)” HKT 130b/6=6/60, (ictirāḥ) HKT 477b/1=45/21 Clauson 683, Erdal 604, DLT, C II, 249-24, KB 3666, Ünlü I 382, NF 234/10, Ünlü II 302 < *ḳazga-n-*

ḳılın- 1. “yapılmak (fa‘l m.)” HKT 414b/4=34/54 Clauson 623, Erdal 605, DLT, C II, 156-4, KB 4192, Ünlü I 416, NF 346/13, Ünlü II 316 < *ḳıl-m-*

2. “yazılmak, farz edilmek (ca‘l m.)” HKT 269b/9=16/124 bkz. 1

ḳınan- “cezalandırılmak, eziyet edilmek (mu‘āḳabet m.)” HKT 325b/4=22/60, (futūn m.) HKT 268b/2=16/110 Ünlü I 418, Ünlü II 317 < *ḳına-n-*

ḳörün- “fark olunmak, görünmek (ra‘y m.)” HKT 482a/7=46/25 Clauson 746, Erdal 607, DLT, C II, 157-3, KB 581, Ünlü I 483, NF 162/14, Ünlü II 347 < *ḳör-ün-*

küçemlen- “zorlanmak, mecbur tutulmak (ikrāḥ m.)” HKT 268a/4=16/106 Ünlü II 361 < *küçemle-n-*

küwen- “böbürlenmek, çalım satmak (merah)” HKT 393b/5=31/18, (temaṭṭī) HKT 557b/2=75/33 Clauson 690, Erdal 607, DLT, C II, 157-27, KB 2084, Ünlü I 522, NF 373/9, Ünlü II 365 < *küwe-n-*

oқın- “okunmak (tilāvat m.)” HKT 476a/5=45/8, (қırā’at m.) HKT 170b/2=7/204 Clauson 87, Erdal 608, DLT, C I, 202-21, KB 1356, Ünlü I 573, Ünlü II 442 < *oқı-n-*

oқun- “okunmak (tilāvat m.)” HKT 392a/8=31/7, (dirāset m.) HKT 569b/1=84/21 bkz. oқın-

öğren- 1. “öğrenmek (te‘allum)” HKT 14b/9=2/102 Erdal 609, DLT, C I, 252-12, KB 1680, Ünlü I 604, NF 223/6, Ünlü II 456 < *ögr-en-*

2. “alışkanlık peyda etmek, adet edinmek (murūd)” HKT 195b/4=9/101 bkz. 1

öğütlen- “öğüt verilmek (va‘z m.)” HKT 535b/4=65/2 Ünlü II 457 < *öğütle-n-*

örtün- 1. “gizlenmek, saklanmak (tevārī)” HKT 262b/5=16/59 Clauson 209, DLT, C I, 250-15, KB 5422, Ünlü I 620, NF 144/1, Ünlü II 461 < *ört-ün-*

2. “örtünmek, bürünmek (istiğşā’)” HKT 549a/4=71/7 bkz. 1

saçın- “uzaklaşmak, ayrılmak (i‘tizāl)” HKT 90a/7=4/91 (intibāz) 295a/3=19/22 Ünlü I 645, Ünlü II 491 < *saç(ı)l-in-*

sakın- 1. “sakinmek, korunmak, çekinmek (ittiḳā’)” HKT 29a/4=2/196 Clauson 812, Erdal 612, DLT, C II, 153-20, KB 1283, Ünlü I 649, NF 118/5, Ünlü II 497 < *sak-in-*

2. “kaçınmak (ictināb)” HKT 260b/6=16/36, (isti‘fāf) HKT 75b/8=4/6 bkz. 1

3. “sanmak, zannetmek (ḥisbān)” HKT 65b/5=3/142 bkz. 1

salın- “yukandan aşağıya sarkmak (tedellī)” HKT 503a/5=53/8 Clauson 827, Erdal 612, DLT, C II, 154-8, KB 2692, Ünlü I 654, NF 90/9, Ünlü II 499 < *sal-in-*

sewün- 1. “sevinmek, mutlu olmak (ibşār)” HKT 458a/3=41/30, (istibşār) HKT 197a/4=9/111 Clauson 790, Erdal 612, DLT, C II, 153-2, KB -*sewin-* 3559, Ünlü I 675, NF 24/16, Ünlü II 516 < *sew-ün-*

2. “şımarmak (ferah)” HKT 376a/5=28/76 bkz. 1

sıgın- “sığınmak (evy)” HKT 283a/5=18/16, (‘avz) HKT 218a/9=11/47 Clauson 813, Erdal 613, DLT, C II, 152-24, KB 4371, Ünlü I 680, NF 387/13, Ünlü II 519 < *sıg-in-*

sıkın- “sığınmak (evy)” HKT 217b/9=11/43 *bkz. sığın-*

sıman- “denenmek (ibtılâ’ m.)” HKT 400a/4=33/11, (futûn m.) HKT 364b/1=27/47 KB 2042, Ünlü I 684, Ünlü II 521 < *sıma-n-*

sizin- 1. “sanmak, zannetmek (ḥisbân)” HKT 149a/7=7/30, (zann) HKT 457a/7=41/23 KB 3882, Ünlü I 691, Ünlü II 526 < *siz-in-*

2. “anlamak, idrâk etmek (zann)” HKT 460a/1=41/48 *bkz.* 1

sürin- “sürüklenmek, sevkedilmek (seḥb m.)” HKT 453b/5=40/71 *bkz. sürün-*

sürün- “sürüklenmek, sevkedilmek (seḥb)” HKT 507b/7=54/48 Clauson 854, DLT, C II, 151-17, Ünlü I 713, Ünlü II 541 < *sürü-n-*

tağlan- “yakılmak, dağlanmak (keyy m.)” HKT 186a/2=9/35 Ünlü II 557 < *tağla-n-*

tapun- “tapmak, tapınmak, kulluk etmek (‘ibâdet)” HKT 354b/3=26/70 Clauson 441, Erdal 616, DLT, C II, 167-2, KB 3256, Ünlü I 750, NF 403/11, Ünlü II 567 < *tap-un-*

tayan- “yaslanmak, dayanmak (ittiḳâ’)” HKT 469a/7=43/34, (tevekku’) HKT 301b/8=20/18 Clauson 569, Erdal 617, DLT, C III, 190-26, KB 6640, Ünlü I 765, NF 99/13, Ünlü II 573 < *taya-n-*

taayn- “kaymak (zell)” HKT 30b/4=2/209 Ünlü II 574 < *taay-n-*

tepren- 1. “sallanmak, sarsılmak (racf)” HKT 553b/2=73/14, (mevr) HKT 540b/5=67/16 Clauson 444, Erdal 618, DLT, C II, 240-15, KB 5030, Ünlü I 785, NF 5/11, Ünlü II 585 < *tepre-n-*

2. “hareket etmek, harekete geçmek (ihtizâz)” HKT 320a/2=22/5 *bkz.* 1

tepün- “kaçmak (rakz)” HKT 311b/1=21/12 Clauson 442, DLT, C II, 140-19, Ünlü I 785, Ünlü II 584 < *tep-ün-*

tezzin- 1. “dönmek, dolaşmak (cevs)” HKT 271a/5=17/5 (ṭavâf) 501a/9=52/24 Clauson 488, Erdal 617, DLT, C II, 241-24, KB 6154, Ünlü I 797, NF 109/2, Ünlü II 589 < *teg(i)z-in-*

2. “tavaf etmek” (teṭavvuf) HKT 22b/8=2/158 *bkz.* 1

3. “olduğundan daha değişik bir hale geçmek, dönmek (devr)” HKT 401a/2=33/19 *bkz.* 1

tilen- 1. “istenmek, arzu edilmek (irâdet m)” HKT 432b/4=38/6 Clauson 501, Erdal 619, DLT, C III, 43-20, KB 443, Ünlü I 804, Ünlü II 593 < *tile-n-*

2. “istenmek, talep edilmek (su’âl)” HKT 400b/2=33/14 bkz. 1

tölen- 1. “sabit olmak (şubût)” HKT 267a/2=16/94 Ünlü I 822, NF 52/15, Ünlü II 602 < *töle-n-*

2. “sebat etmek (şubût)” HKT 176b/4=8/45 bkz. 1

3. “dürüst, güvenilir ve samimi olmak (istikâmet)” HKT 210a/9=10/89 bkz. 1

tutun- 1. “edinmek (ittiḥāz)” HKT 208a/5=10/68, (tebevvu’) HKT 523b/3=59/9 Clauson 458, Erdal 621, DLT, C II, 143-23, KB 1697, Ünlü I 840, NF 258/12, Ünlü II 609 < *tut-un-*

2. “kabul etmek, addetmek (ittiḥāz)” HKT 195a/3=9/98 bkz. 1

3. “sarılmak, tutunmak (istimsāk bi)” HKT 469b/8=43/43 bkz. 1

tüken- “bitmek, tükenmek (nefād)” HKT 394b/3=31/27 Clauson 484, KB 2739, Ünlü I 845, NF 324/17, Ünlü II 611 < *tüke-n-*

ulan- 1. “ulaşmak, varmak (vaşl m.)” HKT 371b/8=28/35 Clauson 148, Erdal 623, DLT, C I, 204-1, KB 3696, Ünlü I 868, NF 6/16, Ünlü II 621 < *ula-n-*

2. “ulaştırılmak, birleştirilmek, bitleştirilmek (vaşl m.)” HKT 242b/8=13/21 bkz. 1

ümen- “ummak, ümit etmek, beklemek (racā’)” HKT 201a/2=10/7 (riżvān) 21a/2=2/144 Clauson -umın- 162, Erdal -umın- 623, DLT -umun- CI, 206-3, KB -umın- 3622, Ünlü I -umın- 878, NF -umun- 244/1, Ünlü II 637 < *üm-en-*

ünden- “çağırılmak, davet edilmek (da’vat m.)” HKT 487b/4=47/38 Ünlü I 903, Ünlü II 639 < *ünde-n-*

yalınlan- “alevlenmek (telazzi)” HKT 575b/2=92/14 Ünlü I -yalınlan- 936, Ünlü II 657 < *yalınla-n-*

yarlıkan- “bağışlanmak, (ğufrān m.)” HKT 175b/1=8/38 Ünlü I 963, Ünlü II 667 < *yarlıka-n-*

yığın- 1. “menedilmek, alıkonulmak (izdicār m.)” HKT 506a/3=54/9 (nehy m.) 520a/1=58/8 Ünlü I 998, NF 25/15, Ünlü II 683 < *yığ(i)l-m-*

2. “toplanmak, bir araya getirilmek (ḥaşr m.)” HKT 520a/8=58/9 bkz. 1

3. “vazgeçmek, geri durmak (intihā’)” HKT 102a/4=4/171 (tenāhī) 116b/7=5/79 bkz. 1

yigren- “hoşlanmamak, iğrenmek (kurh)” HKT 494a/1=49/12 Clauson 914, DLT, C.III, 109-5, Ünlü I 1003, NF 254/10, Ünlü II 686 < *yigre-n-*

yulun- “fidye vererek kendim kurtarmak (iftidā)” HKT 110a/3=5/36 Clauson 931, Erdal 631, KB 1438, Ünlü I 1023, Ünlü II 697 < *yul-un-*

yüklen- “yüklenmek (taḥmīl m.)” HKT 530b/3=62/5 Ünlü I 1031, Ünlü II 701 < *yükle-n-*

4.10. -sA-

Eski Türkçe’den bu yana görülen ancak kullanımı fazla olmayan bir ektir. İstek ve arzu anlamı katar. -(X)GsA- şeklinin ayrılmış hali de olabilir. Metinde tek yerde geçmektedir.

ķapsa- 1. “kuşatmak, sarmak (ḥaff)” HKT 285b/6=18/32, (iḥāṭat) HKT 272b/6=17/60 Clauson 587, DLT, CIII, 285-1, NF 322/7, Ünlü II 286 < *ķap-sa-*

2. “içine almak, ihtiva etmek (iṣtimāl)” HKT 142a/7=6/144 bkz. 1

3. “kapsamak, kavramak, anlamak (iḥṣā’)” HKT 250b/2=14/34 bkz. 1

4.11. -(X)ṣ-

İsteşlik fonksiyonunda işlek olarak kullanılan bir ektir. Gabain ek için: “Karşılıklılık ve tekerrür bildirir; -ma- hariç, daima, bu bahiste zikredilen yapım unsurlarından sonra gelir. Karşılıklılık bir tarafın pasif diğer tarafın aktifliği içinde cereyan eder; o halde birinin çağırıldığına, diğerinin çağırıldığına değer veriliyorsa, kullanılabilir. Fakat katılan iki taraf da aktif olabilir” demiştir¹⁸². Erdal bu ekin hem ünlü hem de ünsüzle biten fiillere gelebileceğini, bununla birlikte *+A-* ve *+IA-* ekleriyle daha çok kullanıldığını belirtmiştir. Erdal, Gabain’in “ma- hariç, daima, bu bahiste zikredilen yapım unsurlarından sonra gelir” ifadesinin hatalı olduğunu da vurgulamış buna kanıt olarak da *tāḡṣil-*, *baḡdaṣınu olor-* ve *yapṣın-* örneklerini vermiştir¹⁸³.

Bu ek için Eski Türkçe’den *tapıṣ-* < *tap-ıṣ-* “bulmak, yeniden bulmak”, *körüṣ-* < *kör-üṣ-* “görüşmek, selamlaşmak” örnekleri verilebilir¹⁸⁴.

¹⁸² Gabain, a.g.e. s. 60

¹⁸³ Erdal, a.g.e. s. 575

¹⁸⁴ Gabain, a.g.e. s. 60

Karahanlı Türkçesi'nden de *biliş-* < *bil-iş-* “birbirini tanımak” (DLT, CII, 107-21, KB 499), *karış-* < *kar-ış-* “birbirinin içine girmek, karışmak” (DLT, CII, 97-3, KB 2290) örnekleri verilebilir.

ayrılış- “birbirinden ayrılmak, boşanmak (teferruk)” HKT 96b/1=4/130 Ünlü II 67 < *ayrıl-ış-*

biliş- “birbirini tanımak, tanışmak (te‘āruf)” HKT 494a/4=49/13 Clauson 345, Erdal 554, DLT, CII, 107-21, KB 499, Ünlü I 129, Ünlü II 98 < *bil-iş-*

bitigleş- “anlaşma yapmak, anlaşmak (mukātebet)” HKT 339b/4=24/33 Ünlü II 103 < *bitigle-ş-*

buyruş- “karşılıklı düşüncelerini bildirmek (i’timār)” HKT 536a/8=65/6 Ünlü II 115 < *buy(u)r-uş-*

çakırış- “bağırışmak (iştirāḥ)” HKT 418b/6=35/37 Clauson 411, DLT, CII, 209-2, Ünlü I 174, NF -çakırış- 442/13, Ünlü II 130 < *çak(ı)r-ış-*

karış- 1. “birbirinin içine girmek, karışmak (iḥtilāt)” HKT 142b/9=6/146 Clauson 664, Erdal 558, DLT, CII, 97-3, KB 2290, Ünlü I 364, NF 400/6, Ünlü II 291 < *kar-ış-*

2. “katılmak, bir araya gelmek, bir arada yaşamak (muḥāleṭat)” HKT 32b/4=2/220 bkz. 1

kayış- “dönmek, bir halden başka bir hale geçmek (irtidād)” HKT 237a/9=12/96 Clauson 679, Ünlü I 380, Ünlü II 300 < *kay-ış-*

kayıtış- “birbirine dönmek (terācu‘)” HKT 34b/1=2/230 Clauson 675, DLT, CIII, 195-11, Ünlü I 381, Ünlü II 301 < *kayt-ış-*

kemiş- 1. “atmak (ṭarḥ)” HKT 227a/6=12/9, (ḳazf) HKT 306b/1=20/87 Clauson 724, Erdal 32, DLT, CII, 112-2, KB 1572, Ünlü I 396, NF 358/11, Ünlü II 307 < *kem-iş-*

2. “bırakmak, salmak (idlā’)” HKT 228a/6=12/19 bkz. 1

3. “koymak, bırakmak, yerleştirmek (ḳazf)” HKT 402a/3=33/26, (ilkā’) HKT 258b/5=16/15 bkz. 1

keleş- “iştisare etmek, danışmak, görüşmek (i’timār)” HKT 370a/5=28/20, (muşāvarat) HKT 68b/5=3/159 Clauson 734, Erdal 561, DLT, CIII, 394-19, KB 3490, Ünlü I 399, Ünlü II 308 < *keleş-ş-*

kıkrış- “birbirine seslenmek, birbirini çağırmaq (tenābuz)” HKT 493b/5=49/11, (tenādi) HKT 542b/5=68/21 Clauson 612, Erdal 562, DLT, CII, 220-8, Ünlü I 414, Ünlü II 315 < **kıkr(ı)r-ış-**

kılış- “savaşmaq, çarpışmaq (iktitāl)” HKT 493a/6=49/9 Clauson 625, Erdal 562, DLT, CII, 109-19, Ünlü I 416, NF 438/14, Ünlü II 316 < **kıl-ış-**

körüş- “birbirini görmək, görüşmək (terā’ı)” HKT 177a/2=8/48 Clauson 748, Erdal 562, DLT, CII, 99-5, KB 2368, Ünlü I 484, NF -körüş- 24/3, Ünlü II 346 < **kör-üş-**

oğşaş- 1. “benzer olmak, birbirine benzemek (teşābuh)” HKT 17a/5=2/118, (teşābuh) HKT 47b/8=3/7 Erdal -oğşaş- 563, Ünlü I 571, Ünlü II 441 < **oğşa-ş-**

ozuş- “koşuşmaq (musābekat)” HKT 517a/3=57/21, (istibāk) HKT 229a/2= 12/25 Ünlü I 598, Ünlü II 454 < **oz-uş-**

öldürüş- “savaşmaq, çarpışmaq (muqātelet)” HKT 87a/3=4/74, (iqtitāl) HKT 369b/3=28/15 Ünlü I 610, Ünlü II 459 < **öldür-üş-**

rāzlaş- “fısıldaşmaq, gizlice söyleşmek (tenācī)” HKT 520a/6=58/9 Ünlü I 639, Ünlü II 481 < **rāzla-ş-**

satğaş- 1. “karşılaşmaq, kavuşmaq (liqā’)” HKT 3a/6=2/14, (telkiyet m.) HKT 350b/9=25/75 Clauson 800, DLT, CII, 214-8, Ünlü I 661, NF 23/15, Ünlü II 504 < **satğa-ş-**

2. “karşılamaq (telākķī)” HKT 318a/8=21 /103 bkz. 1

sıgınış- “birbirine sığınmaq (livāz)” HKT 344a/9=24/63 Ünlü II 519 < **sıg(ı)n-ış-**

soruş- “birbirine sormaq, soruşturmaq (tesā’ul)” HKT 334a/5=23/101 Ünlü II 529 < **sor-uş-**

sözleş- “konuşmaq (muḥāṭabat)” HKT 350a/3=25/63, (teklīm) HKT 52b/4=3/41 Clauson 864, Erdal 566, DLT, CII, 215-18, Ünlü I 701, NF 343/8, Ünlü II 532 < **sözle-ş-**

taqlış- “hep beraber ayrılmak, beraberce uzaklaşmaq (infizāz)” HKT 53 la/9=62/11 Ünlü II 560 < **taql(ı)l-ış-**

tartış- 1. “ihtilāfa düşmek, çekişmek (iḥtişām)” HKT 364a/7=27/45, (munāze‘at) HKT 326a/7=22/67 Clauson 537, Erdal 568, DLT, CII, 205-7, Ünlü II 570 < **tart-ış-**

2. “istişare etmek, tartışmaq (tenāzu‘)” HKT 304a/5=20/62 bkz. 1

tileş- “karşılıklı istemek (su‘āl)” HKT 527b/4=60/10, (tesā’ul) HKT 75a/3=4/1 Clauson 502, DLT, CII, 108-15, Ünlü I 804, Ünlü II 593 < **tile-ş-**

toķuş- “savaşmak (mücāhedet)” HKT 191b/4=9/73 Clauson 474, Erdal 570, DLT, CII, 103-17, KB -toķıř- 2364, Ünlü I 815, Ünlü II 599 < **toķu-ř-**

tutaş- “tutuşmak (işti‘āl)” HKT 293b/4=19/4 Clauson 462, Erdal 571, DLT, -tutuş- CII, 88-24, KB -tutuş- 4111, Ünlü I -tutuş- 840, Ünlü II 608 < **tut-aş-**

ulaş- “erişmek, ulaşmak (tedāruk)” HKT 150b/2=7/38, (vaşl) HKT 89b/8=4/90 Clauson 154, Erdal 573, DLT, CI, 189-19, KB 2996, Ünlü I 868, Ünlü II 621 < **ul-aş-**

uruş- “savaşmak (mücāhedet)” HKT 32a/7=2/218, (muķātelet) HKT 527a/2=60/8 Clauson 239, Erdal 572, DLT, CI, 182-18, KB 2289, Ünlü I 884, NF 44/8, Ünlü II 627 < **ur-uş-**

yapuş- “sarılmak, tutunmak (i‘tiřām)” HKT 327b/5=22/78, (istimsāk bi) HKT 394a/5=31/22 Clauson 880, Erdal 573, KB 6630, NF 45/15, Ünlü II 661 < **yap-uş-**

yitiş- “ulaşmak, yetişmek (tedāruk)” HKT 366a/1=27/66 Clauson 894, DLT, CIII, 183-8, Ünlü I 996, Ünlü II 689 < **yit-iş-**

yörgeş- “birbirine dolaşmak (iltifāf)” HKT 557a/9=75/29 Clauson 966, DLT, CIII, 104-3, Ünlü I 1020, Ünlü II 695 < **yörge-ř-**

4.12. -(X)t-

Gabain bu ekin yaptırma ve edilgenlik bildirdiğini, nadiren bağlama ünlüsü aldığını ve mananın da basitiyle aynı olduğunu belirtir¹⁸⁵. Erdal bu ekin bağlama ünlüsünün zamanla /U/ dan /I/ ya dönüştüğünü, bunun sebebinin de ekin genellikle sonu ünlü ya da /r/ sesiyle biten fiillere gelmesi olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Erdal, Gabain’in aksine bu ekin bağlama ünlüsünü çoğu zaman koruduğunu, bazı örneklerde düştüğünü ifade etmiş, örnek olarak da **örit-, turt-** örneklerini vermiřtir¹⁸⁶. Hacıeminoğlu da Eski Türkçe’den beri yaygın olduğunu, fonksiyon olarak da geçişli fiilleri ettirgen, geçişsiz fiilleri de geçişli hale getirdiğini ifade etmiştir. Yine Hacıeminoğlu da ekin bağlama ünlüsü olarak /X/ şeklini aldığını; ancak /I/, /n/, /r/ ünsüzlerinden sonra direkt olarak da fiile bağlanabildiğini belirtmiřtir¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Gabain, a.g.e. s. 60

¹⁸⁶ Erdal a.g.r. s. 799

¹⁸⁷ Hacıeminoğlu, a.g.e. s.144

Be ek için Eski Türkçe'den *okıt-* <*okı-t* “okutmak” *olurt-* < *olur-t-* “oturtmak” *sewit-* < *sew-it-* “sevilmek” örnekleri verilebilir¹⁸⁸.

Karahanlı Türkçesi'nden de *bayıt-* <*bay-it-* “zengin etmek” (DLT, CII, 325-24, KB 4499), *berkit-* <*berki-t-* “kuvvetlendirmek” (DLT, CII, 340-1, KB 4824) örnekleri verilebilir.

ayt- 1. “söylemek, demek (kavl)” HKT 11b/3=2/79 Clauson 268, Erdal 763, DLT, CI, 215-25, KB 1904, Ünlü I 81, NF 100/15, Ünlü II 67 < *ay-t-*

2. “sormak (su’âl)” HKT 104b/2=5/4 bkz. 1

3. “anlatmak, nakletmek (kaşas)” HKT 140a/4=6/130 bkz. 1

āzārlat- < F+T “eziyet etmek, incitmek (īzā’)” HKT 78a/4=4/16, (selk) HKT 401a/4=33/19 Ünlü I 84, NF 283/10, Ünlü II 69 < *āzārla-t-*

bayıt- “zengin etmek, ihtiyaçsız hale getirmek (ignā’)” HKT 576a/3=93/8 Clauson 385, Erdal 765, DLT, CII, 325-24, KB 4499, Ünlü I 104, Ünlü II 83 < *bay-it-*

belgürt- “belirtmek, açığa vurmak (ibdā’)” HKT 43a/4=2/271 Clauson 341, Erdal 766, KB 6066, Ünlü I 113, Ünlü II 87 < *belgür-t-*

berkit- “kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak (te’yid)” HKT 174a/1=8/26, (kuvvet) HKT 266b/4=16/92 Clauson -beküt- 325, Erdal -beküt- 765, DLT, CII, 340-1, KB 4824, Ünlü I 118, Ünlü II 91 < *berki-t-*

eksit- “eksiltmek, azaltmak (naqş)” HKT 416a/7=35/11 Erdal -egsüt- 769, Ünlü I 225, NF 406/5, Ünlü II 168 < *ek(i)s-it-*

emget- “sıkıntıya sokmak, sıkmak (ihfā’)” HKT 487b/3=47/37 Clauson 159, Erdal 769, DLT, CI, 264-4, KB 3961, Ünlü I 232, NF 315/3, Ünlü II 171 < *emge-t-*

eşit- 1. “dinlemek (sem’)” HKT 534b/7=64/16, (istimā’) HKT 550b/2=72/1, Erdal 491, DLT, CI, 212-1, KB 3767 NF 69/17, Ünlü II 180 < *eş-it-*

2. “duymak, işitmek (sem’)” HKT 562b/2=78/35 bkz. 1

ilet- “gidermek, ortadan kaldırmak, izale etmek (zehāb)” HKT 3b/3=2/17, (izhāb) HKT 96b/8=4/133 DLT, CI, 214-1, KB 1389, Ünlü I 320, NF -ilt- 103/16, Ünlü II 255 < *il-et-*

¹⁸⁸ Gabain, a.g.e. s. 60

iwüt- 1. “çabuklaştırmak (ta‘cīl)” HKT 288b/5=18/58, (isti‘cāl) HKT 324a/9=22/47 KB 1551, Ünlü I 259, Ünlü II 272 < *iw-üt-*

2. “acele ettirmek, koşturmak (i‘cāl)” HKT 306a/1=20/83 bkz. 1

kağgurt- “kaygılandırmak, üzme (hüzñ)” HKT 207b/8=10/65, (sev’) HKT 63b/1=3/120 Ünlü I 343, NF 354/6, Ünlü II 279 < *kağgur-t-*

kayt- 1. “dönmek, avdet etmek, yönelmek (te‘vīb)” HKT 409b/7=34/10, (tevbet) HKT 493a/8=49/9 Clauson 675, Erdal 775, Ünlü I 380, NF 45/12, Ünlü II 300 < *kay-t-*

2. “ayrılmak, vazgeçmek, dönmek (irtidād)” HKT 32a/4=2/217, (fey’) HKT 33b/5=2/226 bkz.1

kayıt- “dönmek, avdet etmek (tevbet)” HKT 350b/4=25/71 *bkz. kayt-*

korķut- “korkutmak, uyarmak (taħzīr)” HKT 51a/5=3/30, (inzār) HKT 420b/5=36/10 Clauson 655, Erdal 776, DLT, CII, 365-10, KB 656, Ünlü I 452, NF 350/4, Ünlü II 337 < *korķ-ut-*

körküt- “göstermek (irā‘et)” HKT 41a/5=2/260 Clauson -*körkit-* 743, DLT, C II, 340-5, KB -*körkit-* 663, Ünlü I 483, NF -*körkit-* 408/3, Ünlü II 347 < *körk-üt-*

oñalt- “iyileştirmek, şifa vermek (ibrā‘)” HKT 53b/5=3/49 Ünlü I 585, Ünlü II 445 < *oñal-t-*

ornat- 1. “yerleştirmek (temkin)” HKT 323b/8=22/41 Clauson 235, Erdal 781, DLT, CI, 266-12, Ünlü I 587, NF 320/1, Ünlü II 447 < *orna-t-*

2. “sağlamlaştırmak (temkin)” 342b/4=24/55 bkz. 1

otlat- “otlatmak (ra‘y)” HKT 303b/4=20/54, (isāmet) HKT 258a/5=16/10 Erdal 781, Ünlü I 593, NF 295/17, Ünlü II 451 < *otla-t-*

öğret- “öğretmek (ta‘līm)” HKT 121b/1=5/110 Clauson 114, Erdal 781, DLT, CI, 261-18, KB 1494, Ünlü I 604, NF 172/4, Ünlü II 456 < *ög(ü)r-et-*

sarsıt- “kötü muamele etmek, azarlamak (nehr)” HKT 576a/4=93/10 Clauson 55, Erdal 784, DLT, CII, 336-10, Ünlü I 660, NF 285/9, Ünlü II 504 < *sars-it-*

semrüt- “beslemek, semizleştirmek (ismān)” HKT 572a/4=88/7 Clauson 830, Erdal 784, DLT, CII, 333-17, KB 988, Ünlü I 669, Ünlü II 512 < *sem(i)r-üt-*

sözlet- “konuşturmak, söyletmek (inṭāḳ)” HKT 457a/2=41/21 Clauson 863, Erdal 786, DLT, CII, 346-9, Ünlü I 701, Ünlü II 532 < *sözle-t-*

taķıt- 1. “darmadaĝınık etmek (teşrīd)” HKT 178a/3=8/57, (tefrīķ) HKT 388b/4=30/32 KB - taĝıt- 6557, Ünlü I -taĝıt- 725, NF 72/3, Ünlü II 560 < **taķıt-**

2. “bölük bölük etmek, parçalara ayırmak (fark)” HKT 281a/2=17/106 bkz. 1

3. “saçmak, savurmak (tebzīr)” HKT 273a/8=17/26 bkz. 1

taplat- “mutlu etmek, sevindirmek (işmāt)” HKT 163b/5=7/150 Clauson 440, DLT, CII, 341-25, Ünlü I 752, Ünlü II 567 < **tapla-t-**

tepret- 1. “sallamak (ingāz)” HKT 275b/2=17/51 Clauson 444, Erdal 788, DLT, CII, 329-23, KB 774, Ünlü I 786, NF 140/2, Ünlü II 584 < **tepre-t-**

2. “silkelemek (hezz)” HKT 295a/7=19/25 bkz. 1

3. “hareket ettirmek, kunıldatmak (taħrīk)” HKT 557a/3=75/16 bkz. 1

tüzet- “düzenlemek (tesvīyet)” HKT 436b/7=38/72, (mehd) HKT 390a/1=30/44 KB B75, Ünlü I 856, Ünlü II 615 < **tüze-t-**

uşat- “kırıp geçirmek, helāk etmek (tetbīr)” HKT 348a/4=25/39 Clauson 16, Erdal 791, DLT, CI, 211-14, KB 2515, Ünlü I 886, NF 312/1, Ünlü II 629 < **uşa-t-**

uzat- “artırmak, uzatmak (medd)” HKT 299b/1=19/79 Clauson 282, Erdal 791, DLT, CI, 209-8, KB 5501, Ünlü I 891, NF 81/7, Ünlü II 632 < **uza-t-**

yarat- “yaratmak (ber’)” HKT 517a/8=57/22, (ħalk) HKT 495b/8=50/16 Clauson 959, Erdal 793, DLT, CI, 330-24, KB 126, Ünlü I 954, NF 277/10, Ünlü II 664 < **yara-t-**

yarut- “aydınlatmak (izā’et)” HKT 3b/9=2/20 Clauson 960, KB 1840, Ünlü I 966, NF 257/4, Ünlü II 668 < **yaru-t-**

yaşat- “ömür vermek, yaşatmak (ta‘mīr)” HKT 418b/7=35/37 Erdal 794, KB 6548, Ünlü I 968, Ünlü II 669 < **yaşa-t-**

yawut- “yaklaştırmak (tedliyet)” HKT 148a/3=7/22, (izlāf) HKT 354a/8=26/64 Clauson 872, NF 332/1, Ünlü II 672 < **yawu-t-**

yıĝlat- “aĝlatmak (ibkā’)” HKT 504b/9=53/43 Clauson 86, DLT, CII, 355-17, KB 3595, Ünlü I 998, Ünlü II 683 < **yıĝla-t-**

yırt- 1. “yırtmak (ķadd)” HKT 229a/2=12/25 Clauson 959, DLT, III, 435-6, KB 4966, Ünlü I 1002, NF 81/11, Ünlü II 685 < **yır-t-**

2. “yarmak, delmek (hark)” HKT 289b/4= 18/71 bkz. 1

yörit- “yürütmek, dolaştırmak krş. yürüt- (tesyir)” HKT 202b/8=10/22 Clauson 960, Erdal 795, DLT, CII, 315-20, KB 1124, Ünlü I 1020, NF 294/10, Ünlü II 695 < **yöri-t-**

yumşat- “yumuşatmak (.)” HKT 440b/3=39/23 Clauson 939, Erdal 796, DLT, CII, 354-6, Ünlü I 1025, Ünlü II 698 < **yumşa-t-**

yügürt- “koşturmak, sürmek (icāf)” HKT 523a/2=59/6 Clauson 914, Erdal 796, DLT, III, 437-1, KB 574, Ünlü I 1030, NF 429/13, Ünlü II 700 < **yügür-t-**

4.13. -(U)r-

Gabain ekin yaptırma eki olup, çok kere basitinin manasını verdiğini, çoğunlukla **u**, nadiren **a**, çok az **ı** ünlüsü alacağını belirtmiştir¹⁸⁹. Erdal ekin eklendiği bütün fiillerin iki heceli olduğunu, ekin eklenmesiyle de eklendiği fiillerde hece düşmesine sebep olduğunu ve bu fiillerin yine iki heceli olduğunu belirtmiş, örnek olarak da **eşt-ür-** < **eşit-ür**, **tamt-ur** < **tamit-ur-**, **tapş-ur-** < **tapış-ur-** gibi örnekler vermiştir. Erdal bu ekin /n/ veya /z/ sesleriyle biten fiillerde yayılma göstermediğini, /r/ sesinde ise çok nadir olduğunu vurgulamıştır¹⁹⁰. Hacıeminoğlu ek hakkında Eski Türkçe’den beri yaygın olduğunu, geçişsiz tabanlardan geçişli, geçişli tabanlardan da ettirgen fiiller türettiğini ifade etmişti¹⁹¹.

Ek için Eski Türkçe’den **ölür-** < **öl-ür-** “öldürmek”, **bütür-** < **büt-ür-** “bitirmek” örnekleri verilebilir¹⁹².

Karahanlı Türkçesi’nden de **batur-** < **bat-ur-** “batırmak” (DLT, CII, 73-5, KB 2530), **ewür-** < **ew-ür-** “döndürmek” (DLT, CII, 82-3, KB 3205) örnekleri verilebilir.

ayır- “ayırarak, yarmak (fetk)” HKT 312b/6=21/30, (farq) HKT 7b/6=2/50 Clauson -ağır- 66, Erdal -ağır- 535, DLT -ağır- CIII, 228-14, KB -ağır- 2752, Ünlü I -ağır- 13, NF -ağır- 358/15, Ünlü II 65 < **ay-ır-**

batur- 1. “boğulmasını sağlamak, batırmak (igrāk)” HKT 7b/6=2/50 Clauson 308, Erdal 711, DLT, CII, 73-5, KB 2530, Ünlü I 103, Ünlü II 82 < **bat-ur-**

2. “batırmak, geçirmek, yerle bir etmek (hasf bi)” HKT 540b/4=67/16 bkz. 1

¹⁸⁹ Gabain, a.g.e. s. 60

¹⁹⁰ Erdal, a.g.e. s. 734

¹⁹¹ Hacıeminoğlu, a.g.e. s. 146

¹⁹² Gabain, a.g.e. s. 60

ewür- “döndürmek, çevirmek (efk)” HKT 482a/1=46/22, (şarf) HKT 67a/4=3/152 DLT, CII, 82-3, KB 3205, NF 280/12, Ünlü II 183 < **ew-ür-**

2. “evirip çevirmek, tersine çevirmek (tağlib)” HKT 188a/3=9/48 bkz. 1

3. “yüz çevirmek (i‘rāz)” HKT 397b/8=32/22 bkz. 1

içür- “içirmek, içecek şey vermek (sağy)” HKT 354b/9=26/79, (isqā‘) HKT 560b/3=77/27 Clauson 30, Erdal 715, DLT, C I, 177-10, KB 1059, Ünlü I 311, NF 175/12, Ünlü II 249 < **iç-ür-**

keçür- “geçirmek, önden göndermek (tağdīm)” HKT 524b/9=59/18 Clauson 698, 715, DLT, CI, 47-15, KB 649, Ünlü I 387, NF 298/12, Ünlü II 304 < **keç-ür-**

keçür- “giydirmek, kaplamak, örtmek (kesv)” HKT 41a/3=2/259 Clauson 705, , Erdal 715, DLT, C II, 76-19, KB 2280, Ünlü I 392, Ünlü II 304 < **keç-ür-**

keyür- “kaplamak, örtmek (kesv)” HKT 328b/4=23/14 **bkz. keçür-**

kiçür- 1. “oturmasını, kalmasını sağlamak, durdurmak (teşbīt)” HKT 187b/9=9/46 Clauson 698, Erdal 715, DLT, CI, 47-15, KB 649, Ünlü I 387, NF 284/3, Ünlü II 326 < **kiç-ür-**

2. “affetmek, bağışlamak (tecāvüz ‘an)” HKT 481a/4=46/16 bkz. 1

kiwür- “katmak, sokmak (sulūk)” HKT 359b/1=26/200, (i‘ādet) HKT 284a/1=18/20 Ünlü I 437, NF -kigür- 350/3, Ünlü II 331 < **kiw-ür-**

kötür- 1. “yükseltmek, kaldırmak (raf‘)” HKT 39a/5=2/253, (netk) HKT 167a/3=7/171 Erdal 718, DLT, C II, 71-23, KB 1455, Ünlü I 456, NF 8/11, Ünlü II 348 < **köt-ür-**

2. “kurmak, dikmek, yükseltmek (‘arş)” HKT 161b/5=7/137 bkz. 1

3. “taşımak, yüklenmek (hāml)” HKT 530b/4=62/5 bkz. 1

köyür- “yakmak (lefh)” HKT 334a/8=23/104 Erdal 717, DLT, CII, 133-15, Ünlü I 487, Ünlü II 349 < **köy-ür-**

savur- “savurmak (zerv)” HKT 286b/9= 18/45 Clauson 791, DLT CII, 82-13, Ünlü II 506 < **sav-ur-**

tatur- “tattırmak (izākat)” HKT 388b/6=30/33 Clauson 459, Erdal 722, DLT, CII, 73-10, Ünlü II 572 < **tatur-**

teğsür- “değiştirmek (tebdil)” HKT 165b/7=7/162, (tebeddul) HKT 75a/4=4/2 Ünlü II 578
<teğ(i)ş-ür-

teğür- “ulaştırmak (bulūğ)” HKT 290b/6=18/82, (iblāğ) HKT 155b/8=7/79 Clauson 488, Erdal 722, DLT, CII, 84-3, KB 3898, Ünlü I 775, NF 285/15, Ünlü II 578 <teğ-ür-

2. “eriştirmek, katmak, ilhak etmek (ilhāk)” HKT 355a/3=26/83 bkz. 1

tigür- “isabet ettirmek, göndermek (işābet)” HKT 241 b/2=13/13 Ünlü I 775, Ünlü II 591
<tig-ür-

tüşür- 1. “düşürmek, devirmek, yere çalmak (ihvā’)” HKT 505a/6=53/53 Clauson 566, Erdal 723, DLT, CII, 78-23, KB 1001, Ünlü I 854, NF 269/14, Ünlü II 614 <tüş-ür-

2. “atmak (işkāṭ)” HKT 359a/1=26/187 bkz. 1

3. “silip atmak, yok etmek (tekfīr)” HKT 378b/5=29/7 bkz. 1

üyür- “seçmek (işār)” HKT 571b/6=87/16, (ictibā’) HKT 544a/5=68/50 Ünlü I -üdü- 896, NF 3/6, Ünlü II 641 <üy-ür-

yapşur- “tutturmak, iliştmek (ilzām)” HKT 272a/3=17/13 Clauson 881, Erdal -yafşur- 724, DLT, CIII, 99-9, Ünlü I 947, NF 113/17, Ünlü II 661 <yap(1)ş-ur-

yitür- “kaybetmek, yitirmek (fağd)” HKT 234b/5=12/71 Clauson 893, Erdal 724, DLT, C.III, 67-13, KB 1128, Ünlü I 1007, Ünlü I 994, Ünlü II 690 <yit-ür-

yoyur- “yere geçirmek (ḥasf)” HKT 377a/4=28/82 Ünlü II 694 <yoy-ur-

4.14. -y-

Metinde tek örnekte geçen bu yapıyı Clauson *yod-* başlığında incelemiş, kelimeyi *yo-* fiilinden getirmiş. Bu kökün desteklemek için de *yok* kelimesini örnek vermiştir. Aynı zamanda bu kelimenin Kırgız ve Kazak Türkçe’lerinde *joy-*, Nogay ve Türkmen Türkçesi’nde de *yoy-* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir¹⁹³.

yoy- 1. “silme, izale etmek, yok etmek (ibtāl)” HKT 171b/9=8/8, (maḥv) HKT 245b/1=13/39 Clauson -yod- 885, Ünlü I 1019, Ünlü II 694 <yoy-

2. “silip dümdüz etmek, belirsizleştirmek (ṭams)” HKT HKT 83b/9=4/47

¹⁹³ Clauson, a.g.e. s. 885

SONUÇ

Hekimoğlu Kur'an tercümesi Türk dilinin tercüme noktasında Kur'an gibi anlam ve yapı bakımından çok zengin bir metni özgün biçimde ortaya koymasından gücünü göstermektedir. Bu safhada metnimizin kelime varlığı Kur'an'da geçen yapılara Türkçe'nin ekleşme sistemine nasıl uyarlandığı ortaya konulmaya çalışılmış ve özellikle soyut ve fail isimleri ve kendi bünyesinde bulunmayan yeni terimlere karşılık bulabilmedeki zenginliği ve genişliği görülmüştür.

Sonuç olarak çok az bir kısımda Arapça ve Farsça unsurların kullanıldığı metinde Türkçe gücünü ve yapısal olarak sağlamlığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ata, Aysu, Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar Dizin, Ankara, TDK, 2004
- Arat, Reşid Rahmeti: Kutadgu Bilig, I Metin, 2. Baskı, TDK, Ankara 1979
- Arat, Reşid Rahmeti: Kutadgu Bilig, II Çeviri, 2. Baskı, TDK, Ankara 1979
- Arat, Reşid Rahmeti: (Neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman f. Sertkaya Nuri Yüce): Kutadgu Bilig, III İndeks, İstanbul 1979
- Atalay. Besim: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, I-III. 2. BASKI. Ankara 1985, 1986, 1986, ;2. Baskı. IV (Dizin "Endeks"), Ankara 1986
- Bang, William Aus Türkischen Dialekten. Keleti Szemle. c. 18, 1918
- Brockelmann, C.: Ostürkische Grammatik Der İslamischen Litteratursprachen Mittelasiens, Leiden 1954
- Clauson, Sir Gerard: An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish, Oxford, 1972
- Clauson, Sir Gerard: Sanglax, A Persian Guide to the turkish Language by Muhammad Mahdî xân, Facsimile Text with an introduction and indices, London 1960
- Clauson, Sir Gerard: An Etimological Dictionary of pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford 1972
- Çanga, Mahmut, Kur'an-ı Kerim Lugatı, İstanbul, 1999
- Devellioğlu, Ferit: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 8. Baskı, Ankara 1988
- Doerfer, G.: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, I-IV, Wiesbadn 1963-1975
- Eckmann, János:(Türkçeye çeviren: Mehmet AKALIN): "Harzem Türkçesi" Tarihî Türk şiveleri, İlâve 2. Baskı, Ankara 1988, s. 211-245
- Eckmann, János: "İslâmî Orta Asya Türk Edebî Dilinin Özellikleri", Türk Dünyası Araştırmaları 57 (1988), s. 193-201

- Eckann, János: Memluk Kıpçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *TDAY*(1964), s. 35-41
- Eckmann, János: Nehcü'l-Feradis, I Tıpkıbasım, Ankara 1956
- Eckmann, János: (Yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar): Nehcü'l-Ferādīs, II Metin
Ankara, Tarihsiz
- Eckmann, János: Middle Turkic Glosses of the Rylands İnterlinear Koran Translation,
Budapest 1976
- Eckmann, János: "Die kiptschakische Literatur I. Die Literatur von Chwarezm und der
Goldenen Horde", *PhTF*, c.II, Wiesbaden 1964, s. 275.296
- Eraslan, Kemal: Eski Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul 1980
- Erdal, Marcel. A Grammar of Old Turkic. Leiden-Boston: E. J. Brill 2004
- Erdal, Marcel. Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II.
Wiesbaden: Otto Harrassow Verlag, 1991
- Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 1993
- Gabain, A. Von (Türkçeye çeviren: Mehmet AKALIN): Eski Türkçenin Grameri, TDK,
Ankara 1988
- Grönbech, Kaare. 1936. Der türkische Sprachbau. Kopenhagen. [2000. Türkçenin Yapısı. çev.
Mehmet Akalın. Ankara: TDK],
- Hacıeminoğlu, Necmettin: Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ankara 1991
- Hacıeminoğlu, Necmettin, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK, Ankara 1996
- Hacıeminoğlu, Necmettin: Türk Dilinde Edatlar, 3. Baskı, İstanbul 1984
- İnan, Abdülkadir, "Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Tercümelere Üzerine Bir İnceleme" s.8 Ankara
1961
- İnan, Abdülkadir: Makaleler ve İncemeler II C. Ankara, 1998.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi: "Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri", *TDED*, c. XVI-XIX (1968-
1971), s. 55-72, 33-56, 57-80, 145-170
- Korkmaz, Zeynep, Türkçede ok/ök Pekiştirme Edatı Üzerine, Türk Dili Üzerine Araştırmalar,
Birinci Cilt, Ankara 1995

- Kök, Abdullah, Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 1v/235v/2), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara, 2004
- Nadjip. E. N (Türkçeye Çeviren: Nazif Hoca): "Nehcü'l Feradis"ve Dili üzerine, *TDED*, c. XXII 1974-1976 (1977), s. 29-44
- Nalbant, Mehmet Vefa, Dîvânü Luğâti't-Türk Grameri -I- İsim, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2008
- Radloof, Wilhelm: Verswch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, I-IV, St. Petersburg 1893-1911
- Ramstedt, Gustaf John, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, II: Formenlehre, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1952
- Ramstedt, G. J. Zur Verbstämmbildungslehre der Mongolisch-Türkischen Sprachen, Journal de la Société Finno-Ougrienne, c. 18, s. 35. 1912
- Räsänen, Martti. Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Studia Orientalia Editit Societas Fennica XXI, Helsinki 1957
- Räsänen:, Martti: Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen. Helsinki 1969; II Wortregister. Zusammengestellt von Istiván Kecskemeti, Helsinki 1971
- Sağol, Gülden: "Harzem Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş- Metin-Sözlük", Marimara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993 (Doktora Tezi)
- Sağol, Gülden: Old Turkish and Persian Inter-linear Qur'an Translations II: An Inter-linear Translations of the Qur'an Into Khawarazm Turkish, Introduction, text, Glossary and Facsimilie, (Part I: Introduction and Text) (310 Pages), 1993.
- Sağol, Gülden: Old Turkish and Persian Inter-linear Qur'an Translations II: An Inter-linear Translations of the Qur'an Into Khawarazm Turkish, Introduction, text, Glossary and Facsimilie (Part II: Glossary) (310 Pages), 1995.
- Sağol, Gülden: Old Turkish and Persian Inter-linear Qur'an Translations IV: An Inter-linear Translations of the Qur'an Into Khawarazm Turkish, (Part III), Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b), 1996.

- Sağol, Gülden: Old Turkish and Persian Inter-linear Qur'an Translations IV: An Inter-linear Translations of the Qur'an Into Khawarazm Turkish, (Part III), Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Tow: 301a-587b9, 1999.
- Sağol, Gülden: "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri üzerinde Yapılan Çalışmalar", Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 8, İstanbul, 1997
- Samoyloviç, A.: Cuci Ulusu veya Altın Orda Edebî Dili", Türk Dili Belleten, Seri I, nr. 12 (1935), s. 34-49
- Tekin, Talat, Orhon Türkçesi Grameri. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003-İstanbul
- Tekin, Talat, Orhon Yazıtları, TDK, Ankara, 2010
- Tekin, Talat, Üze Zarfı Hakkında, Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, I. Türk Dili, Cilt I, İstanbul, 1985,
- Teres, Ersin, Çağataycada Söz Yapımı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2009-İstanbul
- Togan, Zeki Velidî: Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1970
- Togan, Zeki, Velidî: "Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair" İTED, IV-1-4, İstanbul1964
- Togan, Zeki Velidî: "Hazarizm'de Yazılan Eski Türkçe Eserler", TM, c. TT. (1928). S. 315-345
- Togan, Zeki Velidî: "The Earliest of the Qur'an into Turkish", İTED, IV-1-4, İstanbul, 1964
- Togan, Zeki Velidî: Kur'an ve Türkler, Ankara, 1971
- Topaloğlu, Ahmet: Muhammed Bin Hamza, XV/Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır Arası Kur'an Tercümesi, I Giriş ve Metin, İstanbul, 1976; II, Sözlük, İstanbul, 1978
- Ünlü, Suat: Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004
- Ünlü, Suat: Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi Konya, 2012
- Ünlü, Suat: Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi Konya, 2012
- Ünlü, Suat: Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü I-II, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012
- Ünlü, Suat: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012

Ünlü, Suat: Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümelere Sözlüğü, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012

Zülfikar, Hamza: "Çağatayca Kur'an Tefsiri, Dilbilgisi İncelemesi- Metin- dizin" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doktora Tezi. 1970.

Ö Z G E Ç M İ Ő

Adı ve Soyadı : Harun KAYA

Doğum Tarihi ve Yeri : 22.02.1988-Gaziantep

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise :Gözcübaba Lisesi (YDA) 2006

Lisans : Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 2011

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2014

Tez Konusu : Doğu Sahasında Yazılan Hekimoğlu Satır Altı Kuran Tecümesi'nde Kelime Yapımı

Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014

E-posta: harunkaya@akdeniz.edu.tr